2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1993

16278

ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 1993.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 6000 HRD.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 1000 HRD.
Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: »Tipografija« d.d. Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 2 **ZAGREB, ožujak-travanj 1993.** **GOD. XXVI**

Radovan GRGEC

Uz rub (87)

Ovaj rat, nametnut Hrvatskoj, ostavlja iza sebe rane i smrt, plač i jauk, siromaštvo i bijedu. Bijedni i siromašni vape za Božjim i ljudskim milosrđem, za Božjom i ljudskom pravdom. Tako je to na većem dijelu kugle zemaljske, tako je to i u zemlji Hrvatskoj.

Dominikanac *Alain Durand* u svojoj knjizi »Stvar siromašnih« smatra borbu za socijalnu pravdu osnovnom karakteristikom kršćanskoga javnog djelovanja u svijetu. On misli da *Ivan Pavao II.* vrlo lijepo govori o toj problematici, ali da te riječi nisu dovoljno djelotvorne jer se ostaje u okvirima državne regulative, dok siromašni imaju pravo da stvar uzmu u svoje ruke i pruže efikasni otpor eksploatatorima i tiranima. Mi, pak, znamo da Papa nastupa itekako djelotvorno kad poziva bogate na razdiobu svojih dobara i kad propovijeda opredjeljenje za duh evanđeoskog siromaštva.

Borba za socijalnu pravdu bila je oduvijek i jedna od osnovnih značajki djelovanja katoličkih angažiranih laika i kršćanskih demokrata. U to smo se mogli uvjeriti čitajući *Krekove* i *Šćetinčeve* socijalne rasprave. Tim duhom odlikovali su se u Europi »rodonačelnici« demokršćanstva kao što su bili *Don Sturzo, De Gasperi, Adenauer* i *Schuman.* Bile su to snažne ličnosti koje nisu posjedovale samo »cerebralnu« inteligenciju nego i inteligenciju srca ili, kako bi rekao *Maritain,* »la générosité de l'intelligence«, ličnosti koje su znale što je to duh evanđeoskog siromaštva i koje su imale, kako bi rekao naš *Domjanić,* »srce siromaha«.

I današnji (demo)kršćani morali bi znati što je »evanđeosko siromaštvo«, kao što su to znali npr. *Mounier* ili *La Pira.* Morali bi shvatiti i prihvatiti pravo značenje demokracije i pravo značenje kršćanstva, čiji duh ne vrednujemo samo formalističkim i tradicionalističkim kriterijima nego prvenstveno shvaćanjem i prihvaćanjem evanđeoskog Govora na gori i Blaženstava, koja su »magna charta« kršćanstva. To, naravno, vrijedi i za hrvatske demokršćane bez obzira

na to da li se tako zovu ili pripadaju strankama koje se pozivaju na »demokršćansku« opciju, ili su se možda opredijelili za izvanstranačku i nadstranačku opciju. Bez takvog shvaćanja nema ni tzv. laičke duhovnosti.

Mnogi naši suvremenici poistovjećuju demokraciju s tržišnom ekonomijom. Dakako, suvremeno poimanje demokracije uključuje i slobodno tržište i ostale slobode u pluralističkom društvu. Kršćani, međutim, u tu koncepciju unose i uvjerenje da opće dobro valja pretpostaviti i tržišnoj ekonomiji i onom što zovemo »raison d'Etat«.

Kršćanska socijalna nauka sintagma je koja se osporava kao i izraz »kršćanska kultura« ili »kršćanska literatura«, o čemu smo često pisali. Sociologija je, doduše, autonomna nauka, prema enciklici »Sollicitudo rei socialis«, ali kršćanska socijalna nauka mora uzeti u obzir evanđeoske principe ljubavi i pravde. Ta se nauka razvijala zapravo od Francuske revolucije do naših dana usporedno s razvojem demokracije.

Razvoj je demokracije i socijalne nauke te njihova shvaćanja sa strana Crkve prolazio, kako to misli *Pierpaolo Donati,* kroz tri faze: *defenzivnu* fazu, *fazu prihvaćanja* i *ofenzivnu* fazu. Prva traje od Francuske revolucije do »Rerum novarum«, druga do Drugoga vatikanskog sabora, a treća otada do enciklike »Centesimus annus« i naših dana.

Plodovi Francuske revolucije nisu bili po volji povlaštenim staležima, među kojima je bilo i svećenstvo. Crkva prihvaća osnovna načela pravde i ljudskih prava, osuđuje uzaludno prolijevanje krvi, teror i otimačinu te ustaje u obranu privatnog vlasništva. Krajem stoljeća, nakon objavljivanja »Rerum novarum«, Crkva ulazi u fazu potpunog prihvaćanja socijalnih načela pravde, što dolazi naročito do izražaja u enciklici *Pija XI.* »Quadragesimo anno«. U enciklici »Pacem in terris« demokracija je proglašena najboljim oblikom života političke zajednice i djelotvornim sredstvom za postizanje mira na zemlji. II. vatikanski sabor proglašava autonomiju svjetovnih vrednota, te Crkva prelazi u »ofenzivu«, ističući svoje poglede na tu problematiku. Njezino gledanje na socijalnu problematiku odnosi se na »iznadpolitička« prava ljudske osobe. Ona osuđuje isto tako ekscese liberalne (kapitalističke) kao i kolektivističke (socijalističke) ekonomije.

Već je *Don Sturzo* suprotstavljao tzv. »organsku demokraciju« kolektivističkom i individualističkom gospodarstvu. Demokršćani u svoje populističke koncepcije unose uz demokratski pluralizam i kršćanski personalizam. U tako zamišljenom političko-pravnom sustavu ljudska osoba zauzima najvažniji položaj, ali je svim političkim i socijalnim grupacijama i koncepcijama omogućeno da se afirmiraju. Demokršćanska, pak, koncepcija treba da se odlikuje i razlikuje na neki način od drugih karitativnom, socijalnom i humanističkom »korekcijom« i nadopunom shvaćanja slobode, tržišta i suparništva. Mnogi, naime, »marginalizirani« nisu u stanju da se »takmiče«, pa čak ni da

privređuju u društvu proizvođača i potrošača. Uostalom, suparništvo nije vrednota sama po sebi kao *solidarnost.*

Mogli bismo reći da je, uz *borbu za socijalnu pravdu* i uz *solidarnost, supsidijarnost* osnovna značajka »demokršćanske demokracije« i »pluralizma«. Time se, uz uklanjanje socijalnih disproporcija, postiže »policentrička autonomija autonomijâ«.

Te su autonomije bile proklamirane i koncilskim dokumentima, kao i načelo »supsidijarnosti«, po kojemu su niže političke i socijalne grupacije kompetentne na svojim područjima i donekle neovisne o višima. To je ujedno i svojevrsna borba protiv sviju etatizama i autoritarnih državnih sustava po kojima je »raison d'Etat«, tj. njezino veličanstvo Država, na vrhuncu društvene piramide. Na vrhuncu treba da bude ljudska osoba sa svojim pravima (i dužnostima). Demokracija je »vladavina naroda«, samo ukoliko poštuje ljudsku osobu. Demokršćanstvo treba da poštuje ljudsku slobodu i osobnost bez obzira na različita opredjeljenja i uvjerenja. Prema tome, ono ne ide prvenstveno za kristijanizacijom društva nego za njegovom humanom promocijom, unoseći u tu »promociju« evanđeoska načela pravde i ljubavi prema svakome, a osobito prema onima najzapostavljenijima i najpotrebnijima, koji ne smiju zbog nekakvih utilitarističkih razloga ili državne »politike« ispasti iz »brige za opće dobro«.

Demokracija koja se poistovjećuje s tržišnom ekonomijom inficirana je »logikom profita« i krilaticom da blagostanje nekolicine dovodi do blagostanja većine. Iako je demokracija zapadnog tipa vjerojatno najbolji (ili najmanje loš oblik vladavine), ona zbog pretjeranih osobnih ambicija i apetita pojedinaca prelazi često u kapitalizam, u politikantsko strančarenje i u marginalizaciju neukih i siromašnih. Tu bismo morali i kao kršćani i kao demokrati, u vremenu krize »reprezentativiteta« i »države blagostanja«, promijeniti neka »elitistička« gledanja. U takvo gledanje ubraja se i »obožavanje« aktivizma i intelektualizma. Ne smijemo zaboraviti, upravo danas kada toliko dolazi do izražaja ono što smo nazvali »trahison des clercs« (*Julien Benda*) i kada se inteligencija katkada identificira sa »snalaženjem« (na račun drugoga), na pravu inteligenciju (koja se ne tiče samo »mozga« nego i »srca« i koja nije samo »znanje« nego i »razumijevanje«). To je ujedno i kršćansko shvaćanje inteligencije. U tom svjetlu sposobni ljudi i intelektualci u konvencionalnom smislu nisu uvijek oni koje bismo morali posebno cijeniti.

Taj svojevrsni »elitizam« i »snobizam« prodire, nažalost, i u redove kršćanskih demokrata i katoličkih svjetovnjaka, pa i u njihove političke i socijalne stavove. Svi se diče kako u njihovim redovima ima toliko i toliko intelektualaca, toliko i toliko sposobnih i uglednih ljudi, pa čak npr. da ti i takvi uglednici javno hvale njihove duhovne i »duhovnjačke« pokrete ili im pripadaju. Kao da se vraćamo u vremena jeftine »apologetike« po kojoj se kršćanska istina dokazivala izjavama nekih »zvijezda« politike i javnog života, umjetnosti i znanosti, velikih i malih ekrana, sportskih i poslovnih »arena«. Kao

da smo zaboravili na evanđeoski paradoks Govora na gori po kojemu je Gospodin sakrio istinu od onih koje svijet smatra jakima i mudrima.

Neki sudionici prošlogodišnjeg *skupa katoličkih laika u Zagrebu* primijetili su da su nastupi pojedinih govornika na tom skupu kao i cjelokupno njegovo ozračje djelomično bili obilježeni takvim »simpatijama« prema »uglednicima« kao i kontaminirani nekim reliktima »feudalnog klerikalizma«.Na primjer, ako je govorio neki crkveni dostojanstvenik, njegov se »intervent« nitko nije usudio »ograničiti« na predviđene 3 minute. Kao da se i opet zaboravilo da smo svi mi kršteni, bili klerici ili laici, jednaki po dostojanstvu i poslanju a različiti po službama i funkcijama. Naravno da sve to nije toliko važno, ali je potrebno da toliko puta isticana potreba »deklerikalizacije« sa strane naših »pismoznanaca« dođe i u tom pogledu do izražaja, a naročito na skupovima i zborovima laika.

I opet s *Marinom Sabićem* govorimo: »Ja sit sam uma, Gospode!«, imajući na pameti osnovne značajke kršćanskog života, među kojima se svakako ističu poniznost i ljubav. Kršćanski javni radnici ne bi smjeli zaboraviti da životom moraju posvjedočiti ono što govore, pripovijedaju i propovijedaju. Morali bi izgledati »otkupljenije«, kako bi to primijetio *Nietzsche;* morali bi u očima svijeta u kojemu žive odraziti sliku onih koji vjeruju u svojeg Otkupitelja i Osloboditelja, u Onoga koji je uskrsnuo od mrtvih.

U ovo uskrsno vrijeme sjećamo se uskrsnuća Kristova koje je jamstvo našeg osobnog uskrsnuća. Vjera u uskrsloga Spasitelja pokazuje se primjerom vlastita života. To, dakako, vrijedi i za one koji i kao (demo)kršćani sudjeluju u javnom životu domovine. Oni pogotovo moraju nastojati da životom i djelovanjem ne kompromitiraju ime što ga nose i vjeru što je javno ispovijedaju.

Koliko god suvremeni čovjek bio daleko od vjere u Uskrsnuće i od pravoga poimanja transcendencije, on ipak traži nešto što bi ga moglo izdići nad sivilo zemaljštine i što bi omogućilo »rekompoziciju« njegova »ja« (*Hubert Bonnet*), nešto što je blisko i imanenciji i transcendenciji. Jednu od takvih težnji predstavlja i toliko spominjani »New Age«.

»New Age«, dakako, nema mnogo veze s kršćanskom vjerom u Kristovo i u osobno uskrsnuće, koje nije samo doživljaj vjere kršćanske zajednice i najveći kršćanski blagdan, nego i povijesni događaj, stvarnost o kojoj ovisi naše vjerovanje, stjecište Starog i Novog zavjeta, garancija i zalog »rekompozicije« našega »ja« kao psihofizičke cjeline. O tom jasno govori i novi »Katekizam Katoličke Crkve«, koji se u biti nimalo ne razlikuje od tridentskoga premda bi sada »neokatehetičari« i »(re)kompozitori« novih katekizama htjeli dokazati da su i njihovi dosadašnji pokušaji na tom području bili u skladu s promulgiranim »univerzalnim katekizmom«. Valja pohvaliti one koji se nisu dali smesti njihovim napadajima na »tradicionalne« katekizme (među kojima se nalaze i naše Društvo, i dr. *Zirdum,* i izdavači nedavno objavljenog »Katekizma Pija X« u Splitu.

U tom »univerzalnom katekizmu« govori se izričito i o povijesnom događaju na kojem se temelji doživljaj vjere, i o praznom grobu, i o susretima Isusovim s učenicima nakon Uskrsnuća. Sljedbenici Kristovi vjeruju da nakon Kalvarije dolazi uskrsna zora, koja je poput nekog »velikog praska« osvijetlila našu tamu, ušavši u povijest svijeta i svemira kao početak Kristove ere, a koliki ljudi, pa i »nominalni« kršćani, misle i žive kao da Uskrsnuća uopće nije bilo!

Uskrsnuće je činjenica u koju vjerujemo i cilj prema kojemu idemo, činjenica koja nam govori da iza smrti dolazi punina života.

Sretan Uskrs!

David KABALIN

Uskrisi

Uskrisi, Kriste, ranjena srca,
uskrisi, Kriste, ranjene duše,
uvele vjere, zamrle nade,
zamućen pogled, prestrašen dan.
Uskrisi, Kriste, nemoćan hod,
misli uskrisi, da zorom rude
pa da se ponovno radosno trude
u školi, na poslu, bolnici, hali,
na njivi, u štali,
da plodi plod.

Bez Tvoga mira sve sama tama.
Uskrisi, Kriste, svjetlo nam daj!
Iz zime hude probudi maj!
Neka na suncu izgori čama.

Kriste, uskrisi! Jedini Ti si
što mraku strašnom donosiš kraj.

Nikad nam prošnje prečuo nisi!
Molimo šaptom: Kriste, uskrisi!

Ivan PAVLOVIĆ

Vukovar

Svi se čude i pitaju kako je Vukovar toliko izdržao,
a ja, Vukovarac, šutim jer znam kako je izdržao.
I znam da bi i dalje izdržao, i da bi sigurno do kraja izdržao
samo da su mu poslali streljivo.

Ali mu nisu poslali. (Možda nisu ni mogli; ne znam.)

Ja sam — moram to sada reći — vikao po skupovima:
Nemojte slaviti Vukovar i nemojte mu pjevati pjesme
već mu streljivo i pomoć šaljite. Smjesta, bez odgađanja.
Vukovar je suviše ozbiljna stvar za vaša glupa nazdravičarstva,
i vašu politiku i podmukla koškanja.
On je bol i uzlet i snaga Hrvatske,
neprospavane i u strepnji probdjevene noći cijelog jednog naroda,
on je kliktaj oslobođene mladosti cijele jedne povijesti
i stijeg jedinstva i nade...
Vukovar je živa duša, on je bilo Hrvatske.

Ali, nisu mu poslali.

Međutim, velim, i koliko je izdržao ja znam kako je izdržao.
Znam, kažem, jer znam njihovu dušu
i srce im ponosno znam, čelično srce njegovih branitelja,
srce Vukovarčana, Varaždinaca i Čakovčana, Livnjaka i Ljubušaka, Hercegovaca i Bošnjaka,
srce Zagrepčana i Đakovčana, Brođana i Osječana, Primoraca, Dalmatinaca, Istrana,
gordo hrvatsko srce svih gradova i sela od Dubrovnika do Čakovca i Iloka;
srce prognanih u tuđinu i ukletih na čudnu, strasnu ljubav prema dalekoj Kroaciji,
srce svih Kroata bez iznimke, od Welingtona i Melbourna do Čilea i Los Angelesa,
od Cape Towna i Ognjene Zemlje do Toronta i Aljaske...

Znam, opet velim, kako je izdržao.
Uostalom, zar niste vidjeli odlučnost u njihovim koracima
i prezir na njihovim usnama?
I smrt je u strahu bježala pred njima;
a tenkove su spaljivali ognjem iz svojih očiju
i vatrenim rukama divizije uništavali.

A vi, gospodo admirali i generali, pukovnici i kapetani,

kad budete po akademijama i licejima, koledžima i vojnim školama
u West Pointu i Berlinu, Londonu i Madridu, Parizu i Rimu, Moskvi i Tokiju,
Pekingu i Tel Avivu,
kad budete tumačili vukovarsko vojničko čudo,
nemojte zaboraviti reći da Blago ni Tomo nisu bili vojnici,
ni braća Markobašić, ni stotine drugih nisu bili nikakvi vojnici.
Ni pojma nisu imali o taktici u borbi, a za strategiju nikad nisu ni čuli.
Ali nadmašili su svaku poznatu taktiku i strategiju totalno preokrenuli;
ne mudrom učenošću, naglasite, ne mudrom učenošću
već radošću ponesene duše i poletom oslobođena uma.

Jer oni su, gospodo, bili ponižavani od rođenja,
pa kad su »kalašnjikove« kupili negdje u švercu (za cijenu nisu pitali)
njihova duša je narasla do rasprsnuća u radosti slobode.
I krenuli su...

Ali, što ja to vama govorim, vama gospodarima svijeta
koji ste zabranili da nam itko na svijetu da ili proda oružje;
koji ste mirno gledali kako nas zločinci naoružani do zuba goloruke kolju kao životinje
i koji ste jedva čekali da konačno dovrše svoj sotonski posao ubijanja i
uništenja cijelog jednog naroda sa svakim spomenom da je ikad bio?
(Ne ispričavajte se da nije tako — Bleiburg i Bijafra su nam dokazi.)
Čak ste im i rokove produžavali i prisiljavali nas da im iz naših vojarni
predamo i sve oružje koje smo mi kupili da bi nas i njime tukli.

(Moram ovdje napomenuti da već odavno sumnjam i ne shvaćam
kakav vi to obraz i kakvu dušu imate, i imate li je uopće vi koji se prsite da ste nositelji
kulture i propovjednici slobode i pravde za svakoga.)

A kad su, kažem, unatoč vašim željama, ipak čeličnom drskošću krenuli ti ponižavani,
zatečeni ste bili od iznenađenja
i tek tada ste indignirano podignuli obrve, promrmljavši s dosadom:
kako se usude ti bijednici i tko su oni u stvari?

Ali, opet kažem, uzalud vam govorim.
Jer vi ne možete shvatiti što znači biti ponižavan,
što znači odrastati u poniženju skupa s poniženim očevima, i majkama, i braćom i sestrama
u vječnom strahu od divljeg, barbarskog gospodara što im je u njihovoj kući
od njihova kruha dijelio mrvice, bez razloga ih kažnjavao i protjerivao
i bičem fijukao na najmanji uzdah pogažena ponosa.
Oni, gospodo, ti robovi, nisu smjeli imati imena, ni prošlosti ni budućnosti
i ništa što bi se njihovim zvalo. Roblje su oni bili, gospodo, bezimeno.
Ali roblje s neuništivim ponosom da jesu što jesu
i silnom voljom da ostanu što jesu;
i u znanju tvrdokornom da će doći njihov trenutak.

Pa kad su, velim, konačno kupili »kalašnjikove« negdje u švercu
smijali su se kao djeca obradovana davno željenim darom.
A to neobično oružje, ti vražji »kalašnjikovi«, u njihovim su se rukama
čudesno pretvarali u bacače, topove, haubice, tenkove, trasportere,
i u avione su se čak pretvarali;
jer ništa od tog nisu imali, a tukli su sve to.
Tukli, gospodo, strahovito tukli.
Sve onako golišavi, u tenisicama i trapericama;
gologlavi, znojni i prašnjavi s trakom i grbom u kosi,
beskrajno slobodni i sretni u oslobođenoj zemlji,
kao munje hitri i svuda dostižni,
i, kažem, slobodni, slobodni...

Oni su čudo slobode, gospodo,
čudo Boga Stvoritelja strašnog, nedokučivog,
Alaha velikog, milostivog...

I, ako je i pao, Vukovar nikad neće pasti.

S. Marija od PRESVETOG SRCA

Prislanjam školjku...

Prislanjam školjku
svome uhu,
da osluhnem šum Mora,
šum beskrajnog Mora;
da čujem jeke Vječnosti.
One odzvanjaju cijelim Svemirom,
one zbore
o jedinoj Ljubavi.
I odlažem školjku...
O, kako ću podnijeti
patnju...?
Jer ne mogu ući u Život —
bez smrti,
bez bola.

Marija SMEK

Vukovarska polja smrti ili Dnevnik Hirošime na Dunavu

(zapis očevica)

Posvećeno rodnom gradu VUKOVARU i rani srca moga, sinu mi DAMIRU

Ovo je samo mali dio priče o najljepšem gradu na svijetu, priče o Vukovaru, gradu na dvije rijeke, koji je ljudska zloba uništila i spalila do temelja. Pokušat ću opisati strahote rata u mom gradu, bol za izgubljenim sinom, koji je zauvijek ostao u svom voljenom gradu, jer poginuo je braneći ga.

Dne 19. 11. 1991. god. krenula je kolona ljudi, Vukovarci. Koračao je čovjek do čovjeka. Tri i pol mjeseca gladovali su, krvarili i ginuli, braneći svoj grad. Suze u očima, bol u srcu, posljednji pozdrav rodnoj grudi, jauk na stisnutim usnicama. Usta šute, ali oči govore. Nijemo šalju gradu krvlju ispisanu zakletvu: »Vratit ću se, rodni grade, da te ponovno branim i povratim. Vratit ću se, VUKOVARE, jer ti si moj dom.«

Dne 24. 8. 91. prvi put si ozbiljno bombardiran. Plakala sam, gledajući kako te ljudska zloba sustavno uništava. Grad moje mladosti postao je i grad moje žalosti. Od Vukovara su ostale samo ruševine, u kojima netko još uvijek traži svoje najmilije. Pakleni oganj rata uništio mu je dušu, vjeru i sve ljudsko u njemu. Ostali su samo smrt i ruševine, ostali su mrtvi, koji mole da se sačuva uspomena na njih i njihov mrtvi grad. Grad na dvije rijeke — Vuki i Dunavu, više ne postoji. Na domaku 21. stoljeća povijest II. svjetskog rata ponavlja se. Oživjeli su I. G. Kovačić i njegova poema JAMA. Ponovno se masakriraju ljudi, uz zvjersko iživljavanje nad napaćenim narodom.

Imala sam sreću da preživim pakao Vukovara i tromjesečno tavorenje pod zemljom, u mrtvom gradu, punom leševa, gladi i smrti, u gradu bez struje, vode, lijekova, na koji je ispaljeno bezbroj granata. A moj grad je brojio 42.000 stanovnika.

Ljudi, jeste li ikada bili gladni i žedni, željni tople juhe i mirisna topla kruha? Ja jesam. A moja je glad počela 24. 8. 91. god. Toga sam dana s majkom i unucima ušla u sklonište na Olajnici i u njemu ostala do 19. 11. 91. god. Pod treptavim svjetlom svijeća borila sam se da obitelj očuvam od gladi, žeđi, bolesti, infekcije, uši, govana i ljudske zlobe.

Od gladi — teške gladi, kad crijeva traže svoje, a jednu konzervu ribe dijeliš na tri odrasle osobe i dvoje djece.

Od žeđi — kad dvojiš hoćeš li oprati prljave ruke kojima hraniš djecu, ili da tu vodu čuvaš za piće. A kad padne kiša, hvališ Boga, jer onda imaš i za ruke i za piće.

Od bolesti — velike infekcije, visoke temperature, a lijeka nema.

Od ušiju — malenih, sitnih i opakih bića, koja su u Vukovaru za vrijeme rata imala vrlo plodno tlo. Miris mokraće i govana, na koje smo mirisali, ne bi mogli pokriti ni najskuplji francuski parfemi.

Pisat ću o ljudskoj zlobi koja je porušila moj grad, uzela mnogo života, prolila mnogo krvi, o zlobi koja je uzela i moga sina. Pokušat ću pisati a da ne proklinjem — teško ne proklinjem onoga, one koji su krivi za sve patnje što sam ih prošla. Pisat ću

i pokušati ne proklinjati onoga koji mi je razorio dom, uništio porodicu, stvorio od mene prosjakinju. A vjerujte, teško je biti prosjak. Kažu da je ružno proklinjati, da čovjek treba voljeti, jer ima dušu. A ja pitam, koja mi je to duša razorila dom, ubila moj grad? Koja mi je to duša razorila obitelj, ubila sina? Puno je boli u mom srcu, puno jada i tuge, pitanja što, kuda, kamo, kako? Hoću li ostatak života ovisiti o tuđoj milosti? Danas sam žena od pedeset godina i snijeg se prosuo mojom kosom. Nema za mene više proljeća, nema više moga sina. Slike užasa previše su duboko u meni, mislim da ih nikada neću zaboraviti. Vidjela sam na stotine umiranja, tisuće ranjenih. Patnje kroz koje sam prošla, ne mogu se opisati, jednostavno nedostaju riječi, pamet staje, a ruka zadrhti kad pokušam opisati strahote VUKOVARA. Vjeruj mi, prijatelju, ako ikada u životu uđeš u to grotlo života, sjeti se mojih riječi. Ja sam HRVATICA. U godini 1991. smrt je imala obilnu žetvu, ali negdje u daljini čuje se pjesma moje mladosti, koja će do kraja reći sve one nedorečene riječi, nedovršene priče. A ja se želim ponovno vratiti u moj Vukovar, jer tamo je sve što sam imala. Tamo su grobovi mojih dragih, tamo želim biti i ja. Želim ponovno šetati obalom mog Dunava, da u njegovim dubinama tražim oči svoga sina.

Sine, radosti moja, tugo moja, NIKADA te majka neće oplakati. Nikad im neću oprostiti što su mi te uzeli. Bio si mi sve, sva moja radost. Iza tebe ostala su tvoja djeca, moji unuci. Najmlađem sinu, kojega nisi ni vidio, dali smo ime DOMAGOJ, jer tvoj prvi sin i kćer kažu da je to pravo HRVATSKO IME. Eto, sine, u DOMAGOJU si se ponovno rodio, ti, rodila se moja domovina, RODIT ĆE SE ponovno i moj grad.

OD OVOG BROJA CIJENA POJEDINOM PRIMJERKU »MARULIĆA« JE 1000 HRD, A PRETPLATA IZNOSI 6000 IIRD.

ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE, ZAGREB

30101-620-16
012101-2320418628

Adolf POLEGUBIĆ

Pet pjesama

dan izbavljenja

konjanik zastade

ispred more
darovano prije pohoda

zemlja podrhtava

na barjacima
slika opakog vremena

dolazile vojske
odlazile vojske

na zvuk trublje
rodio se dan
našeg izbavljenja

svjetovi u travi

konj će u galop
na zapovijed

uz rijeku prolazi vrijeme

ti nisi ona ista

kad ergela krene
svijetovi u travi nestaju

dan valova

iznjedrila jedra
na pučinu

valovi oplakuju hridi

vremena nova
vremena stara odnose

uspomena

svijet nestajao je
iza banjevačkih brda

izvan sela ne bijaše ništa

bili smo djeca
igrali se skrivača
žmireći izmišljali oceane

mladost

još jedna iskra
i zapalit će se

dolaze
za smisao zemlje

u svakom koraku
treperi mladost

Nepoznata pisma Mile Budaka

Priredio: Tomislav HERES

U ostavštini dr. Josipa Matasovića nađeno je dvadesetpet (25) pisama i tri (3) brzojavke, koje je Mile Budak (Sv. Rok, Lika, 30. kolovoza 1889. — Zagreb, 7. lipnja 1945.) pisao odnosno poslao svom prijatelju Josipu Matasoviću. Od tih pisama samo su tri bez nadnevka. S pismom od 12. I. 1910. Budak je Matasoviću poslao i rukopis svoje pjesme »Himna mlade Hrvatske«.

Primatelj pisama Josip Matasović rođen je u Vrpolju 18. kolovoza 1892., a umro u Zagrebu 10. veljače 1962. God. 1911./1912. studirao je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu povijest i zemljopis. God. 1912./13. nastavlja studij povijesti i zemljopisa u Zürichu, dopunjujući ga predavanjima iz filozofije, logike i metodologije povijesti. Zimi 1913. pa do ljeta 1915. Matasović je studirao u Beču na Filozofskom fakultetu, gdje je i doktorirao disertacijom u kojoj je obradio gotovo svu do tada poznatu historiografiju u kojoj je bio obrađen paulilijansko-bogumilski problem. Nakon završenih studija predavao je u gimnaziji povijest, zemljopis, njemački i brzopis. U tijeku prvoga svjetskoga rata postaje povjerenikom za čuvanje starina u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, a od god. 1920.—1924. ujedno je i kustos Hrvatskoga narodnoga muzeja u odjelu za umjetnost i obrt. Od 26. ožujka 1924. do travnja 1941. kao docent te izvanredni i redoviti profesor predaje na Filozofskom fakultetu u Skopju povijest novoga vijeka. U svibnju 1941. Matasović postaje savjetnikom Ministarstva bogoštovlja i nastave, a ujedno mu je i povjerena dužnost ravnatelja Državnoga arhiva u Zagrebu na kojoj ostaje do god. 1958. God. 1943. imenovan je redovitim sveučilišnim profesorom na katedri »Povijest umjetnosti i kulture«, na kojoj je predavao povijest svjetske i hrvatske kulture. God. 1946. na prijedlog povjesnika Jaroslava Šidaka, Matasović je imenovan profesorom na katedri za pomoćne historijske nauke na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje ostaje do odlaska u mirovinu god. 1959. Šidak je poslije Matasovićeve smrti za njega napisao da je bio »historičar neobično široke kulture i goleme erudicije«, koji je unutar svojih znanstvenih zanimanja obuhvatio »najrazličitija područja društvenoga života, od trgovine i kućnog namještaja do pučkog folklora i heretičkih učenja« *(Historijski zbornik,* Zagreb 1962. str. 347.).

U siječnju 1908. pojavio se u Zagrebu časopis »Mlada Hrvatska«, koji je zastupao ideje Ante Starčevića i Eugena Kvaternika a glavni mu je cilj bio »politička i kulturna emancipacija Hrvatske« *(Spomenica Josipa Matasovića 1892—1962,* Zagreb 1972., str. 7.). Među suradnicima »Mlade Hrvatske« pojavljuju se skoro od početka gimnazijalci Josip Matasović i Mile Budak. Pišu najprije pod pseudonimima, jer kao gimnazijalci nisu mogli nastupati u javnosti.

Prvo od Budakovih pisama Matasoviću, koje objavljujemo u nastavku, ima nadnevak 17. IX. 1909. a zadnje 6. XII. 1910. Jere Jareb je u svom »Prilogu životopisu dra Mile Budaka« napisao, da »Mladohrvatski pokret pravaške mladeži i njihov rad, 1908—1914., zahtijeva posebnu studiju« *(Mile Budak: pjesnik i mučenik Hrvatske,*

posebni otisak iz »Hrvatske revije«: XXXIX, sv. 4/156, XL, sv. 1/157, 1990. i XL, sv. 2/158, 1990., str. 22., bilj. 1.). Upravo ova Budakova pisma koja objavljujemo prvi su nezaobilazan i dragocjeni izvor i za ovakvu studiju i za životopise Mile Budaka i Josipa Matasovića.

Sarajevo 17. IX. 09.

Sve službene stvari za sad
na mene šalji!

Adresa za Travnik je ova:
Ivan Topalović, na ruke
Marka Alaupovića
Travnik

Dragi Josipe!

Upravo smo danas imali treći redoviti sastanak i kad sam ga zaključio — ni 5 časaka poslije! — dobijem Tvoj odnosno vaš cirkular. Uslijed toga ga nijesam mogao pročitati, što ću učiniti na slijedećem sastanku. Mi smo danas već izabrali člana za pododbor. Ja sam jednoglasno izabran.

Sad ću Ti nešto, po mome mnijenju vrlo važno, o našim pododborima pisati, ali ne kao predsjednik organizacije ili kao član pododbora, nego kao prijatelj. Posve privatno.

Vi pišete u cirkularu, da svaka organizacija izabere člana za pododbor, javi ga Vama i ujedno taj Vam ima »preko svoje organizacije .... označiti mjesto, za koje glasuje, da bude središte pododbora za svoju pokrajinu«, i onda bi centralni odbor konstruirao pododbore. Pokoravam se nalozima centralnog odbora, ali, dopustićeš, amice, to je nespretno skoro do neizvedivosti. Vi ste morali uzeti na um, da organizacije ne će birati *mjesto* za sjedište pododbora, pak da to odluči, tko će biti predsjednik pododbora, nego će pojedini članovi pododbora birati *megju sobom najvrsnijeg za predsjednika, a gdje taj bude, to će mjesto biti središte,* svejedno košto je bilo i kod biranja centralnog odbora. Nijesmo birali mjesto, nego osobu! A kako će organizacije glasovati, kad neznaju, tko je gdje izabran za člana pododbora? Vi biste morali najprije obavijestiti sve organizacije o izabranim članovima, a istom bi onda one mogle dati svoj glas. To bi pak trebalo mnogo vremena.

Stog evo, što ja mislim i kako sam se sa Šutejom već pred desetak dana dogovarao. Za sad nemamo nikakova pododbora, stog bi centralni odbor - po mome mišljenju! - imao u svakoj pokrajini izabrati jednog recimo povjerenika, kome bi imale sve organizacije javiti svog člana za pododbor. Taj bi onda povjerenik brzo javio svim organizacijama svoje pokrajine imena članova novog pododbora. Sad bi istom ti članovi glasovali po mogućnosti za najboljeg između sebe i svoj glas opravili tom povjereniku centralnog odbora. On bi onda morao k sebi uzeti - ako je predsjednik

organizacije! - potpredsjednika i tajnika, u društvu s njima prema glasovnicama proglasiti izabranoga predsjednika, ili u slučaju, da nema niko većinu javiti organizacijama uspjeh prvog izbora i raspisati novi. Kad predsjednik bude izabran, odstupi taj povjerenik - ako nije baš on izabran za predsjednika pododbora - a novoizabrani odbor javi centrali potanko svoje ustrojstvo. To bi bilo mnogo lakše, a mislim i brže, nego kako ste to vi zaključili — ja bar tako mislim. Šutej je već htio da ja raspišem izbore za Bosnu i Hercegovinu, jer po senioratu i ugledu pripada prvenstvo našoj organizaciji, no ja se nijesam htio pačati, dok ne čujem Vaš glas, pa gle, dobro i učinih!

Amice, to je moje mišljenje — i mislim posve korektno — no Vi radite, kako hoćete!

Pitanje o slanju izvještaja nije na sastanku riješeno, no ja sam s kolegom Kalingarom o tom mnogo raspravljao. Ne znam, jesi li i Ti bio prisutan?! Mi smo zaključili, da će biti najzgodnije, da svaka organizacija šalje izvještaj svome pododboru, taj onda šalje sve izvještaje u jednom »pododborskom izvještaju« centrali i pojedinim organizacijama svoje pokrajine. Imamo tri pododborske pokrajine i onda bi centrala slala svakoj *organizaciji* izvještaj od dviju pokrajina, u koje dotična organizacija ne spada, ako li bi bilo lakše, onda šalje izvještaj *svih* organizacija *svima* organizacijama i to direktno, jer bi tajniku pododbora bilo preteško prepisivati opširne izvještaje, a i poštarina se prištedi, a centralni odbor ima šapirograf, pak kad pravi 3, može i 20 izvještaja časom napraviti. Mislim, da bi samo u tom slučaju centr. odbor bio u direktnoj vezi — osim opširnijih cirkulara! — sa svim organizacijama, a inače daje on naloge pododborima, a ovi šalju dalje, da tako i pododbor ima očitu važnost i značenje. — Toliko za sad.

Oprosti, amice Josipe, ne uobražavam si, da mogu tobože davati direktivu cijelom našem organizmu, no to ipak nijesam mogao prešutjeti, jer mi se čini zgodnim.

Molim Te, javi čim prije, što misliš i to na mene na gimnaziju, jer moja pisma ne idu k direktoru na kontrolu. Imam privilegij kod podvornika. Starčevićanski pozdrav svima našim. Ljubi Te i pozdravlja

Tvoj prijatelj Mile N. Budak
maturant

Sarajevo 20. IX. 09.

Dragi Josipe!

Kad smo Vaš cirkular dobili, otvorio ga je mali Šuteov brat (član naše organizacije), meni sam cirkular predao, a onu cedulju za Juru zadržao i istom sam je za 2 dana dao. Stog Ti istom sada pišem adrese pojedinih organizacija.

Ja još sam nijesam doznao diskretne adrese pojedinih organizacija osim iz Travnika, pa sad ne znam sam, bili bilo dobro, da šalješ cirkular na ove adrese, ili da se na njih obratiš i zatražiš povjerljive sigurne adrese?!

Evo koliko ja znam: Sarajevo: Karlo Brkić, učit. pripravnik — moju adresu znaš; D. Tuzla: Ivan Rotter, gimnazist; Banjaluka: Dane Bulut, realac; Mostar: S. Hikmet Baljić, maturant.

To su, kako rekoh, samo privremene adrese! —

Dragi Josipe, znam, da imaš pune ruke posla, no ipak — ipak, potrudi se i opet skoro izdaj drugi cirkular za *semestralni prinos u savezni fond* i razloži u njemu svrhu fonda »Rude Štagljar«. Ja sam već u našoj organizaciji skupio preko 4 k za fond »R. Š.«. To je vrlo mnogo u ono par dana. Zbilja mogu sav sretan reći, da sam počeo predsjednikovati — sub optimis auspiciis! pa kako će dalje biti ne znam.

Ovaj je drugi cirkular nuždan 1. da sve rukopipateljno potsjeti, da su dužni savezu 1 K, 2. da razloži onima, koji nijesu bili na sastanku svrhu Rudina fonda.

Javi mi brzo, što misliš o ustrajanju pododbora. Usvajaš li moj prijedlog?!

Ljubi Te i pozdravlja

Tvoj prijatelj
Mile Budak

Premili prijatelju!

Mi se doista slabo poznamo, a opet... opet ja to tako duboko osjećam u dnu duše već od prvog našeg poznanstva.

Ja sam dosta čudan čovjek i rijetko se s kim potpuno slažem, jer imam veliko, široko srce i osebujnu dušu, da gdjekad ni sam sebe ne razumijem, a ljudi to zovu — abnormalnošću i čudovitošću. Ja uvigjam, da su oni mnogo gluplji i moralno niži od mene, pa ih izbjegavam i sam u svojoj polutamnoj sobici živim u svome idealnome svijetu, gdje se moja duša nagje sa divnom dušom — moje Roze! To su mi najslagji časovi bez kojih bi, čini mi se, poludio ili počinio najveću modernu glupost i kukavičluk — samoubojstvo. Ovo je moguće doista već abnormalno, no ipak je naravno i razumljivo svakom mladom čovjeku veće duše...

To je ono, što me nježnim i sjajućim nitima s Tobom veže, jer Ti ste i J. Šutej jedini ljudi (muškarci), koji me — kako mi se čini — ponajbolje razumijete. Bilo mi je teško, vrlo teško, kad smo se rastali i polako sam išao kući kraj njezina stana. Kod nje je gorjela svijeća. Tamo sam časak stao, stao i mislio... šta bi ja, da mi se ona iznevjeri?!... i onda sam se zgrozio nad tom pomišlju i utekao kući bez — misli.

Teško je, Josipe na ovome svijetu tim teže, što svaki dan uvigjaš, da se tope u moru života i oni ljudi, za koje bi se bio zakleo, da su pravi muzini miljenici (ne moraju odmah biti pjesnici!) i potpuni ljudi na visini dostojanstva.

Sada mi je najveći ideal — što prije utećiz gimnazije. No pomisli, Josipe, onda moram i iz Sarajeva, a ovdje ostaje ona — dimidium animae meae, kako veli Horac, pa Bog zna, hoće li ona biti jaka, da ustraje, ne će li mene koji glupi slučaj utopiti u more — živinstva. Ali ne, ja vjerujem u svoju snagu, jer se izvrsno poznam. I ona je jaka, ali... žensko... A ona je tako divna i velebna, da se i sam stidim, kako mogu pomisliti, da bi klonula. Roza, moja divna, idealna Roza...

Josipe, oprosti, što Ti o tom pričam, no ja to moram, jer ovdje nema ni jedne duše, s kojom bi mogao iskreno o tom govoriti, a osjećam, da mi je to potrebno...

Piši i Ti meni, molim Te, mnogo... mnogo... o svemu i svačemu, ali ne službeno.

Evo Ti šaljem »Himnu mlade Hrvatske«. Držim, da je pjesnički dobra i ujedno, da odgovara onom (2. kitica) kako nas dvojica zamišljamo mladu Hrvatsku. — Opravi, molim Te ovaj tekst *Albiniju* ili *Vilharu,* neka ga uglazbe kao koračnicu sa nježnim i lakim no prodornim akordima. Mora biti lijepa, ali laka za pjevati, da nam ne bi bilo ko radnicima sa Zajčevom »Radničkom himnom«, koju u Sarajevu zna samo Trebević i naš pjevački zbor. Partituru bi onda mogao savez hektografirati i možda po 2 primjerka svuda razaslati, ili što bi bilo još bolje, mogli bi je tiskati u »M. H.« Samo da to bude po mogućnosti što prije, da se do uskrsa bude orila širom cijele domovine.

Piši mi opširno, šta o tom misliš. Ja se nadam, da ćemo se slagati.

Mili Josipe, javi se skoro, ali sa velikim, opširnim pismom.

Ljubi Te i pozdravlja

Tvoj iskreni prijatelj

Mile

Sarajevo 12. – I. 10.

Himna mlade Hrvatske

Zujte, šume, šumite, vode,
Javljajte nam rodu radost:
Silni rode, mili rode,
Ustala je Tvoja mladost!

Dosta nam je tugjin dao —
Svoju pjesmu zapjevajmo,
Dosta nas je dušman trao —
Novi život rodu dajmo!

Hrvatska se rodi mlada —
Nov je šapat vila čula.
Iz krvavog teškog hlada:
Hrvatska je uskrsnula! —

Mile N. Budak

Dragi Josipe!

Tvoje sam milo pismo primio. osobito me je obradovalo, no oprosti, što Ti za sad ne mogu na nj opširnije odgovoriti, jer imam silno mnogo posla. Za par dana. —

Rado sam se prihvatio, da obradim zadanu temu za našu brošuru, i ako je malo oteško. Nadam se, da ću uspjeti, samo mi moraš obećati, da ćeš je dati tiskati onako, kako je ja napišem, predpostavivši, da ćeš se sa mnom posve slagati. Ja to vjerujem. Sama stvar zahtijeva, da bude malo opširnije. Malo je kratak rok do 10. II., no nadam se, da ću svršiti, jer je već sad priličan komad gotov. —

— Ja sad sam ne znam, je li Tvoj prigovor himni opravdan ili nije. Možda i jest, s tog nek stoji jedno petnajst dana, pak ćemo onda vidjeti. —

Kod preparanada sam neki dan bio službeno i isposlovao sam, da se je zahvalio na časti predsjednik i izaslanik za pododbor. Čestito sam ih zdrmao i sad se nadam uspjehu. — Okružnicu za organizacije jučer i danas razašiljem. Opravićemo i Vama jednu, pa pošto mislim, da sam je sastavio baš onako, kako nas dvojica zamišljamo mladohrvatstvo, ne bi bilo s gorega, da je dadeš umnožiti i razaslati svim organizacijama. Mislim, da bi bar nešto djelovalo. Uostalom, vidjet ćeš.

— Misliš li Ti ozbiljno na izdavanje mojih pjesama? To mi bezuvjetno, molim Te, odgovori, da ih znam spremiti.

— Sjećaš se, govorili smo, da o mladohrvatskoj politici za našu brošuru treba napisati nešto bombastično. To je pogrješno i ne valja. Treba trijezno i hladno napisati, jer će tako naš pokret imponirati svakom. Za to si Ti, a ne niko drugi. Ti taj članak napiši. — To je moje *uvjerenje.*

— Gledaj brzo urediti pitanje Mlade Hrvatske. —

Moja mila i ja ko dva goluba. —

Ljubi Te i pozdravlja

Tvoj prijatelj

Mile

Sarajevo 20-I-10.

Sarajevo 13. II. 10.

Dragi Josipe!

Oprosti, molim Te, što se tako dugo nijesam javio. Nemaš pojma, koliko imam posla. Sa sviju te strana vuku, a k tomu još škola. Boga mi, užasno!

Drži se junački. Ja vjerujem u Tvoju energiju, a onda u ukus za uregjivanje — dostojno uregjivanje »M. H.« Imaš li dosta gradiva? Ja Ti evo šaljem koješta i mislim, ako ne bude na osobitu čast, da na sramotu »M. H.« ne će biti. Što budem više mogao, radiću za nju na svakom polju, za koje osjećam sposobnost, samo da je uzdržimo na visini. Ako po Tvome, i uregjivačkog odbora uopće mišljenju, ova noveleta ne bi bila za »M. H.«, molim Te, vrati mi rukopis, jer to mi je original. Prijepisa nemam.

Jedva čekam, da dogjem na sveučilište. Gledaj onda i Ti dogodine u Zagreb Josipe, to bi bilo krasno. Onda bi mogli složno i ustrajno raditi na našem pokretu. Za »M. H.« ćemo već naći čestitih suradnika. Sad je najteže u prvom metežu.

Slažeš se Ti sa ovom stvarcom o »Bosanskoj vili« (»Bosanskoj vili« napisano je ćirilicom, nap. T. H.). Ako se ne slažeš — baci, i ako ja vjerujem, da ovako mora biti. Vlasi su općenito uzeto lopovi, no moraš, brate, nekuda. A Beč i Pešta uživaju u našem klanju. Ja bi se sa Srbima složio već za inad onim gore. Užasni bezdušnici.

Uvrstio ovo ili ne, nemoj *nikome* kazati ko je to »Miro«. To mora ostati tajno, jer mi se ta šifra vrlo svigja, a može mi katkad trebati. Samo da znaš, kako je zlatno skovana. Nije to od »Miroslav«, nego prvi slogovi dvaju ličnih imena. Je l' da, Josipe, da sam ja gdjekad romantičar?!

»Pabirke o knjiž, mldhrv. struji« sam zasnovao na dosta široj osnovi, pak još nijesam gotov. Ovih dana.

Odgovori mi čim prije, ali i na zadnje pismo.

Ljubi Te i pozdravlja Tvoj

Mile

Sarajevo 19.-II. 10.

Dragi Josipe!

Užasni trutovi, te bi čovjek gdjekad izgubio i nadu i volju za rad, da nema u duši ono nešto, što neodoljivo nuka na divsku ustrajnost. Čovjek obećao izraditi mali referatić o musl. slozi i lagao mi: opravio sam, onda nijesam prepisao, pa donijeću itd., dok ga nijesam energično uhvatio i utjerao u laž. Još sam mu rekao, da je od prijeke nužde i pokazao mu Tvoju kartu. Njemu je to sve dvadeseto!

Usljed toga sam evo ja nešto napisao. Ujedno sam se osvrnuo i na »H. K. N.«, što sam prije bio zaboravio. Nijesam, brate, nikakav političar, no eto, za nuždu, jer vidim, da su naši »političari« gori političari, nego bi ja bio kao čovjek bez ikakva smisla i volje za ovu svagdanju, bezobraznu politiku. Po srijedi je kod sviju džep i vražiji trbuh.

Oprosti, više nemam vremena pisati. I tako trošim vremena na sve više, nego na školu. Užasno!

»Slobodoumnim« sam opravio izjavu uime cijele pokrajine i dao im nepouzdanicu i naše »sažaljenje«. Sve su se organizacije izjavile za nas. Jedina Banjalučka šuti. Ono su uzori: »trutovi«.

Ljubi Te i pozdravlja

Tvoj

Mile

7.-III. 10.

Dragi Josipe!

Prilično me poznaš, možeš zamisliti moje raspoloženje! Da nijesam toliko zagrijan i zanešen za naš pokret, da on nije u povojima i da ima dosta vrsnih radenika — Boga mi bi sad sve bacio, jer sve mogu trpiti, no glupost i prostotu — nikako! To mrzim i ubija me; ubija u meni vjeru, da će Hrvati kraj ovako »svjesne« omladine ikad postati ono, što mi žudimo ko nebo, ko raj, ko Božanstvo. A to je Božanstvo previsoko za našu mizernu zbilju i postaće glupo, odvratno. Naše Božanstvo, Josipe, Ti me poimaš! Da ustaje obrazovan, moralan i radin čovjek, ne bi ništa rekao, no jedan trut, pijanica Čaić — ta poznaš ga! —

Biću za sada žrtva gluposti i nemorala, radiću, koliko budem mogao, no već Ti sada kažem ono, što sam već više puta rekao: Brate, volio bi krmke čuvati, nego se baviti našom dnevnom, tričavom politikom. To je blato, bordel, gdje trune i tijelo i duša. — O kako smo mi još ispod najnižeg stupnja obrazovanosti čovjekova srca. — Na svakom sastanku sam govorio o akademičarima, a on ima obraza reći: ja nijesam nikad ništa čuo — Naravno, jer ili nije prisustvovao, ili je pjan ko svinja u kutu drijemao. —

Vjeruj mi, mili Josipe, da bih mogao plakati ko malo, nejako dijete, kad sam sve ono vidio i čuo. Onakva podlost. Onamo skovati čitavu urotu, proglasiti me — lopovom i prevarantom, a ovamo mi nuditi diplomu za zasluge. Ja se zgražam i bojim se naše budućnosti. Jedina mi je utjeha, što fanatično vjerujem u pobjedu istine, a sve se bojim, da će ta pobijediti, kad vragu rep otpane. Čitaj historiju: nijesu li Kain i Abel, Romul i Rem, Napoleon i Shakespeare proste lude, egoiste, bezobraznici, častoljubni itd. baš kao i mi?! Nikad se ne kreće na bolje i rekao bi, da je cijela teorija evolucionizma bezobrazna bajka usijanih možgjana, kao što sam i ja evo vrlo glup i malovjeran, kad Ti ovo pišem.

Ipak vjerujem.

Za sad samo par riječi kao odgovor na Tvoje zadnje pismo, a poslije ću odgovoriti opširnije. Kako vidiš, od stare »mladohrvatske« himne nije ostao ni kamen na kamenu. Po mome uvjerenju, ova ne će biti loša. Brzo je daj uglazbiti (po narodnim motivima, da se lako pjeva!) i umnoženu partituru razašalji, e da bi se do travnja orila širom domovine i malko trgla dešperatne duhove., 28. II. šaljem. Svigja li Ti se? Kraće apsolutno nijesam mogao zbiti, i ako sam nastojao. Znaš, kad se jednom porodi misao, onda bi je mogao promijeniti istom za par mjeseci, prije ne. Ipak nije predugo! — Ona nijedna pjesma nije za »M. H.« Tvog je imenjaka ipak mnogo bolja. Poslije opširnije.

Pitaš me, Josipe, da li ja ozbiljno mislim sa mojom djevojkom. Zar si Ti zbilja mogao pomisliti, da bi ja toliko općio s jednom čestitom djevojkom i onda je — pustio. Onda me još slabo poznaš, a k tomu treba i moje zlato poznavati. Jako lijepa nije, ali je izvanredna pojava i duša, kakvu ja trebam i uz koju sam presretan, a sve mi se čini, da se na nas i nebesa smiju od zadovoljstva. Mi smo što više i zaručeni, jer pro primo najveća je zaruka sama spoznaja srodnih duša, pro secundo mi smo praktično zaručeni, al to niko ne zna, nego njezina jedna sestra i eto sad Ti. Dragi Josipe, iskreniji sam Ti nego bratu, jer vjerujem, da me razumiješ, te da moju iskrenost nećeš zlorabiti. Možda će Ti se te zaruke učiniti na prvi mah smiješne. Ne budi vulgarnih nazora, a to nijesi,

pa zaroni malo dublje i vidjećeš, da tu leži više poezije i svetinje, nego u Petrovoj crkvi u Rimu. Misli me na moju Rozu drže na visini ljudskog ponosa i pomažu mi, da ću možda jednom danas sutra postati potpun čovjek, a da i ne spominjem, kako ona blagotvorno djeluje na moju poeziju.

Filozofiju ću sigurno študirati i to zemljopis i povijest, u najgorem slučaju slavistiku.

Uz službeno express pismo, piši mi i privatno. Osobito o himni.

Ljubi Te i pozdravlja Tvoj

Mile

S. 16. III. 10.

Sad bi ovo morao prepisivati, no oprosti, nemam vremena i zamisli, da su svi »veliki duhovi« bili neuredni.

Dragi Josipe!

Ovakvih lopovluka valja da nije ni sam Bog upamtio. Službeno sam Te izvjestio već poodavno — da su naši Muslimani osnovali malu organizaciju »za fabriciranje Muslimančića za našu organizaciju«. A to je bezobrazna laž! Ona je imala svrhu »samostalnoga muslimanskoga organiziranja« preko naših legja. Dokazao sam im, da su beznačajni, podli i turski furtimaši.

Ti naregjuješ, da sa tajnikom radimo. To je, dragi moj, jednostavno nemoguće, jer je on — među nama rečeno — tokmak, koji ništa ne razumije osim prepisati — jasno i razgovijetno pisan koncept. Jednom sam mu dao podatke skicirane, što treba javiti organizacijama — to je nedavno bilo — smrčio (?) nekakav bućkuriš, ko da je bio u difteriji, kako li se ono zove, što ja sad mislim. Kad bi ja s njim došao u našu organizaciju, porušio bi malo ugled našeg saveza i ništa više. Uostalom, da je on i spreman, ja ga ne bi bio vodio na 13., jer treba biti dobar diplomata. — Ja sam došao na sastanak ko i obično. Oni su svega i svašta govorili, a ja šutio i na kraju ih — zakvačio, da nijesu mogli više izmaći. Na to su brže bolje okrenuli, da ćemo glasovati: ili uz Štagljara, ili uz Matasovića?! — Tu sam sad ja počeo govoriti, no ne više kao obični član organizacije, nego kao predsjednik pododbora. Spomenuo sam nepoštenu kortešaciju — sastavljanje listine — onda druge bezobrazluke kao i to, da su do nedavna i iza raskola svi uz nas pristajali i — proglasio nevaljanim sve zaključke kao i izbor odbora na zadnjoj izvanrednoj glav. skup., sazvao na sjednicu za 18. o. mj. u 2h pp. stari odbor i raspustio sastanak. Na toj ću sjednici isključiti iz organizacije dva glavna muslimana: Omerovića (sadašnjeg predsjednika) i Miljkovića, pa dva katolika Čaića i Mursala. Zatim ću pozvati sve, koji se s njima slažu, da otidu. Tako ćemo očistiti organizaciju. Izgubićemo oko 25 članova. No neka! — Oni niti ne slute, što se iza brda javlja, a misle, da će u ovakim prilikama već sada u nedjelju biti nova glavna skupština, pa opet sastavljaju listinu. No opeće se!

Kad se sve riješi — bez sumnje povoljno! — javiću se službeno.

Kad izlazi »Mlada«? Pošto ćemo mi sad izgubiti podosta pretplatnika, molim Te, naloži administratoru, da nam opravi brojeve (ipak ko i dosad 100 kom. Možda prodamo) bez pouzeća, jer ćemo inače posve nastradati. Da će se u redu platiti ja jamčim — ne novcem, jer ga nemam, no poštenom riječju, da ćemo makar posuđivati, a platiti. Ovo nek svakako bude.

— Tu sam bio prekinuo pisati i megjutim dobih Tvoje pismo i sastadoh se sa Fadilom. Veli, da je »Mladu« već dobio, a ja niti ne znam, da je izišla. Isto mi reče prof. Lj. Dvorniković, da se »Behar« šalje administraciji »M. H.«, no da nje ne prima. Molim Te, to uredi.

Ovaj sam članak već poodavno počeo pisati, pak sam sve otezao, a sad ga evo nastaviḥ, i ako imam za sutra grozno mnogo učiti.

Na svaki ću način gledati, da dođem k Tebi, jer bi me zbilja veselilo, a u Zagreb ću svakako — razumije se, da mi se tamošnja vožnja plati. To ne bi zahtijevao, ali, brate, Ti znaš moje materijalno stanje i onda ne ćeš zamjeriti. Javi mi kad polazi vlak iz Broda u Vinkovce, da se znam ravnati, da ne bi moguće tamo dugo čekao na spoj. Samo ne znam, kako ću se izvući iz škole, a da mi gazda dade potvrdu, da sam bolestan?! Megjutim — ići će. — Članak za brošuru ću sa sobom donijeti. Ja ne znam, hoće li valjati, no factično (?) je, da sam ga pisao sa ljubavlju, vrlo velikom ljubavlju, a po mogućnosti — to naglašujem — i sa velikim marom.

Moje zlato čisto ljubomorno na Tebe, što se toliko sa mnom dopisuješ — En pasant rečeno.

Valja li himna?

Adio, dragi Josipe,

Tvoj Mile

Sarajevo, 19. III. 1910.

Dragi Josipe!

Naša je »Mlada« zaista pomlađena i ja Ti — kao uredniku najsrdačnije čestitam. Ne za to što smo prijatelji, što ima mojih stvari, što si Ti meni čestitao za »himnu«, ne zbog ništa toga, nego zato, što je naša »Mlada« zaista — svježa i mlada. Ne, Josipe, mi nećemo mrijeti, naša je ideja vječna, jer je naravna, jer je poštena i hrvatska. Neka nas ostane deset-makar. Imamo u sebi mrvu božanstva, a to će se malopomalo rasplamtjeti i u ostalim srcima naših trutova, vikača i razbijača, koji su mi već ogorčili život. Oprosti, što to napisah — Nije tako tragično, jer ja osjećam nešto, što me visoko nad njima drži i ne da mi klonuti, imam nekoga, Josipe, ko me razumije — osim Tebe — i bez riječi me jednim blagim pogledom utješi i zasladi mi život, da onda opet mogu sigurnom rukom nagnuti novi pehar gorčine i razočaranja i do dna ga iskapiti, nasmijati se i — nek ih nosi sve vrag, jer sam jači od njih sviju, pošto su glupi i prosti.

Nad himnom naravno ostavi moje ime. Nek me objese. Do vraga i oni i ja, ako ne smijem nikad dati srcu oduška ni u najplemenitijoj zgodi. — Ja ću uopće, što više budem mogao, raditi za »M. H.«, a potpisaću se, kako mi kad pane na pamet. No to ne treba niko znati, jer bi nam rekli, da nemamo suradnika. — J. Gorjanić se u svom vrlo, vrlo skliskom pitanju dobro, što više vrlo lijepo drži. Dobro pazi, jer »M. H.« dolazi i djeci u ruke. Upozori amicusa Gorjanića, ako se možda ne bi našao uvriježenim, neka se kod pisanja služi djelima Paola Mantegazze. To mi je najsimpatičniji čovjek od sviju, koji su raspravljali o ljubavi u najširem smislu riječi. On Ti inače odvratan predmet tako obiđe — a opet ga obradi — da laik u tim pitanjima skoro ništa i ne primijeti, a opet mnogo nauči. Krasan čovjek, a ideali mu se dižu do Jehovina prijestolja!

Ne ću Ti pisati o pojednim člancima i pjesmama, jer je zaista sve lijepo i jer ima nešto moga. G. Budaku piši, da mu je pripovijest bolja od soneta, na koje je on već po svoj prilici bio zaboravio. Kad što ustreba — u prozi ili u stihu — javi mu se, pak će njegova visost blagoizvoljeti opraviti štogod srcepucateljnije!

Oprosti, dragi Josipe, počeo sam Te gnjaviti. Po poldan sam naime imao zlatan, božanstven randevujčić, a večeras sam bio u vrlo dosadnom švapskom društvu, pa mi se to sve smiješalo — dvije protivštine — neobična moć gnjavljenja. Tako sam Ti sretan u vrlo glupom i nesretnom natezanju sa našom masom. I pripravnici su se uzmutili. Za Štagljara nije ni jedan, no većina ih je, da rade »samostalno«. O tom sam nedavno izvješćen, pa sam im jutros opravio papreno pismo i stavio im ultimatum: aut-aut. Ili u slavosrbe do sto vragova, ili ko ljudi u »Savez«. Rekli su mi jednom: »Pa gdje su djela »Saveza«, da na nj pristanemo?«, pa kako je amicus Budak inače neotesano t.j. dosta iskreno stvorenje, upitao ih je u jutrašnjem dopisu: »A što ste Vi učinili za »Savez«, osim što ste se prijavili kao član? S čim ćemo napredovati, kad je masa za rakijašnice, a ne za borišta.« Tako nešto slično. I čuo sam, da su se neki uvrijedili. Naravno — najveći trutovi. Čuješ, Josipe, ja ovako nadute polovičnosti ne trpim i potraje li još uvako, Boga mi, ću učiniti na njih još veću moralnu presiju i moraće se izjaviti — makar i protiv nas! — Neka. Ragje imati 50 ljudi, nego 500 glupih, umišljenih veličina.

Nijesi mi pisao, kada polazi vlak iz bos. Broda u Vinkovce, da se znam ravnati. To mi, molim Te, odmah javi, jer ne znam, bili pošao u 12h u podne ili u 11h u večer iz Sarajeva.

List naših pripravnika nijesam mogao dobiti. Kažu »za par dana«. Međutim Ti ispuni stupce »M. H.« s drugim materijalom, a na njih ne čekaj.

Pitaš, što se moje zlato »mrgodi«. Ništa, bolan. Eto, tako kaže, da se mnogo dopisujemo. No ona nas potpuno razumije. »M. H.« joj se mnogo bolje svigja nego prije. Nije stoga, što ima nešto njoj posvećeno, jer na pr. bilo je i u »Beharu« štošta, pa joj se »Behar« ipak ne sviđa.

Piši mi, molim Te, odmah.

Ljubi Te i pozdravlja

Tvoj

Mile

NB. Ja nijesam htio u zadnjem pismu ništa više opraviti, nego sam mislio, da bi morao samo pismo radi onih mrlja prepisivati. Trebalo je tamo stajati — »radi ovoga«, a ne »ovo«.

Dragi Josipe!

Najsrdačnije Ti se zahvaljujem na prijateljskom dočeku, a budi tako dobar pa i m.g. baki izruči moju najtopliju zahvalu. Vjeruj mi, da mi je bilo teško, kad sam vidio, kako si ti mene dočekao, a pomislio sam — kako sam ja Tebe?! No oprosti. Srce je tu, ali su prilike drukčije. Ne znam, kad ću Ti dostojno moći uzvratiti, osim kad — jednom tamo u skoroj budućnosti posjetiš mene i moje zlato. Ah, dragi Josipe, ja se sav rastapam kod same pomisli na našu zajedničku budućnost, a k tomu kad nas Ti još posjetiš...Zamisli — To će biti mali raj sretnih duša.

Iz Zagreba sam sa vijeća ponio jedno iskustvo t.j. potvrdu za staro iskustvo: da imamo u mladohrvatskim redovima omladinu, što znade klicati »Hosana« i »progni ga« i — ništa ne raditi i ne misliti svojom glavom. Možeš ih zvučnom frazom voditi kud hoćeš.

Tu stranu značajeva moramo vazda imati oštro pred očima i djelovati da ih izrabimo u korist velike i spasonosne ideje, jer bi inače bili protivno upotrebljeni. Jesi vidio: Vazda šutnja. A osobito mi je zapeo za oko onaj veliki, crni Karlovčanin sa zlatnim cvikerom. Tamo sam Te već na njeg upozorio. Uostalom — možda mu činim posve krivo. Dao Bog!

Molim Te, gledaj, *da najzad za 15 dana* dobijemo komponovanu himnu, jer bi je htjeli pjevati na koncertu 30. travnja. Piši odmah Vučkoviću i opravi mu prijepis, jer ga on čini mi se nema. Ne žali se!

Ja bi sad biva morao spremati pjesme za Tisak? A jeste li Vi tamo ozbiljno raspravili o troškovima. Onda bi ja htio, da ih Ti — biva službeno opraviš na kritiku dru Ogrizoviću ili komu hoćeš, prije neg ih damo u tisak.

Posvetiću ih mome zlatu, pa makar kada i gdje tiskamo.

Piši mi potanje, što misliš, a sad je međutim najglavnije, da što prije ugleda svjetlo brošura. Moli za članke, jer inače zakasni i ne ćeš je raspačati.

Moje je pismo kod pripravnika ipak upalilo: izjavili su se za »Savez«.

Ljubi Te i pozdravlja

Tvoj Mile

NB. Piši skoro. Pozdrav svim poznatim. — U pogledu naše himne ne budi apstinent brzine.

Sarajevo, 29. III. 1910.

Dragi Josipe!

Moje dojmove i impresije sa zagrebačke sjednice već sam Ti pisao. Akademičari su samnom bili dosta iskreni i nijesam vidio prilike, da su voljni i dalje biti s nama u kakvoj opreci. Uređenje 4-5. br. »M. H.« jednoglasno hvale i vele, da je zasad posve u nas, jer da tako oni mogu slobodnije raditi na započetom djelu: na temeljitoj reorganizaciji cijele naše stranke i uredništvâ pojedinih naših listova, naoseb »Prava«. Dao Bog, da to izvedu. Oni se zaista rapidno približuju furtimašima i svjetuju mi, da i mi

prema njima furt. vodimo pomirbenu politiku, a naoseb mi u Bosni. Ovo ne ću za sad nikako komentirati, jer ne znam, što bih rekao. Ipak mi stojimo na našem starom stanovištu: zlatna sredina. To je najbolje.

Ja ne znam, šta bi s organizacijama — ništa se ne radi, a preparandi se igraju. Jedan mi kaže, da su pristali uz »Savez«, drugi da nijesu, a službeno se ne javljaju. Banjaluka šuti, Mostar se ne javlja, Tuzla i Travnik čekaju izvještaje, a ja ih ni sam nemam. Sad nemam ni tajnika, jer dok se preparandi ovako drže, ne priznajem njihova izaslanika tajnikom.

Ova pripovijest ima divan sujet i — u tom je sve. Odgovori mu (po mom mišljenju) po prilici ovako: Sujet je vrlo lijep, no obradba vrlo nespretna. Sasvijem ste izgubili s oka, da je to psihološka crtica. Da ste na to mislili, glavni junak — onakav, kakav je — ne bi mogao biti onako blagoglagoljiv. Ta on je mizantrop, pa kako bi Vama — mladiću bio onako iskren. Po našem mišljenju treba I.. dio skratiti, a II. posve preraditi prema onom, što gore rekosmo. K tomu treba iznijeti mnogo jače psihološke motive cijele radnje. Iznesite koji konkretan događaj iz njegova života, no neka ga on sam ne pripovijeda, jer po psihologiji ovakvih pojava, on bi svoju priču okrunio tijem, što bi Vas zadavio. I sam je naslov za ovaku stvarcu preširok.«

Tako nekako, pa ako bude zahtijevao, vrati mu rukopis, nek preradi. Ja bi ga bio preradio, al bi stvorio nešto sasvim novo — možda i gore — ali moje i više ga prvobitni autor ne bi skoro ni poznao. S tog se ragje ne petljam. Za 7. br. *gledaj svakako dobiti zgodan prijevod iz talijanskog, francuskog, španjolskog itd.* samo mislim ne iz njemačkog. Obrati se na koga u Dalmaciji, jer tamo ih većina zna talijanski. Ja ću Ti onda za 8. br. opraviti jednu crticu — nadam se — vrlo lijepu. Biće skoro gotova. Za 7. ću Ti broj opraviti štošta. Tako jednu bilješku o esperantu i jedan mali prijevod s esperanta od Nike Bubale (Slavića). On je činovnik kod vlade. To mi je obećao dati za par dana, kao i svoju koju izvornu pjesmicu. I »jezuitski student« će skoro doći s krunicom u ruci. — *Moje sonete nemoj za ništa nastavljati.* Opraviću Ti mnogo boljih stvari.

Požuri sa himnom i 6. br. »N. H.«.

Ja živem krasno, jer »sunce se javlja zrakama novim« već davno iz očiju moga zlata, pa makar i spavala mlada Hrvatska. Ovako imam više volje, da je budim.

Rukoljub m. gospogji baki.

Uz najsrdačnije pozdravlje

Tvoj iskreni

Mile

Sarajevo, 1. IV. 1910.

Dragi Josipe!

Oprosti, što prije ne poslah. Pa evo Ti i sad ne šaljem ono, čemu sam se najviše veselio: prijevod sa Esperanta i bilješku o njemu. Slagao mi.

Ovu sam »Savremenu sliku« dopunio, jer je i mene stvar zanimala, a k tomu je preuzeo korekturu »M. H.« — kako si mi pisao — pa nek ga đavo nosi. Uvrsti u »Odgovore uredništva« za njeg, što je na ovom malom papiru.

Magjerove pjesme nijesam mogao nigdje dobiti, i ako sam zbilja želio, jer njemu bih imao koješta reći. Stoga Te molim, da mi ih svakako opraviš, ali čim prije, pak ću

o njemu malo opširnije napisati za 8. br. Nemoj zaboraviti. Vratiću Ti, kad napišem prikaz. — »Razlika« je dosta zgodna psihološka stvarca. Istina, površno no ipak prilično ragjena. Uvrsti je u 7. br. to toliko, da imamo i prijevod, a na sramotu nam ne će biti. Ako bi imao još kakvu »majuknu bel. stvar, možeš uz ovo uvrstiti. Ja ću gledati okle pribaviti, ako li ne bude, onda prevedi kakvu znanstvenu stvarcu iz »Kosmosa« ili okle bilo, da bude šarenije. Ako imamo koga u Pragu, obrati se na njeg, da napiše prikaz (kratak naravno) češ. moderne književnosti. To bi bilo interesantno.

»Jezuitovog študenta« šaljem pod šifrom »M-o«. Ostavi ga tako. To ništa ne škodi, tim manje, što će i u 6. br. biti nešto sa istom šifrom.

Fadil kaže, da je apsolutno ne sposoban, da napiše što o Međugorju. To je razumljivo, jer smo mi od njega vrlo daleko. Traži koga tamo bliže, ko pozna prilike. Je li primila g. Kumičić?! Pododborska će sjednica biti na 2. V., no iz Travnika mi već pišu, da ne mogu doći, Tuzla može, a drugi šute. Meni je već dojadilo i veseo sam što imam još samo 2 mjeseca! — Ja sam račune pododborske uredio i za koji ću Ti dan do 15 K opraviti, odmah ne, jer sam posuđivao org. i Džamonji. Ipak skoro. — Izvještaje mi šalje samo Tuzla i Travnik, druge šute, a gg. pripravnici »samostalni«! Ljudi od opreza — a napuhane, šuplje mješine. Vrag ih odnio.

Već sam pjesme skoro spremio i najzad do 20. o. mj. ću Ti ih opraviti. Na recenziju ih *nemoj nikom dati*, jer materijalni uspjeh jamči naš Savez, a moralni pada na moja leđa. Ako baš neću pobrati lovorje — niti ne očekujem, no ipak vjerujem bez uobrazbe, da ne mogu propasti, osim, što će me sigurno koji »slobodoumni« prijatelj ošinuti. No — bos. im grb. Ako se sa brošurom imalo bude zatezalo, pošalji pjesme prije u tisak, da izigju dok je još gjaštvo na okupu, jer je lakše dati preko ferija brošuru, koja će stajati kojih 30 para, nego pjesme koje će stajati — kako ja mislim — 1 K! U »M. H.« za sad nemoj o njima još ništa spominjati, jer sam ja gimnazista, pak bi ih morao najprije nositi direktoru, a to neću. Oko 15. svibnja, čini mi se, dobivamo svjedodžbe za VIII. razr. i onda sam slobodan, pa u 8. br. »M. H.« uvrsti noticu, a zasada obavjesti organizacije okružnicom, nek pripravljaju teren za prodaju. Mislim, da ih tiskamo u 1000 ili možda 1500? pr., ali samo — elegantno, pa makar i skuplje udarili cijenu, jer svijet i na to mnogo gleda. *Korekturu ću obavljati ja sam,* s tog treba tiskari dati moju adresu i odmah se pogoditi, da mi ih mora dva put slati na korekturu, jer inače se uvijek podkradu glupe pogreške, koje gdjekad i smisao kvare.

Posve je naravno, da ih ne mogu odstupiti *posve* bezuvjetno, pa Te, molim, da mi iskreno pišeš, šta Ti o tom misliš, jer pošto ne ćeš biti vazda Ti pred. Saveza, želim pismeno sve utvrditi. Ko zna, kakav može biti slijedeći predsjednik, pak bih mogao još s njima imati okapanja. Naravno je, da ću pristati na ugovor, koji će našem Savezu biti najunosniji.

Piši mi skoro, ama ja očekujem od Tebe već jednom pismo, a ne samo dopisnice.

Uz najiskrenije pozdravlje

Tvoj prijatelj

Mile

(Pjesme bi opsezale u 8° oko 90-100 str.)

Bezuvjetno izbaci onaj sonet, što počima: »Išli smo nekud više i više!?

Sarajevo 14. IV. 1910.

Dragi Josipe!

Tvoje sam pisamce primio, koje me je odista razveselilo, što pišeš, da ćeš doći. Ja Te *stalno* očekujem na 3. V. i za taj ću dan sazvati pododborsku sjednicu. Ali stalno dogji, molim Te, nemoj se predomisliti, jer bi onda sve poslove lako obavili, a i reviziju mojih pjesama, koje sigurno ove godine ne će ugledati svjetlo. To mi je žao, no makar nek bude, kad ne ide drugač. Nek se samo nešto radi, nek se miče, pa makar i polako. Pri takim prilikama, brošura ne će sigurno do polovice svibnja u tisak, na kraju mjeseca nek se razašalje i — gotovi smo. Ja ću pjesme prodati kakvom Čifutu i to na — kilogram po sekser nek zamata kestenje i pržene košpice.

Zar ne primaš moj prijedlog, da izdamo 8. i 9. br. »M. H.« u jednom svesku?! Onda će morati 9. i 10. skupa, a to je, po mom mišljenju, gore.

Sad Ti evo šaljem Premužićevu crticu »Tajna«. Zgodna stvar, te ako nije prijeka nužda, onaj prijevod »Razlika« nemoj za sad uvrstiti, osim ako Ti se svigja. Šaljem Ti i »Kritiku« Magjerovih pjesama, Gdje koja je vrlo lijepa, no nesreća strašno griješi u formi ko da je istom počeo pjevati, ili ko da nema apsolutno nikakva sluha, a i prozaičnosti ima pune rukoveti. Ja sam se kušao održati na visini, kako i dolikuje, — pa ne znam, kako će upaliti. *Ime nek ostane potpuno*, jer ako mu se što eventualno takne srca, reće: »Krije se bagaža iza šifre.« Ja sam uopće principielno za to, da se sve kritike potpisuju punim imenom, i ako se tog nijesam držao kod prikazivanja »Mladosti« i »Prvijenac«. U tom slučaju manje više!

Stari je Vilhar smiješna životinjica! Činovnik!! Znaš, Josipe, šta mislim, da bi bilo dobro »za« dignuti prašinu u mladohrvatskim redovima: iznijeti himnu u »M. H.« trobojnicom uokvirenu (s imenom ili bez imena — to mi je manje više!). To djeluje na masu.

Bio sam prije tri dana spakovao pjesme i odnio ih na poštu, no bješe preteško, da ih preporučeno opravim, pa tako i ostaše. Sad volim, jer pro primo već sam dvije iz zbirke izbacio i zamijenio ih novim, po mome sudu, mnogo uspjelijim, pro secundo bio bi suvišan trošak. Kad ovamo dođeš, pregledaćemo ih. Ja mislim, da ne bi bila loša zbirka.

Moje zlato nešto malo boli ruka. Zlatna moja sirotica tako je boli... Josipe, brate, kad mi sve dosadi, kad bih sve dao k vragu — i sebe samog, onda pomislim na moju divnu Rozu i presretan sam. Ti me možda u tom i ne razumiješ, no da mi nije nje, ja bih, tako mi Boga, gdjekad počinio najveću modernu glupariju — samoubojstvo! Tako mi je nešto teško i odurno na ovom svijetu. Možda sam glup, možda sam preveć ambiciozan i slavičan — kako bilo, gdjekad ćutim u duši silnu potištenost i nesreću, i ako sam sretan. Al ona je moj angjeo čuvar, iz njezinih mi očiju sijevaju zrake Boga utješitelja i Boga nade...

Stalno Te očekujem bez pardona!
Ljubi Te i grli Tvoj iskreni
prijatelj
Mile

Sarajevo 19. IV. 1910.

Dragi Josipe!

»Mlada« je sjajna! Ja Ti bratski čestitam. Samo ovako naprijed i mi ćemo baš s njome naše redove znatno učvrstiti, a i — raširiti.

Ovaj sam čas svršio »Otmicu« i evo Ti je šaljem za 8. br. »M. H.«, ali pod tim uvjetom, da ugje u jedan broj, jer i ako je zaista malo ovelika, za nastavak je ipak premalena. Ako ne ide u jedan broj, onda mi je ponesi, kad ovamo pogješ. Stog Ti je i šaljem, da možeš pročitati prije neg amo pogješ. Ja mislim, da je prilično uspjela!

Meni je sve dosadilo, jer sreta sa sviju strana glupost i prostota. Jedva čekam tebe, da se prijateljski porazgovaramo i jedva čekam pododborsku sjednicu da...

Na 3. IV. izvoli biti moj gost. To mi valjda ne ćeš odbiti?!

Ljubi Te Tvoj
Mile

S. 23. IV. 1910.

Ivo SLAVIČEK

Moj djed i bijelo

Moj djed je volio bijelo:
bijeli konji, uvijek očetkani,
a na sjedalu seljačkih kola
bijeli ubrus s crvenim ukrasima.

(Bijel je bio kad je vozio u crkvu
prvoga, pa drugoga, pa trećega sina,
svakoga u bijelome: na krstitke.
Sivkast od prašine kad se umoran
djed vraćao s udaljene njive.)

I kuću od nepečene opeke
djed je obojio bijelo.
Kosu i brkove obijelio mu je život
što ga baš nije milovao...

A kad me postavio na leđa
bijeloj kobili oznojenoj od vuče
i kad sam veselo zapljeskao rukama
— u oku mu je zasjala bijela radost.

Vjerujem da njegova bijela duša
doprije onamo gdje vlada Vječna Bjelina.

Iva ČUVALO

Buđenje

Psi na tragu
Bijelih Karavana,
vihor riječi
prosutih
uzalud
na putu kroz
Perivoj Sjena.

Slutim
buđenje Ljubavi.

Iva ČUVALO

Prag moje duše

Prag moje duše
još čuva
nevinost morskoga vala
i kliktaj ptice.
Vedrinom cvijeta
otimljem bezumlju
sjeme ljudskosti.
Kroz san mi dolaze
gorske vile
i drevni kraljevi.
Ne boj se,
kažu:
Nećemo umrijeti!

Jurica TOMIČIĆ

Ti me povedi...

Velečasnom Tončiju iz Cerja

Ti me povedi kao Sirana
Rukom krvavom od svetih rana
Kad neki travanj zamiriši
U smiraj tihog, toplog dana.
I nemoj nikad, nikad više
Beznađu ostavit svoga brata.
A kad kucne onaj čas
Kad smrt mi pokuca na vrata
U smiraj tihog, toplog dana
Ti me povedi do visina
Da napokon čujem i Očev glas
Daleko od svih mojih strahova
I od svih drugih glasova...

Nikola BONIFAČIĆ

Miloj (Hropà mi se na duší)

Ja znam da je nestala,
kad su je zvijezde našle.
Njezin otac je izgubio glavu,
da je izvuče iz meteža.
Majku je spomenula,
da se Boga sjeti.
Pošla je putem zatrovanog sna.
Našla se na stazi koja zaboravlja povratak.
Ali ako se ipak vrati,
neka se digne u djedovski zagrljaj
da zajedno kliknemo: »Živjeli Hrvati!«

Rožin, 1993.

Baldo ŠOLJAN

Nonì — Nonè

(Nikoli Bonifačiću Rožinu prigodom osamdesetgodišnjice života)

Puntar Nikola, Tinov »rizničar« i portretist,
bio je, uz to, i Tinov runolist.
Brinuo se za Tina, te je našao za svog prijatelja,
skromnu, jeftinu sobu i toplu postelju.

Nema više Tina i sada sanjar živi od uspomena,
te mi pokazuje Tinov stolić,
sjenilo za lampu i neke papiriće,
na kojima je Veliki Tin zapisivao svoje epifanije.

Što je tako duboko i dirljivo povezalo
ta dva velika pjesnika i puntara?
Bila je to svestrana znatiželja da proniknu u samu srž biti,
želja da se ustalasaju duhovi za izvorne misli.

Povezala ih je tvrdoglavost i upornost,
spoznaja da samo s visokih planina
zrak je čist, a obzor je kristalna modrina.

Bonì — Bonè je bio raznovrsniji od svog prijatelja Tina,
pisao je pjesme i drame, te dobivao Freundereichove i Bachove nagrade.
Od kazivača i kazivačica skupljao je narodne pjesme,
propješačio je gotovo čitavu svoju Istru i zdušno radio sve do mirovine.

Taj divni Bonì — Bonè, kako ga je nazvao Veliki Tin,
bio je uvijek hrvatske domovine častan sin.
Zavolio je toliko hrvatskog kralja Zvonimira vrline,[1]

da je svom unuku nadjenuo kraljevsko ime.

1 NIKOLA BONIFAČIĆ-ROŽIN je nesumnjivo, najizvorniji tumač BAŠČANSKE PLOČE.

Ivan GOLUB

Caravaggio

Kad sam na palači Ruspoli ugledao nad vratima izložbenog prostora naziv izložbe »Caravaggio« osjećao sam se kao čovjek kojemu se dogodilo nešto što je samo mogao priželjkivati. Da me je tko upitao, recimo, koju bih, odnosno kakvu bih izložbu volio vidjeti, zacijelo bih rekao Caravaggiovu. Dolazeći u Rim nikada ne propuštam, makar za vrlo kratka posjeta, skoknuti do crkve sv. Ljudevita Francuskoga i motriti Caravaggiov poziv, nadahnuće i mučeništvo sv. Mateja. Svratim usput u crkvu sv. Augustina gdje je i Caravaggiova *Madonna del pellegrino.* U crkvi pak Santa Maria del popolo motrim Caravaggiovo *Obraćenje sv. Pavla i Mučeništvo sv. Petra.* Izlazeći iz tih crkava poželim da mi je vidjeti još koje djelo velikog majstora i požalim što nemam prilike.

Za iznenadnu izložbu Caravaggia u Rimu, navještenu plakatima po Gradu, spremam se kao za blagdan. Nije to spremanje listanjem umjetničkih enciklopedija, ili traženjem monografija o majstoru. Spremanje je to, velim, kao za blagdan. Dakle, kao radosno iščekivanje, kao raspoloženje za svetkovinu. I makar sam ne jedanput prošao kraj zdanja koje ugošćuje Caravaggia, nikad nisam prekoračio praga, već samo, vazda ponovno, pročitao do kojeg je datuma izložba otvorena. Nisam htio ući onako usput, pa ni na radni dan, ili pak umoran.

Danas, u nedjelju, prvu u mjesecu svibnju, nešto prije deset, uputio sam se na izložbu, tu u susjedstvu. U Via Tomacelli, uz bankomat, čitam flomasterom napisan grafit: »La proprietà privata è uno furto. K. Marx«. Idem dalje.

Zastajem nasred ceste u Via del corso. Pogledavam sad obelisk na Piazza del popolo odakle ističe Via del corso, sad L' Altare della Patria na Piazza Venezia, kamo utječe glavna ulica. Samo nedjelji imam zahvaliti taj povlašteni pogled. U druge se dane probijam između automobila, ili pretrčavam cestu da im umaknem. Naišla je tek kočija pod konjskom zapregom, a u njoj Japanci. (Jesu li baš Japanci? Sve žute smatramo Japancima).

Na Largo Goldoni, uz pokretni stolić, prodavač srećki i natpis »Ultimi giorni«. Taj natpis zacijelo stoji od prvog dana. Vidio sam ga kad je prodavač u Via dei Condoti nudio prolaznicima: »Cento millioni – Vuole?«. A ja mu se primaknuo i rekao: »No, non ne ho bisogno«. Ovaj put na uglu Goldonijeva trga, ne dolaze mi na um šale. Ne zaustavljam pogled na povinutim srećkama koje liče leptirima posjedalima na pokretni stolić, već na natpisu »Posljednji dani«. Jesu li i u (mojem) životu posljednji dani za sreću? Sreća posljednjeg časa! Podižem oči niz Via dei condotti. Na njenu kraju ljubičastim cvijećem okićene stube Trijstvenoga brijega – Scalinata della Trinità dei monti.

Ogledam se na palaču Ruspoli. Kao pčele pred košnicom, ljudi pred ulazom na izložbu. I sam postajem pčelom. Čekajući čitam na platnu nad ulazom:

»Michelangelo Merisi da Caravaggio. Come nascono i capolavori. 26 Marzo 1992/24 Maggio 1992. Ore 10.00/22.00.«

U dugu hodniku, uza zid i na zidu postavljene radiografije pojedinih Caravaggiovih djela. Snimci zapravo otkrivaju kako je Caravaggio mijenjao i preinačivao sliku. Osjećam se nelagodno. Ne toliko zbog lakata koji se zadijevaju o mene, koliko zbog rastakanja slike radiografijom i vrebanja onog što je premazano bojom. Osjećam se kao da sam pred oskvrnutim slikama.

Ipak! Svijetla točka je legenda uz Izakovo žrtvovanje: »Lik Abrahamov pruža brojne potvrde za to da Caravaggio nije upotrebljavao prethodne crteže već je izravno pristupao platnu...« Prisjećam se Ivana Lackovića Croate i Krste Hegedušića. Stari majstor govorio je mladom majstoru: »Nemoj praviti najprije crtež olovkom a onda po tom tušem.« »Ali, ako pogriješim?« – pitao je mladi. »Dalje vodi računa o tome što si nacrtao ali ne prepravljaj. Radi dalje!« Pričao mi je, ne jedamput, zemljak Lacković o tom poučku.

Na snimci koja prikazuje svirača s lutnjom, radiografija otkriva da je Caravaggio upotrijebio platno na kojem je već slikao neki drugi vjerski sadržaj.

Snimak slike *Ecce Homo.* U usporedbi s konačnom izradbom uočuju se neke preinake. Tako na Kristovu liku: vrat i desno rame bili su jači; na desnoj ruci kažiprst je bio širi, srednjak dulji, čelo je bilo posve pokriveno. Zašto se od prve ne napravi remek-djelo? Zašto traženja? Da bi se i na umjetnosti obistinilo Pismo koje veli: »U strpljivosti ćete posjedovati duše vaše – In patientia possidebitis animas vestras«.

Slijedi dvorana »Preteče Caravaggia«. Sa sredine skupine koja je ispunila čitavu prostoriju dopire piskutljiv glas neke djevojke: »...Najprije su ga prezirali, a onda su ga priznali...« Svatko ima pretke. Ima li svako i djelo, posebno umjetničko, što ga čovjek rodi, pretke?

Na pragu dvorane u kojoj su izloženi Caravaggiovi izvornici čitam oglas: »Opaska o osvjetljenju: Caravaggiova djela što se izlažu providena su novom metodom osvjetljivanja. Za razliku od tradicionalnog sustava osvjetljivanja, ovaj pruža čitanje pod svjetlom što zrači (a luce radiante) pomoću kojeg se mogu uočiti incizije koje se još vide na slikama, a što ih je Caravaggio upotrebljavao mjesto crteža.«

Pred Caravaggiovim portretom! Izradio ga je Ottavio Leoni (1578-1630), na listu papira. Zabrinut pogled. Obrve-dva pravilna, duga luka. Neukroćena kosa. Masivne usne između bujnih brkova i oskudne brade. Malo naprćen nos.

Mladić s košarom voća – Giovane con canestro die frutto.

I on je kao plod. Lice kao da mu izrasta iz košare što je drži privinutu na prsima. Usta za prst otvorena. Crni uvojci. Nedužne oči. Malo otsutne. Možda moli? Sanjari. List loze nagrizen žutilom strši iz košare i navješćuje da će i lice načeti prolaznost.

Bona ventura. Tako je naslovljena slika pred kojom stojim skoro sam. Ciganka mladiću gata iz dlana. Plemiću, mladiću, ne vidiš li da ti ciganka čita sreću iz dlana i skida prsten s prsta? Naplaćuje se tvojim prstenom. Njih dvoje. Pogledi: njegov koji sluša, a ne gleda, njen koji vreba. Jedan i drugi znatiželjan. Ni u jednom nema ljubavi.

Sviranje nekoliko mladića – Musica di alcuni giovani.

Tri mladića hvataju ton, usuglašuju glas. Bit će da su braća. Dvojica kao da su blizanci. Očiju što slušaju. Iza njih se krije Amor. (Ljudi iza mene kišu, jedan za drugim).

Ragazzo morso del rammaro – Mladić kojeg je ugrizao zelembač
Grč na čelu.
Zatečene oči.
Prsti postali lepezom.

Žrtvovanje Izaka – Sacrificio d'Isacco.

Abraham s nožem u ruci i Izak na drvima s jedne te anđeo i ovan s druge strane. Da nema krila ličio bi anđeo dječaku, bilo kojem dječaku, pa i Izaku. S tom razlikom što mu je lice obasjano, a Izakovo zasjenjeno. Nedužno lice anđela i zasjenjeni obraz Abrahamov! Anđeo nije negdje gore. Ne dovikuje Abrahamu, niti mu u lijetu hvata ruku podignutu na sina. On je uz Abrahama, govori mu mirno i sabrano. Ništa uzbuđena, ništa svečana. Sve blisko, sve prisno. Ne sluša anđelov govor samo Abraham, prisluškuje i Izak. (Čuju se zvona. Nedjeljna rimska zvona. Prozori su otvoreni. Zato ljudi kišu).

Obraćenje Magdalene – Conversione della Maddalena

Bjelokosnih prstiju, izbočenih očiju, njegovane kose sluša Magdalena, bit će, sluškinju. Što joj to ona upirući prst o prst nabraja?

Dvoranu u koju sam stupio nazvao bih »Dvoranom muke«. Najprije slika *Krunjenja Krista trnovom krunom – Incoronazione di spine.* (Slika je iz Prata). Krist podigao glavu. Gleda grubijana što ga štapom udara po glavi. Neispavanim očima govori mu: »Zašto me biješ?«

Nevjerni Toma – Incredulità di San Tomasso.

Bože! Isus desnicom odgurnuo haljinu s ranjenog boka. Ljevicom uhvatio Tominu ruku i primaknuo je rani. Toma je rinuo kažiprst duboko u ranu. Prolazi me jeza. Palac zamazan, oko nokta crno. A oči? Slijede prst. Raširene, upitne, sumnjičave. Prsnuo mu šav na crvenu kaputu. Druga dva učenika, iza Tominih leđa, dapače naslonjena na pleća nevjernog Tome, gledaju ranu i Tomin prst u Kristovoj rani. Iza tuđih leđa, nekad i svom težinom naslonjen na tuđa pleća, čovjek raspršuje sumnju i tuđom rukom vadi, reklo bi se, kesten iz vatre. A Krist? Nešto sjetan. S nevjere učenikove. Da nije pomogao svojom rukom Tomi staviti prst u ranu, zar bi ga Toma bio stavio, povjerovao? Bez Kristove ruke nema Tomina prsta. Bez dara nema vjere, bez milosti nema spasa. Što je ono rekao Augustin: »Za našu vjeru više nam znači nevjera Tome Apostola nego li vjera ostalih deset Apostola«. Kako je Caravaggio rinuo Tomin prst duboko u ranu! Cijeli prvi članak i pola drugog. Drugi slikari prikazuju kako Toma dodiruje ranu. Caravaggio je dobro pročitao riječi Pisma: »Stavi ruku u ranu...«. Prolazi me jeza.

Još jedno *Krunjenje Krista trnovom krunom – Incoronazione di spine.* Slika je iz Beča. Zašto čovjek muči čovjeka? Kako to da se da nagovoriti da udara čovjeka koji mu nije nanio nikakva zla? Pa da mu ga je i nanio! I kroza sliku, kao kroz okno, gledam daleko. Vidim domovinu.

Sjedam na platneni stolac. U dvorani svetaca. Bože moj, ovim je platnom prolazila ruka messer Caravaggia. Zapravo Messer Merisija. Tko bi znao za mjesto

Caravaggio, da nije bilo majstora iz Caravaggia! Ali i tko zna da je Caravaggio ime mjesta? Ustajem.

Ivan Krstitelj – San Giovanni Batista (iz rimske galerije Corsini).

Ne izgleda svetački taj Ivan. Nema ni janjeta kraj sebe, niti je ogrnut devinom dlakom, već – s pleća zbačenim – crvenim, caravaggiovski crvenim, plaštom. Desnicom uprt o tlo ljevicu položio na razgolićeno koljeno, nagnut, nekamo gleda. Kamo? Što radi? Raste u pustinji. Dječak raste u proroka. Ima li rasta bez pustinje? I slave bez osame? I stvaranja bez samoće?

Sveti Jeronim dok piše – San Gerolamo scrivente (iz rimske galerije Borghese).

Ne piše nego čita. Nije *scrivente* već leggente. Čitajući, pero drži spremno da ga umoči u crnilo. Pero se pali na lomači koja se zove knjiga.

Sveti Jeronim u razmatranju – San Gerolamo in meditazione (slika iz opatije Monserrat u Barceloni).

Oskudna odjeća, ali caravaggiovskih boja, bijele i crvene. Nema ni pera u ruci, ni knjige pred sobom, ni kamena u pesnici. Pred njim samo lubanja. Iz očiju mu čitamo zamišljenost. Nabrana koža odaje isposnike, zgarište od strasna čovjeka. Ili pak korak do preobrazbe.

Razmatranje sv. Franje – San Francesco in meditazione

Nije to Franjo u ushitu, Asižanin u uzletu. Nije to svetac raskriljenih ruku pred uzdignutim križem. Siromah je to, sklupčan pred križem položenim na zemlju. Sva je slika boje zemlje: i Franjo, i knjiga, i križ i zemlja. Ponizni Franjo. *Humilis.* A humus iliti zemlja i humilitas iliti poniznost, istog su korjena. Budući da je čovjek napravljen od zemlje, zemljanost ili poniznost je sastavnica čovjekova. Franjo je jedan od najljudskijih svetaca, ponajviše čovjek jer je ponajviše ponizan, zemljan, *humilis.* Ova slika Caravaggiova sva je od boje zemlje.

(Posustao sam. Satima na nogama. Drago mi je što sam ušao u posljednju dvoranu).

Poklonstvo pastira – Adorazione dei pastori.

Kako drugačije od uobičajenoga! Jedva se razabire magarac. Nema jaslica ni slame. Bogorodica u poluležećem položaju, odjevena u caravaggiovski crvenu opravu privija dijete u bijeloj, caravaggiovski bijeloj peleni. Pastiri skrušeni ali i zabezeknuti.

Zubar – Cavadente.

Kud je među svece zapao ovaj čupač zuba! Pacijent podigao ljevicu. Raširio prste kao lepezu. Desnicom uhvatio naslon stolice. Iza njega zubar stisnutih zubi kao da se krišom smije i željeznim kliještima čupa zub. Kaplje krv iz usta. Pet promatrača motri. (I mojoj domovini čupaju zube, a promatrači motre). Starica sliči hodočasnici na Caraggiovoj slici *Madonna del pellegrino* u crkvi Sant Agostino.

Još jedan *Ivan Krstitelj – Giovani Battista* iz rimske galerije Borghese. Dijagonalno sjedi na, s pleća zbačenu, crvenu plaštu i bijelu povoju preko bokova. Odveć ozbiljan za svoju dob. Nije tu gdje je. Moj imenjak. Uza nj ovan brsti lozu.

I posljednji *Narcis – Narciso* iz Rima.

Nema crvene boje. Ima bijele, na košulji. I zelene. Narcis nagnut nad razinu vode. Lice nad vodom je sneno, zaljubljeno. A lice u odrazu kao mrtvo. Tko gleda sebe gleda smrt. Ne gledamo sebe da bismo živjeli. Kad ugledamo sebe u svoj cjelovitosti, umiremo. Smrt je čas istine o sebi. I s Narcisom završava izložba.

U dvorani gdje se prodaju knjige, posteri i razglednice uzimam u ruke knjigu »Bergamo«. Na njoj podnaslov »Arte di Caravaggio«. Što je Michelangelo Merisi zvan Caravaggio, iz kraja Ivana XXIII? Otvaram nasumice. Vidim sliku dječaka što svira, označenu kao Caravaggiov autoportret. Sad mi je jasno zašto svi mladići na Caravaggiovim slikama sliče jedni drugima. Pa oni su slični portretu što sam ga vidio na ulazu u dvoranu, Leonijevu portretu Caravaggia. Kao što pisac, htio ne htio, piše sebe, tako i slikar htio ne htio slika sebe. Uostalom, čovjek je slikar svoga bića. Sam je slika – kako veli Pismo. Božja slika.

Vrijeme je objeda. Ne mogu nego se u hodu samo obazreti na procvale španjolske stube, caravaggiovski crvene.

Uzeh, onako, u ruke svoju knjigu »Čežnja za licem«. Čitam s nogu zapis o Caravaggiu.

ZAR JA?

Kad god dođem u Rim – a nije to rijetko – požurim u crkvu Sv. Ljudevita Francuskoga – i to ne jedanput – i kročim posred crkve do kapele što se nalazi zdesna glavnom oltaru. Stanem, ako nije baš puno ljeto, ubacim kovnicu od 100 lira u automat da se upale svjetla i motrim, Bože moj po koji već puta, Caravaggiova sv. Mateja.

Na lijevom zidu je poziv sv. Mateja. Carinici oporih lica za oporim stolom – među njima tek dječak čiji će obraz također jednom postati tvrd – prebrajaju kovnice novca pohlepnim okom. Na vratima se pojavio čovjek, sav u sjeni osim malo lica, ispružio ruku dugu. Jedan od carinika podignuo glavu. Oko mu se srelo s nepoznatim na pragu, i s njegovom dugom ispruženom rukom. Matej okreće kažiprst prema sebi, ne skidajući oka sa Zagonetnika, pita bez riječi: »Zar ja?«

Doista, Isus zabasao u skrovište ovih novčara i između njih izabrao i pozvao jednoga. Nije otišao u hram gdje su se kretali dostojanstvenici i znalci Pisma, niti mu je oko palo na farizeja koji je održavao do u tančine propise zakona Božjega i prezirao carinike za koje se nije moglo reći da imaju tankoćutnu savjest. Isus pruža dugu ruku iz polumraka prema Mateju, kojemu novac nije bio mrzak, koji je umio namaknuti ga, koji je volio ono što se vidi i pipa i nije baš mnogo mario za nadosjetno. Zar ja?

Isus je kroz povijest nastavio ovu svoju praksu. Poziva ondje gdje se najmanje nada, traži one koji se snebivaju kad ugledaju njegovu ruku što dolazi iz mraka i pitaju se »Zar ja?« Mimoilazi tolike »pozvanije«, vrednije, spremnije. Zar ja?

Na oltaru kapele naslikao je besmrtni Caravaggio nadahnuće sv. Mateja. Apostol je zatečen nadahnućem. Ne stiže spustiti se na stolac nego tek jednim koljenom. Stolac jednom nogom je izvan poda i može svaki čas pasti. Sve to Matej ne gleda, ne sluša, sav je dao uho anđelu koji mu govori riječi i on točnošću novčara i pomnošću carinika bilježi.

Čovjeka kojega je Isus pozvao i koji se odvažio poći za njegovom porukom i osobom zateče također nadahnuće, u najnezgodniji čas, tako da ne stigne ni sjesti, potiče ga da zapiše ne perom i crnilom nego zalaganjem i djelom, ne u knjigu od papirusa nego u knjigu života svoju stranicu. Sve hitro, sve iznenadno, sve opasno. Ako se noga stolca što stoji u zraku izvan poda pomakne, pao je.

Na lijevu zidu je vječni Caravaggio predočio mučeništvo sv. Mateja. Bačen na tlo, okružen mesnatim ljudima, pod udarcima izdiše apostol; nije li jedan od nasilnika onaj dječak nježna obraza što se, kad je Učitelj pozvao Mateja, nalazio u skrovištu? No anđeo žuri da pruži Mateju palmu.

Biti bačen na tlo od vlastite slabosti ili od tuđe pakosti ili zapravo tuđeg neznanja to je sudbina što pada u dio onome koji je pošao za dugom ispruženom rukom koja je zvala iz sjene, iz Tajne. No palma ne vene.

Kad god dođem u Rim – a nije to rijetko – požurim u crkvu sv. Ljudevita Francuskoga – i to ne jedanput – i motrim, Bože moj, po koji već put, poziv, nadahnuće i mučeništvo apostola Mateja na Caravaggiovu platnu. Kad dođete u Rim, kad tad, pođite k svetom Ljudevitu Francuskom.

Zar ja?

Fani TOMAŠIĆ

Malkica DUGEČ

Djeca čovjeka

Iz jedne točke
Izranja Sunce.
Raspomamljeno
I razuzdano
Pali travke života.
Na ukradenu konju
Neznani konjanik
Juri divljinom vidika.
A mrak je u duši.
Nevrijeme prolaznosti
Nadomak Danu
Bridi na krvavu dlanu.
Iz jedne točke
Sunčanih visina
Izviru djeca mijena.
Ni od koga utješena
Ispovijedaju se
U hramu Pravednih.
Gola do pojasa.
Sleđenih stopala.
Djeca Čovjeka!

Jesenje jutro

Tiho je jutro
usuda mir
samo cvrčci cvrču
i slavu sriće pir.
Ribari izašli krpit mriže
a bura jin prste striže,
bori naginju svoje grane
ure su rane.
More u grotama šumi
a barke spu
samo jin jarbuli budni kantaju
dokle masline u blizini zru.

Borislav ARAPOVIĆ

psalam 14

»Bezumnik reče u srcu
nema Boga«
a kune ga —
— koga?

Josip LISAC

Hrvatski dijalekatni idiomi i hrvatski književni jezik

Općenito je dobro poznata čvrsta povezanost raznih književnih jezika i organskih idioma kao njegovih dijalekatnih osnovica. Naročito je hrvatski književni jezik dobar primjer te sveze, i to u dugom razdoblju njegova oblikovanja i razvoja. Zbog toga je zanimljivo da smo već duže vremena svjedoci neobično živih nastojanja i uporne rasprave o pitanju izradbe slovnice suvremenoga kajkavskog narječja. Riječ je o neumornom zalaganju novinara Ive Horvata, zaslužnoga borca za hrvatski književni jezik, kako je to lako vidljivo iz knjiga *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu* (Zagreb 1990) i *Tisućljetni jezik naš hrvatski* (Zagreb 1991) Stjepana Babića, pa i iz Horvatove knjige *Osuđeni na šutnju,* Zagreb 1991. S Horvatovim su nastojanjima da se izda priručna gramatika hrvatskoga kajkavskog narječja najtješnje povezani i članci akademikâ Božidara Finke i Stjepana Babića o tom pitanju objavljeni u *Novom vjesniku*, u kulturnom prilogu *Danica.*

Božidar Finka opisao je koja su sve pregnuća na kajkavološkom području poduzeta i kakve su naše stvarne potrebe u proučavanju kajkavske skupine dijalekata, ali nije mogao prihvatiti Horvatovih traženja: »Nije danas više ni potrebno ni moguće, a bilo bi pogubno dovoditi kajkavštinu i čakavštinu u normativne okvire, s autonomnim književnojezičnim pretenzijama i predznacima, samim time i s dezintegrirajućim učinkom za hrvatski književni jezik.« (*Novi vjesnik,* 28. listopada 1992, str. 15B). Stjepan Babić misli da treba izraditi monografiju o kajkavskom narječju u gramatičkom obliku: »To je djelo prijeko potrebno našoj kulturi. To je jedna od praznina u našoj lingvističkoj literaturi. Jednako vrijedi i za čakavsko narječje« (*Novi vjesnik,* 23. prosinca 1992, str. 18B). Dakle, Babić priželjkuje sinteze o kajkavštini i o čakavštini, ali drži da hrvatsko jezikoznanstvo vjerojatno još dugo takvih knjiga neće dobiti, i to iz razloga nedostatka kadra i prevelike zauzetosti naših vodećih dijalektologa. Ipak se je nadati, mogu reći, kako na željena sintetska djela nećemo predugo čekati.

S tim u svezi dodajem koju riječ o onom što nam je na tom planu najpotrebnije, barem po mom mišljenju. Treba nam svakako monografija o kajkavskoj skupini dijalekata, nužna bi nam bila i pouzdana potanka obradba većega broja kajkavskih mjesnih govora. I rječnik suvremenoga kajkavskoga narječja željno očekujemo. Uz to i drugih poslova ima mnogo, kako je to i iz Finkina i iz Babićeva napisa jasno vidljivo. Potreban nam je i osmišljen pristup učenju materinskoga jezika na kajkavskim područjima, a to podrazumijeva i stanovite pripreme nastavnoga kadra, vjerojatno i pripravu potrebnih priručnika. Dobro poznavanje kajkavštine važno je i u smislu mogućeg iskorištavanja kajkavskih leksičkih i drugih elemenata u hrvatskom književnom jeziku.

Sve te potrebe, doduše u nejednakoj mjeri, vrijede i za čakavsku skupinu dijalekata, pa i za štokavske hrvatske idiome. Naročito bih naglasio važnost hrvatskih štokavskih dijalekatnih značajki, i to zato što su i one izvanredno važne a često ih zaboravljamo. Također su i u prošlosti bile upravo presudne štokavske osobine, i to

baš presudno važne za sudbinu cjeline dijasistema. Naprosto se prema cjelini hrvatskoga dijalekatnog krajolika danas moramo odnositi u načelu s podjednakom pozornosti. Dakle, potrebno je hrvatske organske idiome obrađivati na dijalektološki način, metodički im ispravno pristupati u prosvjeti te ih adekvatno ugrađivati u hrvatski književni jezik, odnosno u hrvatsku književnu *koine,* kako bi to rekli Tomislav Ladan, Antun Šoljan ili Drago Štambuk. Naravno, to ni približno nisu sve mogućnosti života dijalekatnoga hrvatskoga elementa, kajkavskoga, čakavskoga ili štokavskoga. Brojna književna djela, filmovi, glazba ili televizijske serije svjedočit će i dalje o punini života hrvatskoga čovjeka, bez obzira na njegovu dijalekatsku podlogu. Međutim, hrvatski književni jezik kao nasljednik svih naših književnojezičnih tipova ostat će zauvijek štokavski, a prema njemu se ipak moramo odnositi kao prema najvažnijem hrvatskom idiomu uopće.

Mladen JURČIĆ

Jezgra

Moćna jezgro nježno svijet iz srca zračiš
od puti, legendi, od osmijeha, biti,
ljeto pripadnosti, ljubavi, zaštiti,
rast nam blaga krošnji modrinama značiš.

Znaš stalnost planina, obale svježinu,
u voljenoj bujaš, kroz nju lista svrha
što s vedrog i tajnog raskriljena vrha
kistom nazočnosti slika i daljinu.

Makar pusti dani bili bolni, dugi,
zimzelen trenuci središtem skriveni
u trajni su pečat vjerno izliveni
sa znamena tragom što sja i u dugi.

Čak i sobom struji prisnost šuma, žala,
sve ljepote Bože, za taj tron ti hvala.

Borislav ARAPOVIĆ

tonovi

a kad su tonovi simfonijskog orkestra
utihnuli
jedno je dijete zasviralo na javorovu
frulu
i svi su osluhnuli

Mladen JURČIĆ

Dvoboj

I.

Bilo je to sve više nalik na izluđujuću noćnu moru u kojoj se posve izgubio. Prvi put otkako su pošli na put osjetio je duboku strepnju i pitao se kako će njihov pothvat završiti. Dok je pomagao Sari da ustane, nevjerojatno debela žena s raščupanom kosom nalik na lavlju grivu, tresla se od prodorna smijeha. Ispružila se na kamenoj klupi kraj zida, naslonjena na lakat. Lice joj je bilo prekriveno naslagom bijele boje, debele usnice obojala je ljubičasto, oči su joj bile male i tamne kao komadići ugljena utisnuti u grudu tijesta, a dok se smijala, tri su se potbratka valjala poput velikih valova. Jednom se rukom držala za trbuh nalik na mješinu, dok se drugom pljeskala po golemoj butini koja se, prekrivena drhtavim naborima mesa, poput planine uzdizala kroz izrez napola prozirne, ružičaste haljine razrezane sa strane i pričvršćene širokim, ukrašenim kožnatim pasom koji je na njezinu trbuhu bio nalik kolutu na bačvi.

Danijel je bio svjestan činjenice da se Sara i on ovdje doimaju kao nespretni, smušeni i naivni provincijalci. Nije se ljutio na debelu ženu – koja se nije smijala ni zlobno ni podrugljivo, nego kao da se naprosto dobro zabavlja – ali već je pomalo očajavao i pitao se što li Saru i njega još čeka u Rimu.

Malo prije, kad su skrenuli u tu uličicu i prošli kraj debele žene na klupi ona je, usprkos Sarine nazočnosti počela dozivati Danijela prostačkim pokretima, pritom je ispuštala visoke, otegnute glasove nalik mijaukanju, a planina mesa zastrašujuće se tresla u – kako je debela žena vjerojatno smatrala – zavodljivu, čulnu izvijanju.

Danijel je čvršće obgrlio Saru, koja je okrenula glavu i napol prekrila lice šalom. Zaprepašteni groteskním prizorom, nisu čuli kako se netko iza njih trčeći približava. Danijel je osjetio jak udarac u leđa, tako da je posrnuo i pao, povukavši Saru za sobom, a nosiljka koju su nosila četiri crna roba, projurila je kraj njih dok su ležali na zemlji. Dva druga roba trčala su pred nosiljkom. U uskoj uličici pravili su prolaz tako što su nemilosrdno udarali prolaznike lijevo i desno, a one koji se nisu uspjeli skloniti, naprosto su srušili, kao što su i Danijela.

Dok je pomagao Sari da ustane, Danijel je imao neugodan osjećaj da će se debela žena svakog trenutka, uz zaglušni prasak, rasprsnuti od smijeha i cijelu ulicu obasuti komadićima mesa. Kad se brižno uvjerio da se Sara nije ozlijedila, obgrlio ju je oko ramena pa su požurili niz ulicu, praćeni valovima prodorna smijeha koji je na trenutke prelazio u krkljanje, a onda se zaorila nova provala.

Danijel je često slušao o Rimu – o gužvi, o divljim, krvavim igrama, nezamislivu bogatstvu jednih i strašnom siromaštvu drugih, o mješavini naroda i rasa, divljim orgijama i ženama koje su se prodavale na prepunim ulicama – pa je, više-manje, znao što može očekivati. Zato ga ono što je vidio i nije toliko zaprepastilo, ali osjećao se izgubljen. Posve ga je smelo ono na što čovjek iz unutrašnjosti, koliko god priča čuo, nikad nije posve pripremljen: puka veličina, vrenje tog ljudskog mravinjaka nalik na labirint, prava lavina za njegove nepriviknute osjete.

Tog su dana, oko podne, poslije dugog i za Saru iscrpljujućeg putovanja, napokon stigli u Rim, gdje se trebala odlučiti njihova daljnja sudbina, pa je Danijel osjetio strepnju prvi put otkako su otišli od kuće, iz Galileje, gdje su proveli gotovo cijeli život i sve godine braka. No politička su previranja ondje postajala sve opasnija, a siromaštvo sve veće, pa je Danijelov bratić Mika, koji je živio daleko – u Galiji – i s kojim se Danijel prilično neredovito dopisivao, često pozivao svog rođaka i njegovu ženu, Saru, da se presele k njemu i pomognu mu u njegovu unosnom poslu (Mika je, između ostalog, bio vlasnik velikih vinograda).

Kako su i njihova dva odrasla sina nedavno napustili roditeljski dom i pošli u svijet, poslije dugog dogovaranja ili bolje, poslije niza dogovora, Danijel i Sara naposljetku su odlučili prihvatiti poziv svog rođaka pa su, u prvoj godini vladanja cara Nerona, puni nade krenuli na dugi put. Premda se moglo reći da više nisu u naponu snage, u godinama najpogodnijima za novi početak i otiskivanja u nepoznato, bili su odlučni, poduzetni, dovoljno poletni i uvjereni da će im pothvat biti uspješan.

Znali su da će put do Rima biti težak, a možda i opasan, ali kad stignu, moći će se odmoriti kod Izaka, Mikina prijatelja, dok ne dobiju potrebnu pismenu preporuku, dozvolu za nastavak putovanja. Mika im je u pismu podrobno opisao gdje će i kako zatražiti neku vrst preporuke, s kojom će sigurnije i mirnije putovati i bez teškoća naseliti se gdje budu htjeli. Upozorio ih je da će, vjerojatno, morati ponuditi veću svotu novca rimskom plemiću Julijusu Markusu koji im može dati takvu preporuku i svojom im zaštitom osigurati nesmetan nastavak putovanja. Istina, trošak nije bio mali, ali kad dobiju Marcusovo pismo njihovim će nevoljama doći kraj, jer bit će samo korak od cilja, mirne provincije, gdje su uvjeti mnogo povoljniji, a mogućnosti daleko veće nego kod kuće.

No sada, u labirintu rimskih ulica, sve su više strepili da će se spustiti noć, a oni još neće naći Izakovu kuću. Gradska četvrt u koju su zašli nije se činila baš sigurnom ni danju, a kamoli u noći bez mjeseca. Noć se već opasno približila kad su, naposljetku, pronašli kuću.

Izak se obradovao kad ih je ugledao, a činilo se da je njegova srdačnost iskrena. Bio je to udovac srednjih godina, već prilično oronuo. Žeđao je za vijestima iz domovine (premda je odatle, s roditeljima, otišao još kao trogodišnjak), pa su Danijel i Sara, umorni od puta, morali s njim sjediti do kasno u noć. Najprije su pripovijedali i odgovarali na beskrajna pitanja, a onda su, iscrpljeni, samo slušali svog domaćina koji je željno iskoristio priliku za razgovor (živio je sam) i svakako bi nastavio do svanuća, da Sara nije zadrijemala i skoro pala sa stolice, a Izak je skočio i počeo se ispričavati zbog svoje neuviđavnosti i brbljavosti.

Danijel ionako nije uživao u razgovoru s njim, jer ubrzo je postalo jasno da je njihov domaćin ogorčeni protivnik »bogohulne sekte« koju je osnovao »varalica, kad se prije dvadesetak godina podigao protiv starješina pa i samog Velikog svećenika«, ali su ga »pravedno osudili i razapeli na križ«. Danijel je bio previše umoran da bi se u tom trenutku svađao s njim, pa je razgovor uspio skrenuti u mirnije vode.

Slijedećeg jutra, za vrijeme doručka, pozorno je saslušao Izakove podrobne upute o najsigurnijem, ako ne baš i najkraćem, putu do palače Julijusa Markusa, a onda je otišao u posjet rimskom plemiću. Putem je u sebi ponavljao sve što će reći, a nadao se da latinski govori još dovoljno tečno za razgovor te vrste. Nijednom nije zastao da bi se divio spomenicima, veličanstvenim prizorima, ili zurio u uličnе

zabavljače koji su, pred brojnim, dokonim gledateljima, izvodili najrazličitije predstave, od zadivljujućih čarobnjačkih trikova do bučnih, raskalašenih drama, dok su govornici držali žarke govore, stojeći na bilo čemu što im je moglo poslužiti kao podij.

Poslije je Danijel pričao kako je njegova odlučnost iznenada splasnula kad se našao pred veličanstvenom palačom pa se okrenuo, vratio se dio puta i neko je vrijeme lutao pokrajnjim ulicama. No kako se posjet nije mogao izbjeći pa bi ga bilo besmisleno i dalje odlagati, skupio je hrabrost, ušao kroz velika vrata, prošao kroz prostrano dvorište i našao se u velikom predvorju, pred, kako se činilo, golemim, izuzetno vješto napravljenim, sjajnim kipom Crnca koji je stajao kraj zatvorenih vrata. Upravo je polako prilazio, kad je kip iznenada progovorio i to iznenađujuće visokim glasom. Danijel se trgnuo, ustuknuo nekoliko koraka i leđima udario u stup. A onda... (pričajući poslije o tome rekao je da se slušatelji mogu smijati do mile volje, ali njemu, u to vrijeme, uopće nije bilo do smijeha), onda ga je za rame zgrabila golema ruka i okrenula ga tako da se našao pred najširim prsima, u oklopu, što ih je ikad vidio. Podigavši pogled, iznad sebe je ugledao divlje, zastrašujuće lice diva s dugim ožiljkom i jednim okom. Div je dobro stresao Danijela i gromko ga, nimalo ljubazno upitao tko je i zašto se šulja po kući, a u ta dva kratka pitanja uspio je ugurati čak četiri psovke.

Danijel je promucao tko je i zašto je došao, a spomenuo je i svog rođaka koji je plemenitog Julijusa Markusa, gospodara kuće, povremeno opskrbljivao vinom. Ne puštajući rame posjetioca, naoružani je gorostas (odjeven u punu gladijatorsku opremu) zagrmio nešto o zakazanom sastanku, a kako je prilično neartikulirana rečenica očito bila upitna, Danijel je brzo odgovorio da, nažalost, nema z-z-zakazani sastanak s rimskim plemićem, niti se je n-n-najavio, jer je tek jučer stigao u Rim, a trebao bi čim p-p-p-prije nastaviti svoje dugo putovanje.

Gladijator nakrene glavu i dobaci nešto kipu Crnca koji je stajao kraj vrata. Kip se pokrene i nestane kroz vrata, a div je, nepomičan, nijednog trenutka ne popuštajući stisak i s divljom, prijezirnom grimasom na licu, zurio u svog zarobljenika, cijelo vrijeme dok se kip nije vratio – a nije ga bilo oko godinu dana, kako se činilo Danijelu, kojega je već boljelo rame. Više nije znao kamo bi gledao. Jednom se čak kratko nasmiješio gladijatoru i otvorio usta da kaže nešto pomirljivo, ali se predomislio, pa su čekali u neugodnoj tišini. Onda se kip vratio i nejasno zapiskutao, a gladijator je naposljetku pustio posjetitelja, gurnuvši ga naprijed pa je Danijel, posrćući, više uletio nego ušao kroz vrata, u prostranu, praznu sobu. Kip je išao pred njim i otvorio još jedna velika, ukrašena vrata.

Iza njih je, oko okrugla, bogato prostrta stola na kojemu su bile zdjele s raznim vrstama mesa, voća i povrća te mjehovi i pehari s vinom, napola sjedilo a napola ležalo šestoro ljudi. Dva muškarca srednjih godina bili su odjeveni u toge. Jedan je bio krupan i sijed, a drugi omanji i mršav, s naboranim, lukavim licem u koje kao da je bila usječena stalna podrugljiva, prijezirna grimasa. Osim njih, za stolom su bila dva mladića i dvije lijepe djevojke, očito robovi.

Kip Crnca duboko se poklonio i izašao, ukočeno hodajući. Dok ga je šest pari očiju pozorno motrilo, Danijel se predstavio i rekao da bi želio porazgovarati s plemenitim Julijusom Markusom. Krupni, sijedi čovjek dostojanstveno je podigao ruku, kratko mahnuo i pozvao posjetitelja da priđe k stolu, ali ga nije ponudio da sjedne.

– Ja sam Julijus Markus – rekao je s visoka. – A ti si Mikin rođak, ako nisam jako pogriješio. Mika pravi doista izvrsno vino, Zapravo tako odlično da sam ga, kako bih pokazao da cijenim njegov trud, proglasio svojim počasnim dobavljačem. A uživa još jednu povlasticu, premda je u ovom trenutku nije ni svjestan, a ta je... da sam njegova rođaka primio i bez zakazanog sastanka. Velika je čast već i to da sam te uopće primio. Nadam se da cijeniš moju dobrotu te da će je i tvoj rođak znati cijeniti, kad čuje za nju. Također se nadam da moju dobrostivost nećeš zloupotrijebiti pa ćeš, ne zamarajući me, u najkraćim crtama iznijeti što te je dovelo k meni.

Danijel se, bez prevelike podložnosti, ispričao što je došao nenajavljen, izrazio je zahvalnost, a onda je, u nekoliko rečenica, objasnio razlog posjeta.

– Dakle, želio bi se pridružiti svom rođaku – zamišljeno će Julijus Markus. – Kaniš li se ondje naseliti?

Danijel odgovori potvrdno.

– A, tako! Znaš li, možda, nešto o vinu?

Danijel odgovori da se kod kuće bavio vinogradarstvom, što je jedan od razloga da ga je rođak pozvao.

– A tako, tako! – Rimljanin je kimao s odobravanjem. – Doista važna preporuka. Onda ćeš biti od pomoći svom rođaku.

Danijel odgovori da se iskreno nada da neće biti nekoristan. Julijus Markus odjednom ispruži ruku i uzme pehar iz kojega je pio jedan od robova. – Uzmi, Kušaj! – rekao je, pružajući pehar posjetitelju. – Reci mi svoje mišljenje.

Danijel uzme pehar, pomiriši, otpije manji pa veći gutljaj, zadržavajući ga neko vrijeme u ustima i uz nepce. Nije odmah odgovorio.

– Pa onda? Da čujemo! – nestrpljivo će Rimljanin.

Danijel se, gledajući u pod, nelagodno premjesti s noge na nogu.

– Plemeniti Markuse, mislim...

– Da? Reci već jednom!

– Ne... ne mogu reći da je vino baš dobro.

– Nije baš dobro? Što hoćeš reći? Budi određeniji! Objasni!

Mucajući, Danijel iskreno nabroji sve nedostatke vina: grožđe osrednje kakvoće, nestručni postupak i uskladištenje, zapuštene bačve.

– A, tako! – prokomentira kratko Rimljanin. – Dobro. A sad probaj ovo. – Pružio je mijeh koji je stajao pred njim. Danijel otpije, a iznenađenje je na njegovu licu bilo tako vidljivo da se Julijus Markus nasmiješio.

– Plemeniti Markuse... vino je odlično – izjavi degustator.

– Nije čudo, kad je od tvog rođaka.

Bit će da je izraz olakšanja na Danijelovu licu bio isto tako očit kao maloprijašnja nelagoda, jer se Rimljanin nasmije, veselo, premda sa svojom urođenom umišljenošću. – Moram priznati da ćeš rođaku biti koristan – reče on. – Dobit ćeš preporuku, ali reci: za koliko osoba? Putuješ li s cijelim kućanstvom, robovima, slugama?

– Samo sa ženom, plemeniti Markuse.

– A tako. Pa, u ovom trenutku si možda siromah, ali vješt si i brzo ćeš se obogatiti ondje kamo si se uputio. – Okrenuo se jednom od mladića. – Reci mom pisaru da napiše preporuku, pa mi je donesi na potpis. – Rob izađe, a Rimljanin napravi široki pokret rukom. – Sviđaš mi se... kako si rekao da se zoveš?... Ah, da, Danijel... Sposoban si, oštrouman, a prati te sreća, jer naišao si u trenutku kad se osjećam vrlo

velikodušnim. Zapravo, neuobičajeno velikodušnim. Čak se i rasipam milošću, jer možda ću te obasuti još nekim pogodnostima, premda se to može činiti neobično, ako uzmemo u obzir tvoj nizak položaj i rasu. Dok pripremaju dokument, možeš sjesti za stol i popiti još malo vina. Iz mijeha nalijevo, naravno – pokazao je vino koje je stajalo pred robovima. – A sve ćemo okruniti besprimjernom povlasticom. Imaš moju posebnu dozvolu da među mojim robljem... a svi su vrlo uslužni i jedva čekaju da udovolje takvim prohtjevima ... izabereš nekoga za igru i vrhunski užitak, ako razumiješ što hoću reći. Sam izaberi kojeg će biti spola, a izaberi i mjesto! – Omanji čovjek kraj njega prasne u gromoglasni smijeh, a pridružili su mu se mladić koji je ostao u prostoriji i dvije djevojke. – Ako u tim stvarima više voliš skrovitost, možeš se povući u sobu za goste – pokazao je vrata iza sebe – ali bilo bi to ne samo posve nepotrebno, nego i neuljudno od tebe, jer uvjeravam te da nitko od nas nije pretjerano sramežljiv. Ne pretjerano, kažem. Zapravo, kod nas je sve pomalo pretjerano, osim upravo sramežljivosti.

– Zahvaljujem – odgovori Danijel – ali ne bih zlorabio tvoje gostoprimstvo. Dok čekam pismo, rado ću prihvatiti poziv da kušam vino, ali čim pismo bude gotovo, više ti ni trenutka neću smetati.

– Ne brini o smetanju! Kad sam pristao da te primim, pomirio sam se s tim da na tebe potrošim nešto mog dragocjena vremena. Poziv je posve iskren. Ponavljam: danas te služi velika sreća. Imaš moju posebnu dozvolu da sjedneš, jedeš, piješ, a onda izabereš društvo za daleko primamljiviju, zapravo najbolju, vrst zabave. Tako dragocjenu pomoćniku mog počasnog dobavljača, u mojoj kući ne smije ništa, baš ništa nedostajati.

– Ponovno zahvaljujem na tvojoj velikodušnosti – reče Danijel, sjedajući za stol.

– ... dosad neviđenoj velikodušnosti – prekine ga Julijus Markus – kao što sam ti već rekao.

– ... Neviđenoj velikodušnosti. – Danijel je mirno i pomnjivo lijevao vino iz mijeha u pehar. – A da ti se i tisuću puta zahvalim, to još ne bi bilo dovoljno... Ali samo ću pričekati pismo, a onda ću se vratiti ženi i više ti neću dosađivati...

– Nije riječ o dosađivanju! Jesi li gluh? – Rimljanin udari šakom o stol. – Ali to što mi proturječiš neoprostiva je drskost! Takvima kao što si ti obično ne dozvoljavam ni da mi prekorače prag. Da te se nisam udostojao primiti, mogao bi se smatrati vrlo sretnim, ako bi još bio u jednom komadu, nakon što te moje sluge izbace. – Otpio je veliki gutljaj, a onda se opet spustio na lakat, malo udobrovoljen. – Ne odbijaš moju ponudu, jer si na bilo koji način... onesposobljen, je li? – upitao je mirnije, a oči su mu podrugljivo zasvjetucale. – Vidim da si još u naponu snage. Bilo bi vrlo žalosno kad bi ti bila uskraćena najveća zadovoljstva što nam ih život pruža.

– Nisam onesposobljen onako kako to misli plemeniti Marcus – glasio je mirni odgovor.

– Drago mi je što to čujem. Ali možda ipak jesi. Ne tjelesno, nego zbog tvoje religije. Moram priznati da se baš ne razumijem u barbarske običaje, a običaji tvog naroda su mi, pak, potpuna nepoznanica. Pa ipak, smatram da nijedna zdrava vjera, a kamo li duševno i tjelesno zdrava osoba ne može biti jako stroga u pravilima koja se, ako razumiješ što hoću reći, tiču tako važnog dijela ljudskog života i blagostanja. – Grohotom se nasmijao, njegov se prijatelj cerekao, a robovi su kikotali. Onda je lice Julijusa Markusa ponovno zadobilo tobože ozbiljan izraz. – Ne znam nijednog boga

– nastavio je – koji ne bi uviđavno zažmirio na takvu zabavu, to jest, ako mu je stalo do zdravih i sretnih vjernika. – U prostoriji je zaorila još jedna provala veselja. Danijel je otpio gutljaj vina, gledajući u pehar. – Ni tvoj Bog ne može biti baš toliko drukčiji od ostalih... Čekaj malo! – Rimljanin lupi dlanom po stolu. – Sad sam se počeo prisjećati nečega o tvojoj vjeri... Da, sjećam se, mutno, ali ipak... Vrlo ste probirljivi u pogledu onoga što jedete, zar ne? Hm, hm! Poznat sam kao trpeljiv čovjek pa ću i tu pokazati razumijevanje. – Široko se nasmiješio. – Neću te prisiljavati da jedeš ništa što ti ne bi bilo po volji, ili što ti tvoja vjera možda brani. Ne moraš jesti što ne voliš... Pratiš li što govorim?

– Pratim.

– Eh, jelo na stranu, ali bojim se da ćeš u svemu drugom morati prihvatiti moj poziv, jer to zahtjeva i puka uljudnost, a gdje bismo uopće mogli biti u većoj mjeri obvezni prihvatiti pravila uljudnosti nego u Rimu, samom srcu uljudbe? Ni u snu ne bi bio bezobrazan, niti se pokazao nezahvalan prema plemenitom Markusu, kako si i sam malo prije rekao. Zato te držim za riječ.

– Nisam nezahvalan.

– Odlično! Onda je nesporazum otklonjen. Dokaži to i izaberi, bez daljnje galame. Danas sam se ili dobro napio, ili sam poremetio umom ili oboje, ali u napadu dobrohotnosti spreman sam ići u krajnost. Ako ti se ne svida što tu vidiš... – mahnuo je rukom prema robovima. – Ali najprije da te upozorim da to troje i četvrti, koji će se ubrzo vratiti s pismom, dobro predstavljaju moj... živi inventar! – Ponovno se nasmijao, a omanji čovjek kraj njega s velikim se naporom suzdržavao da ne prasne u smijeh, jer su mu usta bila puna vina pa bi poštrcao cijeli stol. Stavio je ruku na usta i ispuštao grlene glasove, kao da se guši. Naposljetku je nekako uspio progutati vino. – Ali ipak, ako ovima nalaziš neku manu – nastavi Julijus Markus – pozvat ću druge, sve njih, bude li potrebno, a imam ih dosta, pa ćeš imati odakle birati. Što kažeš? Bogat sam, a k tome sam i neka vrsta estete, štoviše, umjetnika. Ponosim se činjenicom da bi robovi koje mogu ponuditi, zadovoljili svaki ukus pa i najprobirljiviji. Vidim da si izuzetno probirljiv, ali to je, po mom mišljenju, vrlina.

Danijel je šutio.

– Pa što ćemo? – upita Rimljanin. – Hoćeš li izabrati između nazočnih i poštedjeti me truda da ih sve skupim?

– Ako mogu, samo bih uzeo pismo i...

– Ne možeš! – poviče Rimljanin bijesno. – Nikako ne možeš! Kako se usuđuješ omalovažavati moje gostoprimstvo? Odbijaš jelo, moje vino piješ kao da dolazi iz kobile, umjesto iz mog podruma!... U redu! – reče odjednom mirnije, a na licu mu se pojavi lukav izraz. – Hajde da se svi umirimo! Sve se može riješiti. Rekao sam da ću imati razumijevanja, ako ne želiš jesti. Vjera ti zabranjuje. U redu. Neka bude po tvome. Ali ono drugo... Baš lijepa vjera!

– Sva je zbrkana – prokomentira prijezirno omanji čovjek. – A i on je sav smušen. U njegovoj se domovini danas bore dvije ili tri vjere, a njegovi se sunarodnjaci svađaju oko njih kao psi. Vidiš da je smeten i glup.

– Čekaj, čekaj malo! Tako je! – Julijus Markus suzi oči, pozorno gledajući Danijela. – Mislim da mi je sinulo – izjavi polako i slavodobitno. – Da, sinulo mi je! Sjećam se da sam čuo o Židovima koji... Neka svađa i to ozbiljna među njima, raskol, što li? Tradicija u sukobu s nekom novom vjerom, tako nešto... Božanstvo koje je...

Kako sam glup! Pa ti si član one sekte... kršćani, ili kako ih već nazivaju. Jako sam glup što nisam prije shvatio, je li?

Danijel otpije još jedan gutljaj vina.

– Odgovori! – poviče Rimljanin, ponovno udarivši šakom o stol.

– Nisi glup, plemeniti Marcuse.

– Nisam – promrmlja Rimljanin zlobno. – Naravno da nisam, jer sam te ipak pročitao. Poričeš li da si član te sekte?

– Ništa ne poričem.

– Jer ne možeš! Dakle, tako,! Da, da, sad razumijem! Sekta fanatika koji obožavaju nekog tesara i skitnicu koji se proglasio kraljem, Bogom, čime sve ne, pa su ga zato razapeli. Najapsurdnija zavrzlama za koju koju sam ikad čuo. Tako što bi samo luđak mogao povjerovati, a nemam dojam da si lud. Doduše, nikad se ne zna. Jesi li lud?

– Mislim da nisam.

– Onda si nerazumni fanatik, a to je skoro isto. Više nisam tako uvjeren da ćeš biti od velike pomoći svom trijeznom, razumnom i marljivom rođaku. Nikako nam ne trebaju vjerski fanatici, koji će naše lijepe provincije trovati besmislicama. Slažeš se? Prilike su ondje već ionako složene i skliske. Još odbijaš dokazati da si pogodan za taj posao – a i da si uopće normalna osoba – tako što ćeš prihvatiti velikodušni poziv rimskog uglednika?

– Prihvaćam poziv k tvojem stolu.

– Ali ne i sve drugo? Ne najvelikodušniju ponudu?

– Ne mogu.

– Zašto? Jer vam je taj tesar zabranio?

– Između ostalog, oženjen sam, plemeniti Markuse.

– Pa što? I ja sam oženjen i to bogato i sretno. Više od polovice svega što tu vidiš doprinos je moje žene, koja potječe iz vrlo bogate patricijske obitelji. Ljepotica je... premda je, bojim se, već pomalo zašla u godine... pa imam sve što mogu poželjeti, a ima i ona. Ali ne tiče je se što radim sada i ovdje, ili bolje, tiče je se, jer ta mi vježba može samo koristiti u mojim dužnostima prema njoj. Tom tvojom tvrdoglavošću me, dakle, ne vrijeđaš zbog žene, nego... Usput, kako ste dugo u braku?

– Dvadeset dvije godine.

– Eto vidiš! Očito ne zbog žene, nego zbog besmislenih zabrana i pravila te tvoje sekte. Imam li pravo?

– Volim svoju ženu, Markuse.

– Ha, ha, odlično, voli je! I ja volim svoju, ali kako ne pripadam nikakvoj glupoj sekti, s njezinim zabranama...

– Plemeniti Markuse, nije riječ o zabranama, nego...

– Nego? Hajde, pouči me, možda doista postanem pametniji.

– Tu je riječ o srcu, o onom što osjećam, premda će se tebi to učiniti čudnim i nerazumljivim. Učenje moje »sekte«, kako je nazivaš, ne sastoji se od zabrana. Mi vjerujemo u Sina Božjega, koji došao na svijet da čovjeka spasi i pokaže mu put koji može voditi samo kroz čovjeka samog, kroz ono što je najbolje, najdragocjenije i najdublje u nama – kroz naše srce. Kristov se nauk, dakle, obraća upravo srcu i njegovoj vagi, najtočnijoj za koju znamo, jer njome mjerimo taj nauk i vidimo da je istinit. Kad je postao čovjekom, Bog je pokazao i potvrdio ono najbolje i najskladnije u nama, što

nas i čini ljudima. S našeg motrišta svaki su grijeh, otpadništvo, pa zato i bračna nevjera, jednaki razbijenosti, neskladu, kaosu unutar samog čovjekova bića i slike su naših ispraznih, jalovih lutanja... – Danijel zašuti, kao da je odjednom shvatio što govori i gdje.

Julijus Markus se nije doimao uvrijeđen ni ljut. Gledao je Danijela mirno, ispitljivo, s lukavim, pozornim izrazom lica. Mladić kojega su poslali da donese pismo vratio se, poklonio, stavio dokument pred Julijusa Markusa, a onda je sjeo na svoje mjesto za stolom.

– Dakle – reče Rimljanin sa smiješkom – ja sam grešna, rascjepkana, kaotična i isprazna osoba... pa sam, na neki način, nalik komadićima ovog pisma... – Uzeo je dokument, a onda ga je, smiješeći se, polako razderao, bacio komadiće u zrak i gledao kako, kao velike pahulje snijega, padaju na stol i na pod. – Takav sam i onakav, jer volim dobre stvari u životu? Hm? Ne odgovaraš? – Ponovno se spustio na lakat, a izraz lica bio mu je miran i pribran. – Reći ću ti nešto – nastavio je – U redu, imaš svoje motrište, a ja svoje. Ionako nikad nisam volio ljude koji ne misle svojom glavom. Svakako, budimo trpeljivi, usprkos činjenice da svojim blebetanjem stavljaš moju strpljivost na veliku kušnju, a vrijeme je odviše dragocjeno da bismo ga tako gubili. Ali još ću te malo podnositi. Čuj me, smeće: Život je previše besmislen, prazan, a i prekratak je, pa ga moramo ispuniti, ali ne s ispraznim blebetanjem, ili slijepim fanatizmom...

– I ja sam već čuo te budale – umiješa se njegov prijatelj – a sad sam siguran da ih nikada neću razumjeti. Njihov nauk nije samo glup, nego nezdrav, čak nemoralan, jer je u opreci s čovjekovim potrebama, protivi se razumu i samom ljudskom biću. Zahtijevaju smrt usred života, a to može voditi samo u ludilo i bolest.

– Slažem se – nasmiješi se Julijus Markus – A ja namjeravam ostati zdrav, duševno i tjelesno, kako bih u najvećoj mjeri iskoristio rijetka zadovoljstva što ih život pruža, a samo bi ih budala odbacila zbog tlapnje, ili jer se toliko boji istine o konačnoj praznini da cijeli svoj život mora učiniti praznim, podredivši ga apsurdnu nauku, kako bi ta istina o praznini postala prihvatljivija. – Opet se obraćao Danijelu. – Ni ti, a niti tvoj Bog tesar ne trebate mi govoriti što je čovjek, jer znam što je *život*. Što je čovjek bez života? A život je da se živi, ne da se rasipa na mutne, mračne utvare i varke, jer život i vrijeme u kojemu ga možemo proživjeti su sve, *sve* što doista imamo. Pogledaj oko sebe... *Rim* dobro zna što je život, što su moć i veličanstvo. A onda pogledaj sebe i svoj narod...

– Ako sam naljutio plemenitog Markusa – reče Danijel tiho – neka mi dozvoli da se povučem.

– Nikako ne dozvoljavam! Misliš li da sad možeš naprosto otići? Tek tako? Nisi ni svjestan što si učinio! Nemaš pojma, naprosto si brbljao, je li? Ali nije tako! Nisi samo brbljao, govorio si kao izdajica!

– Nisam izdajica, plemeniti Markuse. – Danijel je i sam bio iznenađen svojom pribranošću.

– Nisi? Prkoseći meni, prkosiš i Rimu, protiviš se svemu iza čega stoji... Našem načinu života, bogovima, jer nad njihovu moć bogohulno postavljaš svoje besmisleno »Božanstvo« i tvrdiš da su svi koji ne slijede nauk tvoje bijedne, ali i opasne sekte... što? Ništa? Uzaludni? Kaotični? Je li Rim ništa? Je li kaotičan, ili je, naprotiv, najbolje uređeno društvo koje je svijet ikad vidio? Je li car ništa?

– Nisam to rekao.

– Nisi? Ali car živi kao i ja, samo, dakako, u većim razmjerima. Zato ga tvoja sekta ne može baš jako poštovati. Trebao bih te dati uhititi!

Danijel je osjetio kako mu se nešto popelo u grlo i tu zastalo. Činilo mu se da se naglo probudio, a da je maloprijašnja žarka rječitost bila dio neke druge, mnogo hrabrije osobe. Ali nije bilo druge osobe – samo on, Danijel, slab, izgubljen u golemoj, hladnoj palači, sučeljen s tim nemilosrdnim, podrugljivim ljudima. Da, samo jedna osoba – sa svojim strahovima i smetenošću, ali i s čvrstom vjerom, principima, ciljem. Razmišljajući što da učini, kao iz daljine čuo je lažno srdačni glas Julijusa Markusa:

– Što ćemo s tobom? Među nama nikako ne možemo trpjeti izdajice, buntovnike, huškače ili članove opasnih družbi. A zamisli samo: htio sam ispuniti svaku molbu takvom vinogradaru! Ali sad sam u velikoj dvojbi, ne mogu se odlučiti, naprosto ne znam što da radim. Upravo danas – zavrtio je glavom, s ironičnim prijekorom – morao si doći i gnjaviti nas s tvojim mračnim, zamršenim vjerskim proturječjem. – Uzdahnuo je, hineći strpljivost. – Ah, dobro, tome više nema pomoći. Što ćemo: baciti te u zatvorsku ćeliju, kao što si zaslužio, ili te pustiti na slobodu koju ne zaslužuješ čak ni ako te prije toga dobro isprebijamo? Danas sam raspoložen, pa mi se nikog ne baca u zatvor, ali neprijatelja Rima ipak ne mogu tek tako pustiti. Vidiš li što si učinio, do kakve si nas zbrke doveo? Čak ako ti i oprostim što si me uvrijedio (a nisam baš osoba koja lako i rado oprašta), ipak, kao odgovorni rimski građanin, ne bih mogao oprostiti seljaku koji se usudio uvrijediti Rim. Sve je to mnogo ozbiljnije od puke igre između nas dvojice. Istrgla nam se iz ruku. Shvaćaš li da to više uopće nije igra?

– A možda i jest – javi se, odjednom njegov prijatelj. Julijus Markus se okrene prema njemu.

– Što kažeš?

– Rekao sam: možda i jest igra. Možda je *sve* igra.

– Bojim se da te ne razumijem.

– Možda je sve upravo to... igra! Uvrijedio je Rim, zar ne?

– Još kako!

– I rimske bogove?

– Dakako!

–Nešto mi je palo na um, a zamisao je, vjerujem, dobra, ili je barem vrlo zabavna, jer omogućit će nam da jednim udarcem ubijemo dvije muhe. Sve ćemo to riješiti, a da sebi ne pokvarimo raspoloženje, a mogao bi to čak biti i vrhunac naše gozbe. Zanima li te što sam smislio?

– Kakvo pitanje! Tvoje zamisli me uvijek zanimaju.

– Onda poslušaj: Izdajnički je govorio protiv Rima, a kako ovdje uživamo u krasnoj rimskoj gozbi, neka rimski običaj odluči o njegovoj sudbini. Mislim, mogli bismo ga staviti na posve rimsku probu. Razmisli na trenutak i odgovori mi: Jedemo, pijemo, zabavljamo se i sve je to vrlo lijepo, ali... što još nedostaje?

– Što bi moglo nedostajati na mojoj gozbi? Da vidimo... – Julijus Markus se doimao uistinu zbunjen. – Nedostaje nam samo malo mira, no mira će ubrzo biti, kad taj seljak dobije što je zaslužio.

Njegov prijatelj zagrize jabuku i reče, žvačući: – Pitanje ću postaviti malo drukčije: Što nam, u Rimu, još nedostaje da zabava bude potpuna?

– Bojim se da ćeš me morati poučiti, jer čini mi se da mi zbog tog odličnog vina, misli više nisu najbistrije.

– Dobro, poučit ću te samo s jednom kratkom riječi: Igre.

– Igre?

– Tako je. Samo naše gladijatorske igre. Ovdje. Neka se bori!

Julijus Markus je zurio u njega.

– Neka se bori... razumiješ? Za svoju slobodu – reče mu prijatelj polako i strpljivo, kao da nešto objašnjava djetetu. – Borba. Dvoboj, valjda znaš što to znači. Na jednoj strani taj seljak, a na drugoj naš nepobjedivi »Rusvaj«. Bit će to divna proba: Bog-tesar u kojega se taj izdajnik tako pouzdaje, protiv barbarskog i vrlo dojmljivog boga rata... ili je demon, zaboravio sam... koji ulijeva snagu »Rusvaju«. Premda se bojim da će dvoboj biti vrlo kratak, ipak će poslužiti kao neočekivani, ali tim zanimljiviji vrhunac naše male gozbe. Ako se ipak nekim čudom dogodi da pobjedu odnese seljak... može ići, oslobodit ćemo ga. Što kažeš?

Julijus Markus je neko vrijeme zurio u njega, a onda je prasnuo u smijeh, udarajući dlanom po stolu. – Sjajno! Veličanstveno! – Od smijeha se prevrnuo na leđa, mahao nogama po zraku i pljeskao. – Zapravo, tvoja je zamisao tako dobra da ti na njoj zavidim. Osjećam da naprosto moram i ja doprinijeti. Ako seljak pobijedi, ne samo da može slobodno otići, kako si rekao, nego ću mu dati novo pismo. A ni to još nije sve. Čekaj dok čuješ čime ću okruniti igre, pa ćeš umrijeti od smijeha...

II.

I tako je Danijel, s mačem u rukama, stajao na sredini prostorije, (premda u cijelom svom životu nije podigao mač na ljudsko biće, a u zadnjih dvadesetak godina oružje je držao samo kad se divio radu svog prijatelja, kovača) i gledao golemog gladijatora divljeg izgleda – nazvanog »Rusvaj« – koji ga je zgrabio na ulazu u palaču, a sad su bili sučeljeni u prostoriji koja se iznenada pretvorila u pogibeljnu arenu, pa čak su i lica gledatelja zadobila onaj izraz nepomična, nestrpljiva, krvožedna iščekivanja patnje, krvi i smrti, kao i publika u pravoj areni.

»Rusvaj« se isprva smiješio, no onda je slavodobitni osmijeh odjednom nestao s njegova širokog, okrutnog, primitivnog lica. Spremivši se za napad, gladijator je svog smiješno nedorasla protivnika odmjeravao pozorno, usredotočeno procjenjujući razdaljinu, kao i uvijek prije napada, čak i kad su se ta usredotočenost i napetost doimale nepotrebnima, pretjeranima, jer činilo se da bi div mogao odložiti mač, prići Danijelu i smrviti ga jednom rukom, kao krhku lutku. No »Rusvaj« se iz puke navike nagnuo naprijed, ozbiljan, napet, spreman za skok. Za koji trenutak dvoboj će početi... i odmah završiti! Za oduševljene gledatelje, koji su čekali u napetoj tišini, jedino pitanje bilo je hoće li se borba svršiti samo jednim udarcem, ili će ih biti potrebno nekoliko, ako prvi ne bude nepogrešivo usmjeren, pa se žrtva još bude bacakala na podu, što će publici barem omogućiti kratki produžetak zabave.

Sve se činilo nespojivo, nesrazmjerno: mjesto, borci, čak je i ulog bio neobično visok (ne računajući Danijelov život, jer on nije vrijedio ništa, kako u očima i shvaćanju publike, tako ni u rukama rimskog gladijatora), ali Julijus je Markus bio Rimljanin pa je svakako želio održati sva športska pravila igara, čak i tako smiješnog dvoboja. Zato

je, u jednom trenutku, pijano ustao i neuspješno pokušavajući zadržati ne samo ozbiljan, nego i dostojanstven izraz lica, oholo objavio (i dao riječ) da će, ako Danijel pobijedi (tu su zaorili pljesak i podrugljivo klicanje), on, Julijus Markus, pred nazočnima izjaviti da su pogledi njegova gosta na vjeru, ljubav i život uopće (opet pljesak i izrazi veselja) ne samo razumni i vrijedni pozornosti, nego se mogu mjeriti s rimskim (i njegovim, Markusovim) pogledima i načinom života te da je nauk Danijelova Boga-tesara (nova provala smijeha i pljeskanja) valjano i uvjerljivo vjersko učenje, pa zaslužuje da se raširi svijetom (pljesak) kao što se, premda sa suprotnim motrištima i običajima, raširilo i Rimsko carstvo. Takav svršetak govora izazvao je gotovo histerično veselje, a slušatelji su udarali peharima o stol.

K tome, Danijel je za pasom imao ponovno napisanu i potpisanu preporuku (– Daj mi je – rekao je kratko, ali smjelo kad ju je Rimljanin potpisao. – Poslije borbe – nasmiješio se Julijus Markus. – Sada! – navaljivao je Danijel. – Rekao sam: poslije borbe! – glasio je odgovor. – Sada! – Danijel je bio uporan, a na cinično pitanje: – Zašto? Bojiš li se da ti neću predati pismo, kad ti tvoj Bog podari pobjedu? – odgovorio je mirno i odlučno: – Možda se *ti* bojiš da ću pobijediti?) i sada je, izgovorivši kratku i tihu molitvu, čekao na prvi – i jedini? – udarac protivnika.

Doimao se pribrano, mirno, kao da se posve pomirio sa sudbinom. Čak su i pijani gledatelji, usprkos napeta, krvožedna iščekivanja, morali zadivljeno priznati da u njegovu držanju nema ni traga panike ni beznadnosti, premda se Danijel nije nadao da će preživjeti borbu. Pa ipak, bio je ispunjen daleko dubljom, bitnijom i gledateljima potpuno nerazumljivom nadom.

U zadnjih dvadesetak godina često je bio svjedok nesmiljenih, bijesnih progona pripadnika svoje vjere. Mnoge patnje i mučeništva, u njih su usadili stalnu svijest o smrtnoj opasnosti. Odavno se pomirio s činjenicom da živi u vrlo opasnom, uzavrelu svijetu. Cijelo je vrijeme bio svjestan da bi i njegov čas mogao kucnuti neočekivano i neizbježno, pa nije bio nepripremljen. Kristove riječi: »Tko hoće sačuvati život izgubit će ga, a tko zbog mene izgubi život, naći će ga« i: »Bdijte, jer ne znate ni dana ni časa...« već dugo su bile neizbrisivi dio njegova bića. Vjerovao je da su bez obećanja, nade, poziva i smisla tih riječi, život i sam svijet ionako bezvrijedni, besmisleni. Zato se i nije bojao smrti, nego je samo bio zabrinut za Saru, svoju ženu, a u kratkoj, žarkoj molitvi preporučio ju je Spasitelju. Tog jutra, prije nego što je otišao, potanko ju je uputio što da učini ako se njemu nešto dogodi, kao što je običavao kad god je, u ova nemirna vremena, nekamo odlazio. Ako nešto pođe krivo, Sara se trebala vratiti iz Rima s prvom grupom svojih zemljaka, a Danijel se raspitao i doznao da skupina trgovaca te večeri doista namjerava krenuti u njihovu domovinu. Izak je obećao da će paziti na Saru dok ne krenu na put pa je, barem glede toga, Danijel mogao biti miran.

No premda se pomirio sa sudbinom, ipak nije ravnodušno čekao smrtni udarac. Kad je gladijator zarežao i bacio se prema njemu, Danijel skoči u stranu (još je bio brz i okretan) pa je »Rusvaj« uzalud zamahnuo mačem. Uzmičući, Danijel udari o stol, a kad se gladijator ponovno zaletio prema njemu, zgrabio je sa stola pladanj s mesom i slijepo ga, očajnički bacio na svog protivnika. Pladanj je diva pogodio u prsa i na trenutak ga zaustavio. Danijel je bacio i teški mjeh s vinom, a onda je pojurio na stranu, do stupa. »Rusvaj« se kretao iznenađujuće brzo za svoju veličinu i sad je Danijel poskakivao lijevo-desno, trudeći se da između njega i protivnika uvijek bude debeli stup, dok je gladijatorov mač odzvanjao, udarajući o mramor.

Naposljetku je Danijel, iza stupa, počelo slijepo ubadati mačem prema gladijatoru, pa ga je prisilio da nekoliko koraka uzmakne. Tako je dobio malo prostora pa je pojurio preko prostorije, ali prije nego što je stigao u razmjernu i barem trenutnu sigurnost reda stupova na drugoj strani, morao se munjevito okrenuti, jer mu je protivnik bio za petama i stizao ga je.

Danijel je podigao ruku, više u paničnu strahu nego u obrani i dva mača su se sa zveketom sudarila, a udarac je Danijelu gotovo izbio oružje iz ruke. Krajičkom oka vidio je kako mu se sjajna oštrica diže nad glavom, pa je parirao brzom, nagonskom kretnjom koja je bila korisni ostatak gotovo zaboravljene poduke mačevanja iz mladih dana...

Onda je potrčao, pa je među stupovima počela još jedna igra skrivača, očajnička za jednog borca, izluđujuća za drugoga, ali zabavna za gledatelje, koji su međutim znali da ta igra ne može potrajati, da će umorni, prestrašeni Danijel ubrzo posustati, ili napraviti pogrešan pokret – bit će dovoljno ako samo jednom pogriješi – a onda će sve biti gotovo, prebrzo za njihov ukus, premda je dvoboj već trajao mnogo duže nego što je itko od njih očekivao, ili se nadao da će trajati.

»Rusvaj« je ponovno prisilio protivnika da iz kako-tako sigurna zaklona stupova istrči na otvoreno, a prije nego što je Danijel stigao do sredine prostorije (trčao je previše nagnut naprijed), učinilo mu se da se pod diže prema njemu i udara ga. Pao je potrbuške, a kad se brzo prevrnuo na leđa, nad sobom je ugledao mač. U zadnjem trenutku uspio se otkotrljati, pa je oštrica udarila u kameni pod, kraj njegove glave. Očajnički se pokušavao izmaknuti izvan dohvata mača, no bio je svjestan da je smrt neizbježna. Gladijator je koraknuo prema njemu i smrtonosni će udarac pasti svakog trenutka. Kroz izmaglicu, Danijel vidje kako se mač ponovno diže! Ovaj put se, naposljetku, neće dospjeti izmaknuti! Izgovorio je vrlo kratku molitvu – koja je, zapravo, bila samo pobožni uzdah – ali mač se nije spustio na njega, nego je pao unatrag i na stranu, jer gladijator se srušio na leđa, poskliznuvši se na masti s pladnja što ga je Danijel bio bacio.

U slijedećem bi trenutku već možda bilo prekasno, jer bi »Rusvaj« skočio na noge i podigao mač koji mu je ispao pri padu. No Danijel je skočio prije njega, kao da ga je povukla neka nevidljiva ruka. Čim se uspravio, stvorio se kraj svog palog protivnika i pritisnuo mu vrh mača na grlo i to – kako se činilo – još prije nego što se »Rusvaj« posve ispružio na podu.

Ako je Danijel i bio slab mačevalac, barem je točno znao (ili je nagonski pogodio) gdje mora stati da ga protivnik ne bi iznenada udario, ili se nekako uspio otkotrljati ispod vrha mača. Borba je bila završena, ali Danijel se još nije usuđivao skinuti pogled s gladijatora, niti pogledati Rimljane za stolom. Onda je tišinu razbio kreštavi glas Markusova prijatelja: – Ubij ga! Zar ne vidiš da smo spustili palce? Ubij tu nespretnu svinju! Smjesta! Smjesta, kažem!

– Morat ću odbiti poslušnost – odgovori Danijel podrugljivo i zadihano. – Obično Cezar odlučuje o životu ili smrti gladijatora, a tu ne vidim nikakva Cezara. – Maknuo je vrh mača s vrata svog protivnika. – Možeš ustati – rekao je i povukao se korak unatrag. – Prehladit ćeš se, budeš li ležao na kamenu.

»Rusvaj« je polako i tužno ustao, izbjegavajući pogledati protivnika, a i svoje gospodare. Julijus Markus stajao je blijed od bijesa, stiščući šake. – U redu! – rekao je polako i promuklo, a oči su mu ljutito sjale. – Uvijek držim riječ, pa ću to učiniti i

ovaj put, čak i kad si ti u pitanju! Eto, proglašavam te pobjednikom. A jer sam prisiljen, priznajem i to da nauk tvog tesara zvuči više-manje razumno. Štoviše, kako bih dokazao da se pridržavam svih športskih pravila, dozvolit ću da tvoje ideje ipak imaju smisla... ZAVEŽI! – povikao je, ne okrećući glavu, kad je njegov prijatelj promrmljao šaljivi komentar. – A možda se te ideje i rašire, zadobivši nove bud... sljedbenike – nastavio je tiho, obraćajući se Danijelu – zahvaljujući naporima tvoje smiješne sekte... DOSTA! – zagrmio je ponovno i bacio pehar na robove koji su kikotali. Pehar je odskočio od stola i zazveketao na podu. – Eto, seljače – ponovno se obratio Danijelu – ispunio sam obećanje. Ali to je ujedno sve... ništa drugo nisam obećao. Izjavio sam što sam morao, a imaš i moje pismo. A sada... STRAŽA! STRAŽA! – povikao je. U sobu su smjesta utrčala tri naoružana vojnika. – Ubijte tu dvojicu! – zapovijedio je, pokazujući Danijela i »Rusvaja«.

Danijel se skamenio, zaprepašten izdajom. Stražari su, s mačevima u rukama, pojurili na dvije nepomične prilike, ali prije nego što su dospjeli udariti, jedna od prilika više nije bila nepomična. Gladijator se munjevito sagnuo, podigao mač i dok se uspravljao, jednim ga je pokretom zario u prsa stražara koji je prvi stigao do njih.

Odjeknuo je glasni zveket kad je »Rusvaj«, nevjerojatno okretno, odbio udarac drugog stražara. – Bježi! – Zveket je prigušio tu kratku riječ kojom se div obratio svom maloprijašnjem protivniku, ali Danijel ju je ipak čuo, ili bolje – osjetio. Njegova prisebnost u tom je trenutku bila gotovo isto tako čudesna kao brzina što ju je pokazao pri kraju dvoboja. U nekoliko skokova, kao da ga je povukla neka ruka, našao se pred vratima prostorije – a onda se okrenuo. Gladijator je upravo smrskao glavu drugog stražara i premda ga je treći uspio raniti u leđa, »Rusvaj« je još bio na nogama. Okrenuo se, zgrabio stražara, podigao ga i bacio na Julijusa Markusa. Onda je pokupio mač i posrćući, prijeteći krenuo prema svom gospodaru. Julijus Markus se derao od straha, robovi su vrištali, a omanji čovjek sjedio je skamenjen, usta otvorenih u bezglasnu kriku. Danijel prođe kroz vrata, prijeđe praznu prostoriju iza njih, pa izađe u predvorje. Gurnuvši na stranu prestrašenog slugu, trčao je što dalje od pakla iza sebe...

Buka i gužva na ulicama bile su skoro umirujuće, poslije svega što je proživio. Zaronio je u komešanje, skriven i zaštićen u ravnodušnom mnoštvu. Hodao je brzo, stišćući pismo. Vraćao se Sari i životu – poznatom, mirnom, prisnom svijetu što su ga njih dvoje stvorili, polako ga i uporno gradili kao samo njihovu oazu usred previranja, kaosa, nasilja i osipanja svijeta oko njih...

Jure KARAKAŠ

Snježni kovitlac

Crna ptica na grani
Ukočena
Njiše se amo-tamo
Glave okrenute zemlji.
Snježni kovitlac zahvaća granu
I svega nestaje.

Jure KARAKAŠ

Gladni vuci

Vrišti ledeni vjetar u planini,
Pobješnjeli vuci reže
Na sve oko sebe
I gladno gledaju
Dolje
U toplo pramenje dima.

Georg TRAKL

Osamljenikova jesen

Prokleti

(prijevod: Domagoj LOBEL)

1.

Mrači se. Stare žene k zdencu hodaju.
Nešto rujno u tami kestena se smije.
Miris kruha iz trgovine tad izbije
I suncokreti k ogradi se spuštaju.

Gostionica mukle zvuke rijekom slijeva.
Zveket novca; gitara je zabrujala.
Mala je pred vratima od stakla zastala,
Nju, blagu, žar aureole oblijeva.

O! modar sjaj što budi ga sred zrcala,
Uokviren trnjem, crn i u zanosu krut.
Grbav pisar smiješi se kao da je lud
Nad vodom, što je strah divlje uzburkala.

2.

Uvečer kuga obrubi modro odijelo
I mračan gost tad vrata tiho zatvara.
Kroz prozor pada crna težina javora;
Dječak u ruke joj stavlja svoje čelo.

Vjeđe teške i zle često joj se sklapaju.
Dječakove ruke kosom joj prolaze,
Njemu tople i jasne suze put nalaze
Crnom, praznom jamom njezinih očiju.

Dižu se i pletu gnijezdo grimizne guje
U tami njezina skuta uzavreloga.
Ruke sad napuštaju obamrloga,
Što sav prostirač žalosti obrubljuje.

3.

U smeđem vrtiću zvonjava je opet.
Nešto modro lebdi u tami kestena,
To sladak ogrtač nosi strana žena,
Miris rezeda; uz to žareći osjet

Zla. Blijedo, hladno, mokro čelo se prignulo
Tamo gdje štakor još ruje, iznad gnoja,
Sve oplakuju zvijezde grimizna sjaja;
U vrtu padaju jabuke potmulo.

Crna noć. Sablasno vjetar napuhuje
Na putu bijelu spavaćicu dječaku
I tiho mu u usta unosi ruku
Mrtve. Sonja se blago, lijepo osmjehuje.

Sonja

Opet večer u staru vrtu je;
Sonjin život modra je tišina.
Jato divljih ptica putuje;
Gola stabla ujesen, tišina.

Glava suncokreta nakrivljena
Nad tako bijeli Sonjin život.
Crvena rana, neotkrivena
U tami sobe čuva život.

Tu, gdje odzvanjaju modre ure,
Sonjin korak, blaga je tišina.
Životinja pozdravljajuć' umre,
Gola stabla ujesen, tišina.

I stari dani sunce su dali
Za bijele Sonjine obrve,
Snijeg joj vlagom obraze zali
I guštik njezine obrve.

Uzduž

Smljeveni su grožđe i žito s lijeha,
Zaselak ujesen i mir počinka.
Malj i nakovanj zveče bez prestanka,
Pod grimiznom sjenicom glas smijeha.

Zvjezdane s ograda u mraku
Odnesi bijelomu dječaku.
Koliko dugo smo mrtvi, hoćeš li kazati;
Sunce će se crno prikazati.

Crvena ribica u ribnjaku je;
Čelo, koje u strahu se prisluškuje;
Noćni vjetar se šumeć prozorom šulja,
Modra litanija orgulja.

Skriven svjetlucaj i zvijezde
U visu ćeš gledat još jednom.
Prikaza majke u boli i jezom;
U mraku crne rezede.

Osamljenikova jesen

Tamna jesen vraća plod i obilje punina,
Požućuje sjaj svih lijepih dana ljeta.
Kroz propao plašt stiže čista modrina;
Stare sage zbore iz ptičjega lijeta.
Iscijeđen je sav mošt, blaga je tišina
Puna mukla odgovora na tame upita.

I tu i tamo križ vrh brijega što samuje;
Stado se gubi sred šume sve crvene.
Iznad vode ribnjaka oblak putuje;
Počiva seljak, kretnje su mu smirene.
Modro krilo večeri lahko dodiruje
Crnu zemlju, krov od slame isušene.

Zvijezde se hitro gnijezde u obrve umornih;
tišine u sobe opet smjernost donose
I anđeli izlaze tiho iz modrih
Očiju zaljubljenih što blaži bol podnose.
Kosti puni jeza s trsaka šumornih,
Kad s golih vrba padne crnina rose.

Afra

Dijete smeđe kose. Amen i molitva
Zatamnjuju večernju hladnoću u miru,
S njom crven Afrin smijeh u žutu okviru
suncokreta, strah i zapara sva siva.

Spodobu u modru plaštu vidje nekada
Opat u crkvi s oslikanih okana;
S njim će prijateljski trpjet' bol svih rana,
Sablast svojih zvijezda kroz krv mu prokrada.

Bazga šuti; suton jesenskoga dana.
Čelo tiče vodu, njezin modar pokret,
Na nosilima leži vlasata kostrijet.

Gnjili plodovi na tlo padaju s grana;
Neizreciv je lijet ptica, čas susreta
S umirućima; slijede im tamna ljeta.

Jesenska duša

Krvav lavež i lovčev poklik;
Iza križa i smeđih brežuljaka
Mutna je, blaga, voda ribnjaka,
Svijetao i tvrd je jastrebov krik.

Nad stazom i poljem što je obrano
Neka crna šutnja strahuje;
Čisto nebo u tom granju je;
Samo potok teče tiho i lagano.

Riba i divljač brzo nestaju.
Modra dušo, tama putova dugih
Rasta nas brzo od ljubljenih i drugih.
Svijest i oblik uvečer se mijenjaju.

Vino i kruh su u životu poštenu,
Bože u tvoje ruke najblaže
Čovjek svoj tamni kraj polaže,
Svaki dug i muku crvenu.

Zimska večer

Kada snijeg na prozor pada,
Večernja zvona dugo bruje,
Mnoge prostrt stol očekuje
I u kući obilje vlada.

Tamna staza nekoga pelje
Nakon duga puta na vrata.
Drvo milosti zlatna cvata
Pije hladan sok iz zemlje.

Putnik unilazi mirno;
Prag skamenjuje sva ta bol.
U čistom sjaju tu blista stol
I svijetle se kruh i vino.

Psalam

Karlu Krausu posvećeno

Ima neko svjetlo, koje pogasio je vjetar.
Ima neko osamljeno svratište, koje popodne napušta pijanac.
Ima neki vinograd, spaljen i crn, s rupama punim pauka.
Ima neka soba, što su je oličili pomoću mlijeka.
Taj luđak je umro. Ima neki otok u Južnom moru,
Tu je da dočeka boga sunca. Bubnjevi tuku.
Tu muškarci plešu ratničke plesove
Tu žene ljuljaju bokovima, u povijušama i ognjenim cvjetovima,
Kad more pjeva svoju pjesmu. O naš izgubljeni raju.

Nimfe su napustile zlatne šume.
Stranca su pokopali. Tada pala je kiša što je blistala.
Panov sin javlja se u obliku kopača kanala
Koji podne je prespavao na žaru asfalta.
Ima i djevojčica u dvorištu u haljinicama punim bijede što slama srce.

Ima i soba, ispunjenih sonatama i akordima.
Ima i sjena, što se grle pred slijepim zrcalima.
Na prozorima bolnica griju se ozdravljenici.
Neki bijeli parobrod kanalom raznosi krvavu zarazu.
Strana sestra javlja se opet u nečijim strašnim snovima.
Ona se tiho u lijeskovu grmlju igra njegovim zvijezdama.
Valjda dvojnik, sveučilištarac, prati je izdaleka s prozora.
Mrtav brat mu stoji za leđima, ili se spušta starim zavojitim stupajicama.

Vrt je u večeri. Prostorima klaustra lepršа jato šišmiša.
Djeca pazikuća prestaju s igrama i traže zlato neba.
Posljednji akordi kvarteta. Šetalištima dršćući trči malena sljepica,
I onda joj se dodiruje sjena hladna zida, okružena bajkama i svetim legendama.

Ima neki prazan brod, što se uvečer spušta crninama kanala.
Sred tame stara azila propadaju ostaci ljudi.
Svi mrtvi sirotani leže kraj vrtnoga zida.
Iz sivih soba izlaze anđeli blatnih krila.
I crvi kaplju s njihovih požutjelih vjeđa.
A šutljiv i mračan je trg pred crkvom, kao u danima djetinjstva.
Na srebrnim potplatima puze ugasli životi
I sjene prokletnika silaze k uzdišućim vodama.
U svojem grobu bijeli mag se igra svojim zmijama.
Šutljivo se otvaraju zlatne Božje oči nad stratištima.

De profundis

Ima neko strnište, na koje crne kiše pljušte.
Ima neko smeđe stablo, što tu osamljeno raste.
Ima neki šaptav vjetar, što oko praznih koliba kruži —
Kako žalosna je ova večer.

Duž cijela zaselka
Još blaga sirota skuplja oskudna klasja.
Oči joj gledaju okrugle i zlatne u sumraku zalaza
I naručaj joj čeka nebeskoga ženika.

Za povratka domu
Našli su pastiri slatko tijelo
Izgnjilo u trnovu grmlju.
Ja sam sjena, udaljena od tamnih sela.
Božju šutnju
Pio sam na izvoru u dubravi.

Hladna kovina taknula mi je čelo.
Pauci traže moje srce.
Ima neko svjetlo, koje u mojim ustima trne.
Noću se nađoh na pustu polju,
Ukočen nečistoćom i prahom sa zvijezda.
U lijeskovu grmlju
Odzvanjali su opet kristalni anđeli.

Grodek

Navečer zvone jesenske šume
Od smrtonosne moći oružja, zlatne ravnice
I modrine jezera, sunce pak tone
U tamu ogrnuto; noć obuhvaća
Umiruće ratnike, divlje im tužbe
I usne što su slomljene.
U vrbiku su ipak tihe nakupine
Oblaka što se crvene, tu stanuje neki srdit bog,
Dah prolivene krvi, mjesečeve svježine,
Sve ceste nestaju usred crne truleži.
Ispod zlatne grane noći i zvijezda
Evo sjene sestre zaljuljane kroz šutljiv gaj
Da pozdrav donese za duhove junaka, okrvavljene glave;
I blago zvone kroz trsku tamne jesenske frule.
O ponosnije žalosti! vi mjedeni žrtvenici,
Danas tople plamene duha hrane silne boli,
Nerođeni unuci.

Napomena o prijevodu pjesama G. Trakla

Posljednje tri pjesme izvorno ne pripadaju ciklusu »Osamljenikova jesen«, ali su tematski srodne ostalima i u koječemu predstavljaju vrhunac. Slavni »Grodek« pak nalazi izravnu svezu s našom zbiljom jer i samim glasovnim vrijednostima podsjeća, između ostaloga, na ratne zvukove. Za razliku od prijašnjih prevoditelja, ostvaraje kojih istinski štujem, želio sam očuvati i spomenute glasovne kakvoće.

Pjesma »Sonja« i u njemačkom izvorniku opetuje iste riječi na kraju svakoga drugoga stiha.

Uglavnom sam slijedio Traklovu interpunkciju, akoprem je to katkad u blagu neskladu s našim pravopisom.

Dugujem posebnu zahvalnost profesoru Tomislavu Kurpisu: dao mi je niz korisnih uputa i potaknuo me na upornost.

Domagoj Lobel

Predrag GRUBIĆ

Uzletjeti s prahom krila

Negdje, iza zvijezda
ti se s anđelima grliš
sva u bjelini
čista.
Gasiš oči nijemih svjedoka,
lelujaš kao bajka,
Mariji slična.
Priznajem, ti nisi mrtva,
mlađahna majko.
U činu Ikareva leta
ili u pjesmi
opet me rađaš, tajno tajno,
(kao da je vrijeme Boga)
starijeg za tvoju ljubav
i dodire u svanuća,
za ovu hladnu galeriju
s jednom otužnom slikom
u koju stadoh
kao dijete začuđen,
bačen kao mogućnost
na bok podivljala vala.
Ali silazi plod
ili galija portugalska za istok,
ne znam,
na isto odredište stižu!
A htio bih vjerovati običaju,
nekoj drevnoj učiteljici,
da ću s prahom ovih krila
uzletjeti moći — k tebi.
Visoko.

S. Marija OD PRESVETOG SRCA

Slušat ću zvuk ti...

Slušat ću zvuk Ti kroz tišinu meku,
I kroz njeg sanju prepoznat ću ranu;
Mladosti bajku obasjanu neku...
I pjesmu s Tobom osluškivat znanu.
Opet ću vjeđe kao nekad sklopit,
Motreć Ti oči snatriti ću dugo;
Sa Srcem Tvojim i svoje ću stopit...
Pučinom sjajnom drhtati će jugo.

Katica ČORKALO

Uspomeni Stjepana Radića

Govoriti danas o Stjepanu Radiću, kada on i njegovo djelo doživljavaju veliki publicitet, kada se nekoliko stranaka svrstava pod njegovu zastavu i kada, nakon šest i pol desetljeća od njegove tragične smrti, imamo punu slobodu, dapače, obvezu otkrivati i afirmirati svu veličinu njegove herojske osobe, vrijednost njegove ljudske kreativnosti i općenacionalne značajnosti, nije nimalo lako. I ne samo zato, nego još više zbog toga što izuzetnu odgovornost pred sve one koji posižu za njegovim imenom ili se pozivaju na njegovo djelo zahtijeva sama neprijeporna i neporeciva činjenica da je Stjepan Radić jedna od najsvjetlijih i najlucidnijih, pa ako hoćemo i najkontroverznijih figura čitave hrvatske povijesti — prosvjetitelj i učitelj, borac i vođa, ideolog i mučenik, publicist i pisac, a više od svega toga — političar od formata kakvih nismo puno imali u našoj povijesti.

Naša najveća imena nisu u hrvatskom nacionalnom Panteonu dobila dostojno mjesto. Stjepan Radić je pravi primjer toga našeg nehaja prema nacionalnim svetinjama, jer je više od pola stoljeća skoro prešućivan; on nema svoje monografije, njegovi politički i drugi spisi još su nepoznati javnosti jer se rijetko publiciraju, on nema sabranih djela, nema svojeg muzejskog prostora ni drugih memorijalnih znakova, i što je najtužnije, neznatan je broj povjesničara izučavao njegovo djelo tako, da bi mu bez ostatka posvećivao sav svoj znanstvenički potencijal kako je to u drugim europskim narodima, koji uza sve civilizacijske i kulturne prednosti imaju i tu, prema nekim prosudbama, najveću i najbitniju, da cijene i poštuju svoje velike i značajne ljude te s pijetetom brinu o njihovu djelu. U nas je, nažalost, odnos prema vlastitim velikanima često bio podložan tekućim interesima, hirovima površnog i znanstveno neutemeljenog piskaranja i, napokon, simpatijama ili antipatijama utjecajnih pojedinaca i vladajućih klika. Sve je to jednako pogubno i traži radikalan zaokret. Jer, unatoč našoj ignoranciji, za veliko ime ne vrijede fizikalni zakoni, zakoni vremenske udaljenosti, kao ni nepouzdana mjera našeg običnog ljudskog zaborava. Naprotiv, veliko ime iz udaljenosti raste, što je udaljenije od nas, to je veće i markantnije i sve više svijetli ostavljajući naraštajima putokaze za snalaženje u životu i djelovanju.

Upravo tako je bilo i s našim Radićem. Veličini njegove pojave u našim prostorima i na našoj historijskoj sceni nije moglo nauditi ni svjesno i namjerno prešućivanje, ni površne interpretacije njegova djela, ni taktizirajuće zaobilaženje velike istine da je njemu uspjelo ono što su mnogi priželjkivali, da povede cijelo seljaštvo za sobom i da ga pridobije za svoj program.

O Stjepanu Radiću, Hrvatskoj seljačkoj stranci i radičevštini moglo bi se govoriti mnogo, o usponima i padovima njegove politike u specifičnim uvjetima austro-ugarske i, kasnije, vidovdanske, radikalske, dinastičke oligarhije i centralizma. Sve to, ipak, ostavimo historičarima i visoko specijaliziranim stručnjacima, a za ovu prigodu, dovoljno je upozoriti na temeljne Radićeve ideološke smjernice, i danas aktualne, korisne i poučne, na metodologiju njegova političkog i stranačkog organiziranja, bitni

smisao njegova djela u cjelini, te na posebne kvalitete njegove osobe, opću pripremljenost za posao političara kojim se cijelog života bavio uzevši tako nesebično i požrtvovno uzvišenu zadaću narodnog vođe i tribuna.

A može se mirno reći da se na taj put uputio već u srednjoškolskim danima. U autobiografskim zapisima »Moj politički životopis« kaže, da je već tada definitivno odlučio da neće ni u kakvu službu, nego da će se posvetiti politici, to jest, da će učiti narod i braniti ga. Politika nije dakle za njega bila ni »hobby« ni put do vlasti, već životni izbor i poslanstvo. Da bi to poslanje mogao što bolje izvršiti, stalno je učio, putovao, kontaktirao s poznatim političarima, čitao političke i historijske spise, izučavao povijest i kulturu slavenskih naroda, osobito češkog i ruskog, a također i povijest i kulturu vodećih europskih nacija. Studirao je pravo, ali je uvijek nasilno morao prekidati zaredom studij na zagrebačkom, praškom, bečkom i peštanskom sveučilištu te je nakraju bio izbačen sa svih sveučilišta Austro-Ugarske Monarhije. Otišao je tada u Pariz i s najvišim ocjenama završio Slobodnu školu političkih znanosti, kao laureat, sjajno napisanom diplomskom studijom »Suvremena Hrvatska i Južni Slaveni«. Progoni na studiju posljedica su njegova pozitivnog političkog angažmana, od pobune protiv ozloglašena tiranina Khuena Hedervaryja, za kojega je na saslušanju rekao da nije dostojan sjediti na uzvišenoj banskoj stolici Zrinskog i Jelačića, do sudjelovanja u povijesno znamenitoj pobuni zagrebačkih studenata protiv ugarske supremacije, koja je završila spaljivanjem mađarske zastave prigodom posjete Franje Josipa Zagrebu, pri čemu je Radić s poznatim pjesnikom Vladimirom Vidrićem bio kolovođa.

Putujući od svojih gimnazijskih dana mnogim zemljama, Češkom, Rusijom, Ugarskom, Austrijom, Francuskom, Engleskom, Radić je neprestano učio, pisao i politički djelovao, pretvarajući često čak i svoje neistomišljenike u saveznike i pomagatelje. Bio je poliglot koji se fluentno služio češkim, ruskim, njemačkim, engleskim i francuskim jezikom. Boravak u drugim zemljama uvijek mu je bio prilika za stjecanje novih znanja, a poznavanje jezika omogućavalo mu je dopisništvo u mnogim inozemnim listovima.

Svoja iskustva budućeg najvećeg hrvatskog tribuna i vođe, Radić je i nadalje stjecao u zatvorima, gdje se suočavao s bijedom i nepravdom u najdrastičnijim oblicima te izbliza vidio patnje i stradanja nezaštićenoga puka. Zatvoren je opet za vrijeme Cuvajeva režima, a osobito rado i dugotrajno zatvarale su ga starojugoslavenske vlasti. Samo nekoliko mjeseci nakon stvaranja nove države, 1. ožujka 1919. dao ga je uhititi tadašnji ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević zbog njegova oštrog osporavanja čina ujedinjenja, koji nije dobio mandat hrvatskog naroda, te zbog protivljenja unitarizmu, idejama republikanizma i federalizma, prema kojima bi Hrvatska u novoj državi sačuvala svoju državnost. Drugi puta je uhićen 6. siječnja 1925. temeljem Zakona o zaštiti države i optužen za komunizam, jer je u Moskvi učlanio svoju Hrvatsku republikansku seljačku stranku u Seljačku internacionalu, a zapravo je bio kriv stoga što su svi prethodni izbori pokazali da Radić postaje karizmatičnom osobom. Sve više mu prilazi i hrvatsko građanstvo te njegova stranka prerasta u nacionalni pokret, a upravo to će uplašiti vlastodršce. Otada počinje razdoblje Radićeve pragmatične politike, te njegova stranka, nakon punih sedam godina opstrukcije novostvorene države i svih njezinih atributa vlasti, napokon pristaje na monarhističko uređenje i Vidovdanski ustav. Ustupak je bio velik. Radić napušta

republikanizam, članovi HSS ulaze u Pašićevu vladu, a nešto kasnije u rekonstruiranoj vladi Radić postaje ministar prosvjete. Taj čin su mnogi ocijenili kao slom njegove sjajne političke karijere, dok su ga drugi opravdavali potrebom političkog taktiziranja. Međutim, iz njegovih nastupa u Skupštini i svih njegovih političkih poteza, vidljivo je da njegovim protivnicima nije bilo lako, jer je Radić svojim silnim dinamizmom i borbenošću, osobito žigosanjem radikalskog korupcionizma i nasilja, obilježavao sav politički život u monarhiji. Napokon su u veljači 1927. i on i njegova stranka napustili vladu i prešli u opoziciju.

Bilo kako bilo, Radić je u to vrijeme započeo političko nadmetanje s pokvarenom beogradskom čaršijom, s protivnikom koji se služio (kao i uvijek!) lažju, prevarom, ubojstvom. Da je on tada dobio, kako je tražio, političku podršku za Hrvatsku u Europi i Americi, ne bi bio prisiljen ići u Beogradski parlament, kralju, Pašiću i radikalskoj dvorskoj mafiji, tima koji su se služili najrazličitijim metodama da ga politički onemoguće, ušutkaju, izoliraju i nakraju odstrane. Nikada to nisu bile metode otvorene i časne parlamentarne borbe.

Stjepan Radić je ostavio iza sebe velik napisani opus. Kao gimnazijalac započeo je pjesmama, nastavio političkim člancima i brošurama, razgranatom publicističkom suradnjom u mnogim novinama, listovima, časopisima, almanasima i zbornicima, u zemlji i u svijetu, pisanjem uvodnika i programa, proklamacija i govora, dnevnika i autobiografskih zapisa, mnoštvom bilježaka i napomena. Pisao je predgovore i komentare, povijesne knjige i čitanke, gramatike i rječnike. Pisana ostavština sadrži znatnu količinu još neobjavljenih rukopisa te mnogo pjesama. Ilustracije radi, kažimo da je Radić objavio 1663 registrirana članka i nepregledno mnoštvo manjih i većih bilježaka. Njegov je opus impozantan te obuhvaća 5.000 tiskanih i 21.000 netiskanih stranica što ukupno daje nevjerojatnu brojku od 26.000 stranica ili šezdesetak pozamašnih knjiga, a to je spisateljska plodnost kakvu je u našim relacijama nadmašio valjda samo Krleža. I on je, usput budi rečeno, pisao o Radiću, kritički ispravno, kako je on to već umio, ali i apologetski, u nizu fragmentarnih zapisa svoje političke publicistike i u dva iznimna eseja u kojima osvjetljava konac Radićeve političke karijere i njegovu tragičnu smrt (»Stjepan Radić u Beogradu« i »Stjepan Radić na odru«).

Kada naime znamo kako se cijela Hrvatska pouzdavala u Radića i ishod njegove borbe s antihrvatski raspoloženim režimom u Srbiji, sasvim je jasno da je potpisivanje Sporazuma i pristajanje uz radikalsku vladu izazvalo burne reakcije. S obzirom na složenost i delikatnost cijele situacije, te uzavrelo raspoloženje u narodu, one nisu mogle biti odmjerene i racionalne, već emotivne i oprečne, pa su se kretale od panegirika kakav je bio npr. Hikčev portret vođe Hrvatske seljačke stranke sve do oštrih, izrazito negativnih ocjena kakva je bila primjerice Cesarčeva, koja je dobrim dijelom izražavala i stav lijeve inteligencije. Baš u tom kontekstu treba ispravno pročitati Krležine ocjene i ne zaboraviti pritom, da je on bio najlucidniji i najprodorniji um lijevih intelektualnih snaga i da je kao veliki poznavalac povijesnog razvoja hrvatske političke misli, baš on unio ravnotežu u kontroverzna mišljenja o Radiću. Svjestan i sam iznenadnog i nepoželjnog obrata u Radićevu stranačkom programu, on ne nastupa kao sudac, nego kao vrsni analitičar subjektivnih i objektivnih razloga Radićeve stranačke taktike. Njegovo sudjelovanje u vladi bilo je kratkotrajno, iako su mu ponuđeni primamljivi položaji. No, bio je i suviše pravdoljubiv i pošten da bi mogao ravnodušno promatrati podmitljivost i druge nepodopštine režimskih ljudi.

Kada se sa svojom strankom našao opet u opoziciji, to će ga koštati života. A nije mogao ostati neutralan između silnika i njegovih žrtava. Zapisao je još davne 1910.: »Mrzim ih kad tlače bilo to kojim mu drago načinom i vjerujem u pobjedu pravednosti.«

Treba, naime, znati da je Radić uz A. Starčevića i Supila bio u jednom dugom razdoblju hrvatske politike, sve od Nagodbe i Khuenova režima, preko ratnih godina pa do svoje smrti, najmarkantnija pojava među političarima, a njegov je sugestivan, magnetski utjecaj na seljački svijet sasvim jedinstvena pojava u nas. Ni jednu javnu osobu od značenja ne možemo suditi na temelju izoliranih činjenica, a pogotovo ne smijemo tako promatrati Radića. Treba stalno imati na umu kako se on oblikovao kao politička ličnost prvoga reda, te kako je u našoj tadašnjoj naslijeđenoj nacionalnoj i duhovnoj periferičnosti postigao da njegova politika postane kroatocentričnom. Punih sedam godina od ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u zajedničku državu, on je odbijao otići u Beograd i priznati monarhiju, boreći se za Republiku Hrvatsku, za konfederalno u početku, a kasnije za federalno uređenje te državne zajednice, protiv unionističkih i centralističkih velikosrpskih tendencija. Još 1902. u svojoj knjizi »Hrvati i Srbi« pisao je da i zdrav seljački razum, koji nije zatrovan politikom, zna da se u međusobnoj borbi ne može raditi samo o uništenju jednih, nego i jednih i drugih, pa kaže da »danas samo kretenski um ili zločinačka duša može propovijedati sredovječnu, razornu, plemensku mržnju(...)«.

I ne samo u tom nacionalnom, u mnogim je i danas aktualnim i neriješenim pitanjima bio veoma radikalan u zahtjevima. Činjenica je, da ni jedna stranka osim njegove nije toliko isticala važnost ekonomskog faktora i značenje socijalnih problema, »a mi hoćemo« kaže Radić »da mladež počne realno misliti« jer »narod već očajava, propada moralno, umire materijalno«. Brinuo je posebno o slavonskoj Hrvatskoj grmeći protiv eksploatacije šuma i zemlje. Kad je njegova stranka ušla u vladu, tražio je baš ona ministarstva koja zadiru u gospodarsku osnovu života, agrar, industriju i trgovinu, šume i rude. Naglašavao je, da je u hrvatskoj politici ideja prava oduvijek bila jača od sile i da hrvatski narod nije nikada u svojoj dugoj povijesti pripadao nijednoj dinastiji kao ratni plijen, nego je sva pitanja rješavao državotvornim pregovorima i savezima.

Kao ideolog i političar Radić je bio principijelni demokrat i liberal, protiv svakog oblika diktature, te će citiranja vrijedna u svim vremenima biti njegova čuvena misao, da svaka vlast korumpira, a apsolutna vlast da apsolutno korumpira. Njegova ideologija počiva na istinskim etičkim vrijednostima kojima je izvorište stoljetna tradicija i moralne vrijednosti hrvatskog sela, pa bi upoznavanje s njegovim djelom moralo u mlađe generacije usaditi pozitivne humanističke ideale.

I Radić je ponekad nastupao romantičarski zaneseno i realnosti neprilagođeno, i njegova je ideologija pomalo opterećena verbalizmom i intelektualnim shemama, ali mu se mora priznati da politiku nije vodio teoretski i kabinetski, nego uvijek u dodiru s ljudima po našim selima. To je sasvim novi i dotad nepoznati kvalitet naše politike za koju je hrvatsko selo još uvijek bilo nepoznata zemlja. Radić je, naprotiv, još krajem prošlog stoljeća shvatio da je hrvatsko seljaštvo najzdraviji, najvitalniji i još neiskvaren elemenat nacionalnog bića na kojemu treba graditi budućnost. U to ime je zahtijevao od hrvatske inteligencije da stane na čelo toj snazi. Mrzio je izraz »široke narodne mase«i govorio da riječ »masa« treba u tom smislu zabraniti. On je vidio u mnoštvu

pojedince, posebne ljude, puno individualnosti. Kakva je to samo suvremena i moderna oprečnost komunističkom idealu kolektivizma i njihovoj frenetičnoj opijenosti masama!

Za priču naraštajima i pouku svim budućim političarima je način kako je organizirao seljake po selima. Raspitivao se u svakom od njih koji je seljak najugledniji, najčestitiji i najpravičniji, koji ne pije »niti se općinskog bilježnika boji«, koji se usuđuje i popu prigovoriti, koji sjedi sa svojom ženom za istim stolom, koji dobro gospodari i k tomu je još i pismen, koji ne voli samo svoju nego i tuđu djecu. Takav je mogao biti njegov povjerenik.

Ljudi koji su slušali Radića na zborovima kažu da je imao upravo magičnu moć nad mnoštvom. Prisustvovati tim zborovima značilo je potpasti pod njegovu sugestivnu moć i biti zanesen kao i svi drugi. Bez te osobne moći fascinacije svojom humanom, nadarenom, obrazovanom individualnošću, njegova politička karijera ne bi bila ni upola tako blistava, unatoč socijalnoj i nacionalnoj privlačnosti njegova stranačkog programa.

U njegovu *Nacrtu ustava* impresioniraju nas temeljna načela na kojima počiva Republika Hrvatska i zbog čega se ona osniva. Ta se načela tiču čovjeka koji nije bezlična jedinka i netko tko državi pripada, nego je upravo obratno, država je njegovo sredstvo, da bi što više došle do izražaja ljudske vrijednosti, sigurnost i nepovredivost čovjeka. Ostale zakonske formulacije osiguravaju industrijsku produkciju u republici kojoj je temelj seljačko gospodarstvo, garantiraju vrijednost rada, pravo štrajka, osiguranje za slučaj nesposobnosti i starosti, opće narodne škole za mušku i žensku mladež, neovisnost sudaca itd.

Kao pisac Radić nije posjedovao talenat umjetnika estete nego nadarenost publiciste koji piše jasno i razumljivo, logično i zanimljivo, potvrđujući neprestano perom svoj blistavi intelekt, široku, europsku naobrazbu i kulturu. Potrebno je pročitati njegove opširne, u tri dijela napisane »Uzničke uspomene«, da bi se shvatilo kako mogu biti okrutni i gorljivi režimi u slamanju političkih protivnika, osobito onih najtvrđih i najpostojanijih karaktera, kakav je bio Radić. Te uspomene iz brojnih piščevih zatvora u dva represivna režima pokazuju jasno njegovu istinsku prirodu: izuzetnu blagost i dobrotu srca, ali i nepokolebljivu stalnost karaktera. Premda po vokaciji nije bio književnik nego političar, svojim je »Uzničkim uspomenama« ušao u literaturu kao i Talijan Silvio Pellico knjigom »Moji zatvori«, kao Dostojevski »Zapisima iz mrtvog doma«, kao Maksim Gorki autobiografijom »Moji univerziteti«. Danas je, nažalost, literatura o zatvorima i u nas narasla za dobar broj naslova.

Vraćajući se, međutim, bitnim konturama ovog portreta posvećena Radiću zaključimo, da je glavna njegova zasluga što je probudio seljačke slojeve naroda iz njihove stoljetne pasivnosti, iz njihova šutljiva otpora, i učinio ih političkim čimbenikom koji po prvi puta od Gupčevih vremena djeluje organizirano. U našoj je povijesti to jedinstven primjer. Radić je svoj program približio najbrojnijoj socijalnoj snazi, seljaku, koji je dotad s višim nehajem i sumnjom doživljavao sve ono što se zbivalo u »gospodskim« glavama političara intelektualaca.

Treba se zamisliti nad tim koliko je puta Radić došao u neprijateljski raspoložen parlament, pravdao se i borio s vođama raznih stranaka i s vladinim režimima, koliko je puta doživio sve iskvareno, plitkoumno i lažno u ljudima, podvale, smicalice i intrige, brigu i strah za ishod svoje bitke. Treba se uživjeti u crno-žutu i starojugos-

lavensku parlamentarnu farsu najrazličitijih interesa, zakulisnih igara, profita, karijerizma, slavoljublja i lukavog politikantstva, pa tek tada ocijeniti vrijednost i težinu upornog, dugogodišnjeg opozicionarstva Stjepana Radića. Tu u parlamentu se osjećao nepremostivi rascjep između politike gospode i ovog narodnog tribuna, sva različitost interesa i stoljetno nepovjerenje, koje nije bilo moguće izgladiti frazama. Radićeve parole nisu seoskom puku bile gospodska, »kaputaška« demagogija, već istina u koju je povjerovao srcem i mozgom.

On je usred ratnog krvoprolića izašao sa svojom idejom mirotvorstva, sveljudske ljubavi i harmonije osvojivši ljude kojima je bilo dosta ratovanja, stradavanja i gladi, umiranja po europskim ratištima. Bunio se protiv svih nevolja koje su tištale njegove izbornike i ubogu seljačku sirotinju. On je lako mogao iskoristiti taj svoj silni utjecaj u narodu, ali ga nije htio zloupotrijebiti, jer je bio za borbu mirnim, parlamentarnim metodama, a ne revolucijom, oružjem i nasiljem.

U sredini nekritičkog, klasnog, površnog, malograđanskog intelektualnog nivoa i morala, Radić je osnovao svoju stranku i zaputio se prilično usamljen teškim putem, na kojemu su ga čekali s jedne strane — progoni i zatvori, s druge strane — naporan i dugotrajan rad i borba, a često i podsmijeh i poruga. Heroizam Stipice Radića, kako su ga voljeli zvati naši seljaci Šokci, postaje sasvim opipljiva vrijednost u usporedbi s tom i takvom sredinom. Zato se njegova duga, uporna djelatnost, izuzetna energija i osobni samoprijegor ugrađuju kao pozitivna i progresivna rezultanta u našu sveukupnu povijest. Valja danas, napokon, pošteno priznati veličinu Radićevoj ljudskoj izdržljivosti i stradanju zbog ideja i za ideale.

Praveći bilansu nad njegovim tragičnim krajem, treba prozrijeti svu fatalnost zbivanja koja su prethodila činu njegove pogibije, kada se sve urotilo protiv njega. Zamršen splet brojnih denuncijacija i intriga, urodio je opasnošću za život već godine 1925. prema Zakonu o zaštiti države. (Nije se to, eto, desilo samo komunistima!) Radić je optužen za veleizdaju, ucijenjen zatvaranjem svog stranačkog vodstva, pa je on već tada osjetio što znači nevin i pravedan pogledati smrti u oči, te stalno strahovati u neizvjesnosti pred represalijama kao posljedicom svoga oporbenjaštva.

U njegovu učenju najviše osvaja ideja mirotvorstva, privlačna i neostvariva istovremeno. Mogla bi se napisati podebela psihološka studija o njegovu smiješku naivna čovjekoljupca, njegovu unutrašnjem miru i ravnoteži, o njegovoj vjeri u čovjeka i čovječanstvo, o neuništivu optimizmu. A u kakvu se parodiju izvrgnula ta njegova ljubav i vjera, to silno povjerenje u ljude. Naprotiv, za njega nije bilo milosti. Morao je glavom platiti svoju ljudsku nadmoć i čvrstinu karaktera. Sâmo stradanje nije bilo dovoljno njegovim egzekutorima.

Radićevom je smrću zgažena i poražena sama ideja čovječnosti, jer on svoje mirotvorstvo nije samo riječima izražavao, nego pronosio kroz život kao princip od kojega nije nikada odstupio i nikad se nije u njegovu provođenju pokolebao. Trajno zaokupljen vizijom sretne ljudske zajednice u kojoj će zavladati mir i sloga među ljudima, Radić je i na samrti, u teškim danima uzaludne borbe za vlastiti život, ostao dosljedan sebi, sa smiješkom, u šutnji, bez jauka i kletve, bez i jedne riječi mržnje. Svojom smrću zapečatio je svoja životna načela višeg dobra, sklada i plemenitosti.

Tomislav MARETIĆ

Barjak iz sna

1. Barjak iznesen
iz sna zalepršao! —
Proljetni oblak.

2. Kliktaj slobode
nad razdraganim mnoštvom! —
Žamor demokracije...

3. Zadarska riva —
crven bijeli plavi
nad kišobranima.

4. Maše zastavom.
U pauzi popravlja
novi sako.

5. Izborne kutije:
strpljivo čekaju i
mladi i stari.

6. Spora starica
sa štapom, prvi puta
na izborima.

7. Teški bolesnik,
s nadom ispunjava
čiste listiće.

8. Lava ona dva
sniju u katedrali.
Rika orgulja!

9. Dva mlada orla
lete oko tornjeva.
Čisto je nebo.

10. Jato balona
uzlijeće kraj tornja —
boje Uskrsa.

11. Dan državnosti.
Vozim svoje dojenče
oko jezera.

12. Vatromet na Jarunu —
ruže
hrvatskog proljeća.

13. Vatromet u svim
bojama.
Nepomičan Mjesec.

14. Gle blještavilo
rascvalih zvijezda u
vodi Jaruna!

15. Sloboda se
išuljala iz naših srdaca
na zastave.

Zagreb, proljeće 1990.

Trpimir MACAN

Kulturne strane u »Spremnosti« 1942.

(bibliografski podlistak)

Razdoblje 1941—1945, slobodno možemo kazati, nije temeljito i objektivno proučeno. Doduše, dosta je toga nakon rata napisano, pozitivno o partizanima i negativno o ustašama. Desetljećima se o komunističkom pokretu i borbi pisalo samo slavopojno kao o antifašističkom i osloboditeljskom, o komunistima kao borcima za nacionalna prava i društvenu pravdu, o socijalističkom poretku i Jugoslaviji kao smislu povijesti i ostvarenju stoljetna sna. Ustaštvo se pak nijekalo i kao ideologija, i kao pokret, i kao država, jer je kao dio fašističkoga svijeta pogazilo glavna načela liberalne demokracije od poštivanja ljudske osobe i priznanja jednakosti svih naroda do afirmiranja slobode kao društvenoga temelja, a krvave posljedice njegovih načela izjednačavale su se s najvećim zločinima u povijesti čovječanstva.

Nakon propasti komunističkoga sustava vlasti i jugoslavenske države prestali su biti imperativni stanoviti kriteriji u interpretaciji povijesti, izblijedile su zabrane i oslabili izvanstručni zahtjevi. Međutim, povijesti razdoblja drugoga svjetskog rata nije se još znanstveno prišlo, a u stanovitim javnim ocjenama još uvijek se osjeća duh nesnošljivosti, nepomirljivosti, opravdavanja i optuživanja. Kao da vrijeme nije prošlo, kao da iskustvo nije pomoglo, kao da cijena nije preplaćena.

Iako se dosadašnjem istraživanju ne može u svemu zanijekati plodonosnost, ipak je naše znanje veoma manjkavo, a prosudbena podloga nestabilna. Da napišem ovaj podlistak nagnala me želja da se jednostavno na ograničenom a nezanemarivom uzorku — kao što je jedno godište *Spremnosti* — obavijestim o čemu su pisali urednici i suradnici reprezentativnoga ustaškog tjednika.

Čitatelj može odmah uočiti da svoje čitanje tjednika nisam uobličio u znanstvenu raspravu niti kritičkim prosuđivanjem niti usporednim i dubljim istraživanjem.

Za ovaj izvadak izabrao sam kulturne strane, kojih listanjem možemo uočiti neka obilježja: složenost kulturnoga stvaralaštva u autoritarnoj državi kakva je bila Nezavisna Država Hrvatska u listu nije temeljito problematizirana, ali nema ni trajnog, tvrdog i totalnog ideološkoga tlaka; oko lista se okupila skupina pisaca, valjda ne najreprezentativnija kakvu je tadašnja hrvatska kulturna zajednica mogla dati, ali dovoljno zanimljiva da čitatelju pruži sadržajem i kvalitetom različno štivo i da zadovolji i onoga čitatelja koji nije mogao ni htio prihvatiti političku stvarnost pa ni druge rubrike u *Spremnosti;* pregled tih strana naposljetku potvrđuje poznatu tvrdnju kako je u NDH postojala stanovita autonomija kulturnoga života.

Dakako, na tim stranama ima ratne propagande, ima nacionalne ideologije od glorifikacije naroda, njegove kulture i povijesti, do isticanja nekakvog etičkog poslanja Hrvata, ima zahtjeva da intelektualci budu u službi naroda i države, ili da kazalište bude pozitivno i u ideološkom smislu. Neki se pisci nisu mogli oduprijeti suvremenim znanstvenim, ili umjetničkim zabludama ili su jednostavno u svoje tekstove ubacivali prazne krilatice, režimske note ili dopiske, suvišne generalizacije. Strogoj znanstvenosti izmiču, politizirani su ili ideološki prilagodljivi članci o ustaškom pokretu (uglavnom žurnalistički), rasama, jeziku, poneki likovni zapisak ili putopis.

Ostali članci svojom ozbiljnošću, obavijesnošću i zanimljivošću daju — uz osvrte i bilješke — dosta dobru sliku kulturnoga života. U njima nema apriornoga negativnog odnosa prema povijesnim razdobljima i ljudima, nema isključivosti, mržnje i laži. Ima, doduše, nacionalnog idealizma, državotvornosti i integracijskih gledišta i htijenja, ali sve u granicama razumna, potrebna i razumljiva patriotizma.

Od podlistka se ne može puno očekivati, ali i ovakav on pokazuje potrebu doista ozbiljna i analitička proučavanja svih sastavnica tragičnoga razdoblja hrvatske prošlosti za drugoga svjetskog rata. Kako bismo se otrgnuli od prokletstva prošlosti i prestali kroz nju dijeliti, ugrožavajući budućnost.

* * *

Opće mjesto u nacionalnoj ideologiji da su Hrvati stari kulturan narod njegovala je i *Spremnost.* Publicist Tijas Mortigjija je pisao o »jednom od najstarijih kulturnih naroda europske obitelji« nabrajajući spomenike, državni život i umjetničku književnost na hrvatskom jeziku, »koja se javlja u vremenu, kada mnogi sadašnji veliki narodi kontinenta nisu još imali izgrađene oblike svoje narodne samosvojnosti«. Urednik Ivo Bogdan u tom duhu kaže kako je hrvatski narod »iz sviesti o našoj tisućgodišnjoj kulturi i iz jasnoga osjećaja hrvatske kulturne nadmoći nad ugnjetavačima i u ovih posljednjih 20 godina crpio neizmjerno snažne poticaje i za svoju političku borbu« te zaključuje: »Današnja borba, u kojoj sudjeluje ustaška hrvatska, nastupajući protiv vanjskih i unutrašnjih neprijatelja ima značaj borbe protiv različitih oblika barbarstva, koji bilo izravno, bilo neizravno nasrću protiv hrvatstva«, pa se zato mora misliti na uljudbene predaje i misiju, »koja je jedan od naslova i samoga obstanka naše državnosti i nezavisnosti«. Stoga treba cijeniti kulturno stvaralaštvo i »kulturne radnike smatrati izabranim sinovima naroda«, a oni moraju biti svjesni da su njihovi darovi »plod hrvatske zemlje, krvi i predaje i da ti darovi moraju biti stavljeni u službu hrvatskome narodu i njegovoj državi«.[1]

Uz malo ratne propagande i s nešto posuđene šuflayevske retorike Stjepan Tomičić se osvrnuo na izvedbe Svečanoga tjedna žetve i pri tome razmišljao o politici i kulturi. On za svoju generaciju postavlja zadaću poštivanja prošlosti, njezina dopunjivanja i stvaranja novih oblika. Misli da se »treba osloniti na sva bitna svojstva hrvatske nacije, kako je izašla iz topionice viekova: junaštvo, uztrajnost, sviest o etičkom poslanju«, a prije svega na realističku misaonu stegu, koju smo baštinili od latinstva i europskog humanizma«, jer je bitna u doba državne izgradnje za »politički odgoj političkog naroda, vladalačke i djelatne manjine, na kojoj je da stvori okvire i ustanove suvremene hrvatske države«.[2]

---

1 T. Mortigjija (m), Hrvatska krv i zemlja, *24,* 2. — I. Bogdan (I. B.), Politički značaj kulturnih vriednosti, *14,* 2. (kurzivirana brojka označuje broj *Spremnosti* a nekurzivirana stranu u tom broju).

2 S. Tomičić, Klasična misaona stega u hrvatskoj kulturi. Uz Hrvatski kulturni tjedan na trgu sv. Katarine u Zagrebu, *27,* 9.

* * *

Saziv Hrvatskoga državnog sabora popratio je svojim člancima Antun Dabinović, istaknuvši ulogu Sabora u obrani državnosti 1790—1791. Pisac je naglasio značenje saborskoga državno-pravnog programa u nepovoljnim međunarodnim prilikama. Bila je to obrana tzv. jura municipalia kojima se branilo posebna prava, tj. samostalnost Kraljevine Hrvatske u hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici (obrana banske vlasti i prava Sabora da kralju predlaže osobu bana, obrana latinskoga kao službenoga jezika te autonomnoga konfesionalnog zakonodavstva, novačenje samo prema saborskoj odluci), predlagalo ukidanje marijaterezijanskoga Ugarskog namjesničkog vijeća i uspostavu Kraljevinskoga senata, u koji bi Ugarski i Hrvatski sabor birali svoje zastupnike, odnosno privremeno preuređenje Vijeća dok se Hrvatskoj ne vrate njezine povijesne zemlje do Vrbasa s Jajcem i Dalmacija. Tražilo se također osnivanje vojničke kurije, nezavisne od Beča, s odsjecima za Ugarsku i Hrvatsku i s posebnim zapovjednim jezicima.

Kako je pak na Ugarskom saboru pobijedila isključiva mađarska nacionalna misao i unitarna politika (jedinstvena mađarska država, mađarski jezik raspravni na Ugarskom saboru, a uvodi se u gimnazije, akademije i na sveučilište, latinski privremeno službeni, Vijeće ostaje; ukinuta vlast Hrvatskoga sabora, ban podređen palatinu, Ugarski sabor odlučuje o hrvatskim poslovima) te kako su hrvatski prijedlozi propali a otpor se hrvatskih zastupnika pokazao zapravo uzaludnim, Dabinović kaže da ništa nije bilo od zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga nastupa prema Dvoru, koji je respektirao ugarsku snagu, pa je jači u hrvatsko-ugarskoj zajednici hrvatskoga saveznika samo privremeno iskoristio u protuapsolutističkoj borbi. Hrvatska tako — piše Dabinović — nije bila za suradnju nagrađena očuvanjem starih prava, našla se pred koalicijom Dvora i Mađara »te je sviesno žrtvovana magjarskoj državnoj težnji«, ukratko, nestalo je povijesne hrvatsko-ugarske ravnopravnosti.[3]

Prigodni zrinsko-frankapanski tekst napisao je Mortigjija. Istaknuo je značenje rodova Zrinskih i Frankapana, osobito u državotvornom smislu. Zapazio je u postapsolutističkoj uroti podudarnost interesa feudalnih velikaša s narodnim interesima, pa drži da je ona »hrvatska narodna revolucija u prošlosti, a ne samo pojava staleškog ustanka«. Značenje joj pojačava isticanjem habsburškoga favoriziranja naseljavanja u Hrvatsku »iztočno-pravoslavnih balkanskih elemenata«, od čega su je branili Zrinski i Frankapani, a na koje su se nasrtaje i prodore kasnije vezali propaganda pravoslavne crkve, *Načertanije* i službena Srbija. Zatim piše da su Starčević i Kvaternik udarili početke zrinsko-frankapanskim proslavama, a da su im se poslije protivili Srbi, marksisti i Marko Kostrenčić u *Novoj Evropi.* Na kraju je dopisao panegirik »velikom Europejcu«, koji je »osvetio žrtvu Zrinskog i Frankopana« te »nam pomogao, da pod vodstvom Poglavnika u našim danima ostvarimo i u djelo provedemo težnju hrvatskog

3 A. Dabinović, Hrvatski sabor brani našu državnost. Zavjera protiv Josipa II. i Leopolda II. Poremećeni odnosi Hrvata i Madžara 1790, *1,* 6 i Borba za hrvatsku državnost. Hrvati priznaju samo zaključke Hrvatskog sabora, *2,* 5. — V. i Stjepan Antoljak, Jezik i politika. Jezična borba s Mađarima god. 1790, *7,* 13, koji prepričava deklaraciju Nikole Škrlca *Declaratio ex parte nunciorum Croatiae, quoad introducendam hungaricam linguam* (Zagreb 1790). Antoljak je i autor članka: Sjedinjenje Prekosavske Hrvatske. Uz 120-godišnjicu reinkorporacije od 1. studenog 1822, *36,* 3.

naroda i zahtjev našega povjestnog državnog prava, koji su u svoje vrieme predstavljali »Zrinski i Frankopan«.[4]

Različnim povijesnim i kulturološkim člancima opisivani su događaji i ljudi u XIX. st. Viktor Horvat priopćuje sličicu iz hrvatsko-rumunjskih veza, Stjepan Krivošić piše o ilirističkom raspoloženju i djelovanju Romualda Kvaternika, Ivo Horvat feljtonski govori o političkom i književnom djelovanju Josipa Jelačića, Mirko Šeper i Viktor Živić o Lavalu grofu Nugentu i njegovu rodu, Mile Starčević o Šimi Starčeviću, a Krivošić o Davidu Starčeviću.[5]

O Antu Starčeviću nije se mnogo ni ozbiljno pisalo. U prigodi Antunova 1942. Blaž Jurišić je uz uvodnu bilješku o nastanku njegova programa 1868. i redakcije 1880. publicirao program prema sušačkoj *Slobodi* od 22. IX. 1880.[6]

U istom je broju Mortigjija naglasio da »sustavna i planska borba za oslobođenje Hrvatske od svakog tuđinskog gospodstva i utjecaja započinje ulazkom dra Ante Starčevića u djelatan politički život«, zatim da je imao utjecaja u narodu, osobito među inteligencijom i sveučilištarcima te da je mladež »osobito od saziva hrvatskog sabora 1861. oduševljeno prihvatila ideju podpunog odcjepljenja Hrvatske od drugih država i uzpostavu njene državne nezavisnosti«.[7]

Hrvatstvo Bosne bilo je, dakako, predmetom povijesnih, žurnalističkih i stručnijih, članaka. To je reportažno isticao Viktor Živić.[8]

Leo Petrović je — svjestan zamršenosti »pitanja t. zv. bogumilstva ili patarenstva« — držao da bosanski »heretici« potječu iz samostalne hrvatske države (IX—XI. st.), da se u Bosni »hereza« osamostalila (gdje joj je baš »posebni način života udario pečat hereze«) i potrajala sve dok nije propala skupa s bosanskom državom.[9]

Emilije Laszowski — uglavnom prema radu Franje Račkoga »Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih častnika« (*Starine JAZU,* 1879, XI) — želi prikazati »liepi pučki jezik »ikavština« i uglađenost u biranju rieči, koju nalazimo u pismima muslimana Hrvata u Bosni«, pa kaže: »Duša naša narodna progovara iz ovih starih pisama muslimanskih Hrvata. Ona nam mnogo kažu; odkrivaju nam intimne osobine i

4 T. Mortigjija, Zrinski i Frankopan u suvremenom Hrvatstvu. Hrvatska nacionalna revolucija 17. stoljeća, *9,* 1—2.

5 V. Horvat, Joan Buteanu. Gajev prijatelj i suradnik, rumunjski revolucionarac, *44—45,* 15. — S. Krivošić, Romualdo Kvaternik i »ilirizam«, *34,* 9. — I. Horvat, Jelačić — vojnik, državnik i pjesnik, *38,* 9-10. — M. Šeper, Laval grof Nugent i njegova zbirka, *4, 9.* — V. Živić, Uz 80-godišnjicu smrti Lavala grofa Nugenta. Mir junaka, Irski velikaši Nugenti — »Ilirci«, hrvatski rodoljubi, vojnici i kulturni radnici, *29,* 7. — M. Starčević, Tragom popa Šime. Pop Šime Starčević i zagrebački knjižar Župan, *2,* 9. — S. Krivošić, Školovanje Davida Starčevića, *29,* 7.

6 B. Jurišić, Stranka prava usvaja Starčevićev duh, *16,* 1. Tekst nije ni po čemu, osim po prigodnosti nadnevka, povezan s nadnaslovom prve strane: Misao i ostvarenje od Ante Starčevića do Ante Pavelića.

7 T. Mortigjija (-ja), Spomenice, poslanice i čestitke Otcu domovine — Zatočniku prava hrvatskoga, *16,* 3 (poslanica pravnika zagrebačke Akademije 1867, poslanice sveučilištaraca u Beču 1887. i u Zagrebu 1891, čestitke u prigodi 70. rođendana 1893). Na str. 2. Mortigjija u bilješci također piše o Starčeviću. — Adolf Bratoljub Klaić, Starčević kao borac za hrvatski jezik, *8,* 9, piše o bečkom književnom dogovoru 1850, o Starčevićevoj reakciji i posljedicama te o njegovu pravopisu, zaključivši »da na jezikoslovnom području nije dao velikih djela, ali se i na tom području osjećaju njegove velike političke koncepcije, koje su mu kasnije pribavile blistav naziv Otca domovine«.

8 V. Živić, Starohrvatski pleter, simbol tisućljetnog hrvatstva Bosne i Hercegovine. Poviestna i suvremena šetnja središnjom i južnom Hrvatskom, *38,* 7 i Bihaćki vitezovi. 350-godišnjica žrtve nekadašnje »Metropole kraljevstva hrvatskoga«, *41,* 7. To piše potkraj listopada 1942. kada još nije znao »za novu tragediju Bihaća«, »danas opet okrvavljene pozornice«.

9 L. Petrović, Hrvatsko podrijetlo bogumilstva, *39,* 10, *40,* 10, *41,* 10, *42,* 6 i *43,* 6.

svojstva našeg čovjeka pred više od dva stoljeća, kad su Hrvati bili razdieljeni ne samo državnim organizacijama dvaju carstava, već i žestokim i zanosnim vjerskim borbama. Uza sve to, među braćom osjeća se onaj izkonski i osjećajni glas povezanosti.«[10]

Alfred Makanec publicistički piše o Husein-begu Gradaščeviću i na kraju nevezano s tekstom završava »da je od njega započeto djelo dovršeno i da nam je domovina konačno oslobođena uslied uztrajne borbe samosviesti čitavog hrvatskog naroda«.[11]

Spremnost je objavila i adresu Hrvata na kralja Franju Josipa I. u povodu aneksije Bosne i Hercegovine, u kojoj vide korak k sjedinjenju tih zemalja s Hrvatskom i u tom smislu izriču svoje »vruće želje«.[12]

Iz *Uspomena jednog pionira* Ćire Truhelke *Spremnost* je kao najavu knjige objavila poglavlje u svezi s Bosnom.[13]

Munir Šahinović-Ekremov određuje Sarajevo kao — pored Zagreba — usporedno kulturno i političko središte, koje je stoljećima okupljalo hrvatske duhovne, prvenstveno islamske snage.[14]

Više je arheoloških i kulturoloških članaka različite vrijednosti.

Grga Novak piše o neolitičkim nalazištima, napose o svom iskopavanju u Gupčevoj spilji na Hvaru, a Mirko Šeper o Japodima i njihovoj baštini. Šeper uz to pripominje: »Ako sada u toj perspektivi gledamo na pokret ilirizma kod Hrvata u 19. vieku, onda vidimo, da naziv toga pokreta i nije bio tako bez temelja, kako se je mislilo i da on možda ima mnogo stvarniju podlogu nego li se je uobće i moglo očekivati«.[15]

S. Krivošić čita srednjovjekovne vijesti o pokrštenju Hrvata i priklanja se mišljenju da su bili pokršteni u novoj domovini nakon doseobe.[16]

O počecima Hrvatskoga sveučilišta 1669. i kontinuitetu sveučilišne nastave pisao je Vladimir Bazala, a memoarski je zapisak objavio Branimir Livadić.[17]

U povodu stote obljetnice osnutka Matice hrvatske Blaž Jurišić je istaknuo njezinu ulogu u čuvanju narodne samosvijesti, njezinu općenitu integracijsku ulogu na književnom području te u širenju popularne knjige i podupiranju književnoga stvaralaštva. Središnji je dio članka Matičina oporbena djelatnost za diktature (osiguranje od zabrane osnutkom komanditnoga trgovačkog društva Pramatica, na koje su preneseni prihodi i izdavalaštvo). Istaknuo je ulogu Filipa Lukasa i raspuštanje Odbora za Banovine Hrvatske te davanje »potpune zadovoljštine Matičinu vodstvu

10 E. Laszowski, Kultura i skladnost muslimanskih Hrvata. Njihova pisma katoličkoj braći u 17. i 18. stoljeću, *40,* 9.
11 A. Makanec, Hrvatski vitez Husein-beg, *14,* 8—9.
12 Zahtjev hercegovačkih Hrvata godine 1908, *3,* 10. Potpisali su je fra Paskal Buconjić, fra Didak Buntić i drugi.
13 Ć. Truhelka, Odjeci svjetskog rata, *12,* 4.
14 M. Šahinović-Ekremov, Osebujnost hrvatskog kulturnog razvitka, *40,* 2.
15 G. Novak, Pred 5000 godina u Hrvatskoj. Naša je obala bila žarište visoke neolitske kulture 3000—2000 godina prije Krista, *43,* 9–10. — M. Šeper, Japodi — prastanovnici Hrvatske, *10,* 10.
16 S. Krivošić, Da li su Hrvati u pradomovini bili kršteni? Povijestni izvori o pitanju: pokrštenje ili pokatoličenje Hrvata u novoj postojbini, *14,* 8.
17 V. Bazala, Odkriće o starosti Hrvatskog sveučilišta. 273 godine hrvatske Almae Matris, *13,* 3. — prikaz njegove knjižice Od kada postoji sveučilište u Zagrebu (1942) napisao je Mortigjija(m), Hrvatsko sveučilište 1874. nije osnovano već samo oživljeno, *23,* 9. — B. Livadić, Toranj moje rodne kuće, *44–45,* 19.

svrgavajući nametnutog komesara i vraćajući upravu redovitim i zakonito izabranim društvenim predstavnicima« već 11. IV. 1941. od državnih oblasti NDH.[18]

O Frani Buliću pisali su D. Kalebić i Lovre Katić.[19]

Sedamstota obljetnica Zlatne bule Gradecu bila je povodom da *Spremnost* otvori stupce prigodničarskim tekstovima od režimske bilješke gradonačelnika Ivana Wernera do publicističkih sastavaka i serioznijih članaka. Laszowski je uz sažetak o postanku i razvitku Zagreba publicirao tekst Zlatne bule, a Dabinović pozadinu njezina izdavanja ne vidi u nekoj tatarskoj pogibelji nego u političkim odnosima kralja Bele III (IV) sa susjednim austrijskim vojvodom Fridrikom II. Babenbergom te u potrebi za utvrdom radi vojničkih operacija i trgovine. Ivan Krajač pak tumači postanak imena Medvednice (od »prariječi« »med-ja t.j. međa«) i Zagreba (prema starim zaštitnim grabama), a priču o Crnoj Kraljici nalazi raširenom u pučkoj predaji svih hrvatskih krajeva i znatno starijom od medvedgradske inačice, koja je »u današnjem obliku izobličena kasnijim umetcima iz doba feudalne tlake«. Krajač se poigrao i sa simbolikom zagrebačkoga grba u članku, u kojem je progovorio i o budućnosti Zagreba, koju vidi »prema jugu, prema Savi i na Savi logično, poviestno i zemljopisno nuždno«. On vidi »grad s obe strane plovne Save sa lukom, sa vodoletnim uzletištem (za hidroavione, sa kilometarskim jezerom za športove i kupanje, sve sa velikim prometom«, tj. »poviestni gornji grad, današnji donji grad i budući savski grad«. Za Medvednicu pak kaže da »treba samo za vremena unieti odgovarajuću širokopoteznu, izpravnu i jasnu zamisao, koju ne će sitni mozgovi iznakaziti iznimkama« da tamo ne bi niknula »više ili manje divlja i poludivlja naselja kao Trešnjevka, Črnomerec, prekosavsko naselje i sl.«. Treba spasiti šumu i proširiti je, a za Medvedgrad kaže da je »sada došao čas da današnje hrvatsko kolino uzpostavi tamo hrvatske dvore, gdje će ležati sigurno pohranjeni ključevi tajne snage grada Zagreba i hrvatske zemlje između sjevera i juga, iztoka i zapada, između Europe, Balkana i južne Eurazije«.[20]

Osim o Zagrebu pisalo se o Osijeku, Karlovcu i Dubrovniku.

Tomo Matić je priopćio đačku kulturnopovijesnu crticu s kraja XVIII. i s poč. XIX. st., a Kamilo Krvarić, ravnatelj *Hrvatskoga lista,* osvrnuo se na prošlost svojih novina, osobito na njihovu ulogu u narodnoj borbi, dopisavši na kraju da dnevnik ima »posebni, veliki, odgovorni zadatak, da u iztočnim krajevima naše drage domovine budi i širi ustašku sviest i da hrvatskom narodu bude vjeran savjetnik i iskreni izvjestitelj«.[21]

18 B. Jurišić, Borba Matice hrvatske, *3, 5.*
19 D. Kalebić, Naš don Frane, *23,* 9. — L. Katić, Naš don Frane. Učenjak i rodoljub Bulić u posebničkom životu, *44–45,* 23.
20 I. Werner, Jubilej u slobodi, *31,* 3. — E. Laszowski, Zlatna bula. Temelj samouprave i razvitka Zagreba, *31,* 3. — A. Dabinović, Politička pozadina »Zlatne bule« od 1242. godine, *31,* 10, *32,* 6, *33,* 6 i *34,* 6. — Fedor Breitenfeld, Postanak Zagreba, *31,* 9. — V. Živić, Između legende i poviesti. Sv. Marko i sv. Franjo u Zagrebu, kraljevski i banski gosti, srdce s Petrove Gore, *31,* 11. —Milan Šenoa, August Šenoa i Ivša Tkalčić. Kako je nastala prva poviest grada Zagreba, *33,* 9 (anegdota iz 1880. kako je Šenoa potaknuo Ivšića da počne pisati zagrebačku povijest). — I. Krajač, Simbolika i smještaj Zagreba, *1,* 9, Zagrebačka gora i glasovi iz pradobe, *31,* 11 i U tragu za podrietlom imena Zagreb. Kaptolsko i medvedgradsko »za grabom«, *39,* 7.
21 T. Matić, Osječki latinski đaci. Vječna borba pustopašnosti i stege u školama staroga Osieka, *15,* 8 (u bilješci je predstavljen Matić kao prvi pročelnik HAZU i pisac, napose rada *Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848);* u povodu Pavelićeve potvrde izbora T. Matića za predsjednika

Karlovački gradonačelnik Franjo Deak upustio se u publicistički izlet u prošlost s režimskim svršetkom u slavu Pavelića, »njegovih vjernih ustaša i naših velikih saveznika«.[22]

O gradovima u Pokuplju prema R. Lopašiću *(Oko Kupe i Korane)* i E. Laszowskom *(Grad Ozalj i njegova okolina)* pisao je Alfred Makanec.[23]

O Dubrovniku se nije mnogo pisalo. Mortigjija u povodu izlaska knjige Josipa Berse *Dubrovačke slike i prilike,* koju je sam uredio, piše bilješku i objavljuje izvadak iz nje pod naslovom »Grad gospara u danima 'Sutona'«. Đuro Krečak, župnik na Mihajlu, priopćuje crticu o socijalnoj i civilizacijskoj ulozi bratovština pa i one svoje župe, a analizom imena njezinih prvih bratima iz XIII. st. dokazuje »da je u Dubrovniku već prije sedam stotina godina živio domaći *hrvatski element*«. Vilim Bačić pak piše općenito o dubrovačkim obrambenim koracima na moru i napose o onima 1527. nakon kužne pošasti.[24]

Začudno je malo članaka o povijesti ustaškoga pokreta, a i oni objavljeni tek su odlomci iz knjige Mije Bzika *Ustaška borba,* pokoja reportaža ili osvrt.[25]

Iz opće povijesti spomenuti je članak Antuna Mayera o Titu Liviju, prigodne članke u povodu 450. obljetnice otkrića Amerike i članak o strahotama uličnih borba s povijesnim primjerima.[26]

* * *

O »najvećem hrvatskom učenjaku svih vremena«, Ruđeru Boškoviću, piše Daniel Uvanović, koji Boškovićeve misli i izvode nalazi u P. S. de Laplacea i H. Poincaréa, koji su do njih samostalno došli, te »na području koje se običava nazvati atomističkom fizikom«, pa Boškovićeva »jednostavna« ili »dinamična atomistika« s

---

HAZU Pavao Tijan, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, *6,* 5, napisao je prigodan članak o njezinu historijatu i izdanjima). — K. Krvarić, Iztočna Hrvatska u borbi za slobodu. Četrdeset godina borbe slavonskih Hrvata, *15,* 3–4.

22 F. Deak, Karlovac u svietlu prošlosti, *26,* 9.

23 A. Makanec, Niz Pokuplje, *26,* 10.

24 T. Mortigjija (tm), Dubrovačke slike i prilike. Memoirsko-anegdotično djelo Josipa Berse, *2,* 8. — Đ. Krečak, Pred sedam stoljeća u Hrvatskoj Ateni. Kulturna i narodno-politička važnost 650-godišnjice Bratstva Sv. Mihajla u Dubrovniku, *39,* 6. — V. Bačić, Obrana Dubrovnika. Veliko »opraljanje« brodova za obranu Hrvatske Atene u lipnju 1527. godine, *44–45,* 9 i 12.

25 M. Bzik, U svanuće zore, u planuće dana. Prvi nastup ustaških postrojbi na zagrebačkim ulicama u velikim demonstracijama 1. prosinca 1928, *3,* 5 i Poglavnik odlazi iz domovine u novu borbu, *7,* 5. — Njegovu knjigu *Ustaška pobjeda* prikazao je Zlatko Petrak (*28,* 2). — J. Prpić, »Prevratni plan u Jugoslaviji«. Englezki glasovi o revolucionarnom stanju Hrvatske god. 1933, *35,* 3. — Ivo Guberina, Na putu iz Pistoje. S Poglavnikom iz Pistoje i oslobođenu domovinu, *6,* 3. — T. Mortigjija (m), Lepoglava. Knjiga Jerka Skračića o ustaškim zatočenicima, *17,* 9 (*Pod drugim ključem. Sjećanje na život ustaških zatočenika u Lepoglavi 1940. i 1941. god.,* Zagreb 1942). — Isti (m), Prilog ideologijskoj izgradnji ustaštva, *3,* 8 (Juraj Jurjević, Naša tisuću devetsto četrdeset prva). — Od ustaške publicistike prikazan je *Godišnjak ustaške mladeži* za 1942 (*6,* 9), od inozemnih publikacija knjižica Viliama Kovára *Ustaša* (Bratislava 1942; *21,* 9), a od povijesnih knjiga izvan toga kruga Ernesta Bauera, Hrvati u trideset-godišnjem ratu (*3,* 7).

26 A. Mayer, Djelo Tita Livija. O 2000. godišnjici njegova rođenja, *17,* 9. — Antun Nizeteo, Admiral Oceana. Povodom 400-godišnjice (sic!) Colombova otkrića, *17,* 7. — Antun Šenda, Odkrivanje Amerike prije Cristofa Colomba. Tragom starih kitajskih i normanskih vrela, *26,* 7. — S. Juzbašić, Ulične borbe nekad i sad. Od Kartage staroga vieka do Staljingrada naših dana, *42,* 6.

filozofskim zasadama »čini organsku cjelinu, daje upravo značajan i izvoran filozofijski sustav«.[27]

Mirko Kus-Nikolajev napisao je nekoliko etnoloških članaka. Vrednujući djelo Antuna Radića rekao je kako nije dovoljno skupljanje i opisivanje građe, nego da je »životne oblike sela« potrebno »u prvom redu vezati misaonim procesom, to jest jasno spoznati svu složenost i međusobno ovisnost svih životnih izraza sela«.[28]

Kus-Nikolajev se na temelju literature pozabavio i rasnim sastavom Hrvata. Odbacuje »dinarizam« Jovana Cvijića (»Cvijićev dinarac nije antropologijski, odnosno rasni tip, već etnopsihologijski tip, koji je naknadno presađen u politiku, trebao podrediti narodnost dinarskoj rasi. Taj je 'dinarizam' bio sredstvom velikosrbske politike.«), prilaže zemljovid NDH s rasnim rasporedom »armenoidnog rasnog elementa« i »područja najjače nordijske primjese« na sjeveru. Hrvatski je rasni sastav »u prvom-redu obilježen dinarskom rasom«, koja je nastala križanjem nordijske i armenoidne rase i »sačuvala glavne osebine armenoidne rase«, a »pojačavanje nordijskog elementa u dinarskoj rasi značilo bi, također pojačavanje pozitivnih odlika u našem narodu«.[29]

Više je različitih osvrta i bilješki o knjigama, časopisima i drugome.[30]

* * *

O jeziku *Spremnost* nije napose pisala, ali je prenijela dijelove članka »Ustaška država i kulturno-prosvjetna djelatnost« Mile Starčevića iz *Prosvjetnoga života* (1942,

---

27 D. Uvanović, Značenje Boškovićeve nauke. Misli Boškovića u okviru prirodoznanstvenih i filozofskih sustava, *13,* 7. — T. Mortigjija, Naš učenjak u Milanu. Istraživanje Boškovićeva groba, *22,* 3 (prepričava članak iz milanskoga dnevnika *L'Italia,* 1942, br. 149).

28 M. Kus-Nikolajev, Hrvatski kulturni krug. Vriednost djela dra Ante Radića i putevi suvremene etnološke nauke, *14,* 2; Prastari hrvatski uskrsni običaji, *6,* 5 (ilustr. Zdenka Sertić); Simbolika žetve. Značaj žetvenih običaja u hrvatskom Poznanovcu, *25,* 7; Običaj »polaženika«. Prilog izpitivanju hrvatskih božićnih običaja, *44–45,* 22 (ilustr. Slavko Kopač).

29 M. Kus-Nikolajev, Rasni sastav Hrvata. Nordijske primjese pojačavaju i onako visoku životnu i kulturnu vriednost hrvatskog naroda, *20,* 5. Članak je ilustrirao portretima S. Radića — laponoidni (alpski) tip, S. S. Kranjčevića — dinarski tip s jakom nordijskom primjesom i I. Meštrovića — dinarski tip s izrazitim armenoidnim značajkama. — To varira i Milivoj Karamarko, Dinarska rasa i Hrvati. Osebujne naše značajke i pozitivni prinos nordijske rase, *39,* 7. On kaže da su Hrvati rasno posve različiti od Srba, u kojih prevladava prednjoazijski i ciganski tip. Bez obzira na polazišta, sličnosti i razlike te izvode, oba pisca, čini se, bave se uglavnom uzaludnim poslom osobito kada pokušavaju odrediti postotke ili druge rasne odnošaje i omjere, čemu dakako posebnu notu daje isticanje nordijske pozitivnosti.

30 T. Mortigjija (tm), Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske. Politička vriednost djela profesora F. Lukasa i dra N. Perišića, *3,* 7. A. Maštrović Isti (m), Najnovije naučno djelo dra Vojtecha. Tuje, 4,9 *(Die Rechtssysteme)* — Zlatko Milković, Hrvatska pučka biologija. Marijan Blažić: »Osnovne pojave života«, *7,* 13 i Ptice naših južnih krajeva.. — Die Vögel des künstenlandes Kroatiens«, *18,* 9. — Radovan Latković, U prelomu Europe. Studije i članci Ivana Oreškovića, *6,* 9. — Grga Pejnović, Sertillangesov »Intelektualac«, *35,* 10. — M. K(us)-N(ikolajev), Čovjek-masa i elita. Hrvatski prievod knjige Ortege y Gasseta »Pobuna masa«, *37,* 10. — M. F., Ch. Steding i bolest europske kulture. Kulturni pojam Reicha, *39,* 10 (Christoph Steding, *Das Reich und die Krankheit der europäischen Kultur).* — Ernest Bauer, Niemci o nama, *44–45,* 8 (o knjigama Helmuta Bauera, Waltera Schneefussa i Wernera Frauendiensta o Jugoslaviji i Hrvatima). — Radoslav Horvat, Uspjesi i teškoće naše filatelistike. Kritički osvrt na izdanje hrvatskih maraka god. 1941. i 1942, *44–45,* 22. — Petar Čiklić, Hrvatsko filozofsko stvaranje. Djela prof. Stjepana Zimmermanna u Nezavisnoj Državi Hrvatsko, *44–45,* 23. — K. Rimarić-Volinski, Posljednji ruski mesianist. Merežkovskiev »Treći zavjet« i boljševizam, *44–45,* 24. — U bilješkama su prikazani knjiga Milana Ivšića, *Agrarna politika,* Zagreb 1941, *3,* 9; zbornik *Hrvatsko kolo* 1942, *3,* 7; časopisi *Poljodjelska znanstvena smotra* 1941, br. 4, *3,* 9, *Prosvjetni život, 33,* 11 i *Neue Ordnung, 19,* 10 te talijansko-hrvatski rječnik Mirka Deanovića, *10,* 9. — Od broja 4 objavljivali su i bibliografske obavijesti.

1-2). U njemu je pisac istaknuo ulogu ustaštva u jezičnom razvitku, zatim da je ono stvorilo »svoj posebni rječnik« i pravopis te pokazalo »upornost u borbi protiv stranih jezičnih natruha«. On pače tvrdi da je »pravaško-ustaški duh prevladao naskoro poslije osnutka velikosrbske države Jugoslavije u glavnim hrvatskim književnim i prosvjetnim ustanovama (na pr. u Matici Hrvatskoj), u kojima je hrvatski književni jezik dobio najupornije branitelje i čuvare«.[31]

O razlozima uvedbe korijenskoga pravopisa pisao je Adolf Bratoljub Klaić. Nakon konstatacije da je postojala zbrka zbog neregulirane primjene od donošenja zakonske odredbe 14. VIII. 1941. do provedbene odredbe od 1. VII. 1942. te osvrta na poviest hrvatskoga pravopisa, pisac uredbu tumači politički i stručno. Piše »da se danas koriensko pisanje smatra izključivo hrvatskim, a izgovorno izključivo srbskim pismom«, što su pojedinici i prije mislili (npr. pravaši, braća Radić, »dakle predstavnici dviju političkih nauka, koje su se borile za hrvatsku državnu samostalnost«). S druge su strane »izgovorni pravopis u Hrvatskoj nastojali uvesti i provesti baš ljudi, koji su težili za ujedinjenjem Srba i Hrvata«, a jugoslavenske su oblasti nametale izjednačivanje hrvatskog i srpskog pravopisa. Stoga A. Pavelić »nadovezujući svoj politički rad na rad Hrvatske Stranke Prava i na nastojanje Hrvatskoga seljačkog pokreta, te smatrajući pitanje pravopisa prvorazrednim političkim pitanjem« korijenskom pravopisu daje zakonsku snagu i proteže ga na sav hrvatski javni život. On dodaje i ovaj razlog: hrvatski je jezik sintetičan i gradi se od svih narječja u tom smjeru (a nije samo školski), a budući da se sva narječja pišu izgovornim pravopisom, onda nam »mora biti jasno, da u hrvatskom književnom jeziku moramo usvojiti koriensko pisanje«. Prema Klaiću, »srbski književni jezik može ostati pri izgovornom pravopisu, jer je taj jezik — narječje«.[32]

* * *

Marko Čović pisac je nekoliko tekstova, od kojih je politički i književno najzanimljiviji onaj o strujanju u hrvatskoj književnosti, dok su drugi više-manje propovjednički, polemički i općeniti sastavci o odnosu prema knjizi te nekritičnosti kritike, njezinim prijateljskim, obzirnim i neprijateljskim izvorištima.[33]

U »Strujanjima« Čović na početku ističe da je nacionalistički, ustaški pokret »izvanstranački i iznadstranački općenarodni pokret, koji želi osloboditi svoj narod tuđega gospodstva i robstva i povratiti davno izgubljenu državnu samostalnost — nezavisnost«. Istaknuvši pri tome idealizam nacionalista, žrtve i progone, kaže da su nacionalisti u toj svojoj borbi, zanijeti ljubavi i idealima, »tim našim čistunstvom«, znali i zaboraviti »da moramo u taj naš hram, u tu našu sredinu primati i zvati čak i one, koji su nam na prvi pogled izgledali nedostojni i nevriedni«. Kaže da su osobito mlađi zaboravljali da će »svaki Hrvat, pa i onaj najgori, postati i ostati državljanin te

31 Jezik u narodnopolitičkom životu, *33*, 2.
32 A. B. Klaić, Zašto korienski pravopis? Uz provedbenu naredbu o zakonskoj odredbi o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i pravopisu, *19*, 6-7.
33 M. Čović, Strujanje u hrvatskoj književnosti. Od hrvatskog književnika Mile Budaka do hrvatskog književnika Miroslava Krleže, *7*, 11; Malograđanin i knjiga, *10*, 10; Kako se kod nas pišu književne kritike, *22*, 9 i Kritika gostionice i ulice, *28*, 9.

naše Nezavisne Države Hrvatske, ravnopravni član te naše zajednice, važan čimbenik u njezinoj izgradnji, u njezinu učvršćivanju, u njezinu napredku«, da su zaboravljali da se bore za sve Hrvate, »pa i za one, koji nas osuđuju pa i za one, koji nas progone; pa i za one, koji nas ne razumiju«.

S druge strane piše da je nacionalistima bilo teško i pristupiti, jer su bili napadani, osuđivani i klevetani, jer su ti drugi bez »pravoga hrvatskoga odgoja« podlegli »utjecaju knjiga i jedne strahovito velike i opasne promičbe« pa tako došli u krug protivnika hrvatske državne ideje, malovjernika i nevjernika, da su bili nepripravni ući »u tu tešku i neravnopravnu borbu« koja je tražila žrtve, što je bilo osobito teško za »one osjetljive duše« koje su vlastiti kult i kult priznanja uzdignuli »iznad kulta narodne slobode, iznad kulta državne nezavisnosti«. Nastavlja da su baš na hrvatske književnike »najviše i najkobnije djelovali« nehrvatski utjecaji i snaga protuhrvatske propagande, baš na njih koji su »trebali biti trubači slobodarskih ideja« koje je zastupao ustaški pokret. On ne želi takvo stajalište ni osuđivati ni opravdavati nego ga prepušta ocjeni povijesti.

U stvarnosti NDH književnci su shvatili prelom, promjenu i revolucionarno značenje 10. IV. ne samo kao početak novoga razdoblja hrvatske povijesti i izgradnje države, nego »više od svega i [kao] početak novoga duhovnoga života u Hrvatskoj, početak stvaranja novoga, državotvornoga mišljenja kod svih Hrvata«. Osjetili su da je NDH država, da su odgovorni pred poviješću, osjetili su »pruženu mogućnost neslućenih uspona«, vrijednost za koju se vrijedi »boriti i iskrvariti«, pa su književnici pošli novim putem, što nije dokaz »njegove prevrtljivosti i njihova laktaštva« nego prinos izgradnji duhovnim usponima. I ustaše su promijenile mišljenje i u ovim »strahovito težkim prilikama« znaju da je »svaki Hrvat vriedan čimbenik«. Oni odbacuju ono mjerilo koje bi zbog pojedinaca, »obieljenih grobova i pravih golubova prevrtljivaca«, sudilo svim književnicima da takvu kriteriju ne bi izmaknuo ni Mile Budak.

Sve je to pak napisao — kaže Čović — da bi »spomenuo dva velika imena suvremene hrvatske književnosti«, imena koja izazivaju usporedbu, koja su »sve do nedavna često puta spominjana kao najbolje i najkraće oznake dvaju suprotnih svjetova u Hrvatskoj, dvaju posebnih i suprotnih programa«, Budaka i Krležu.

Prvoga ne želi hvaliti u političkom smislu, drugoga ne želi opravdavati ni obraćati, »kada i on sam najbolje znade i osjeća, što mu je dužnost i kako će pridonijeti svoj dio budućnosti hrvatskoga naroda, kako će vratiti hrvatskome narodu dio bogodanih darova, koji su mu dani!«

Pa ipak Čović govori o Budakovoj ulozi u suvremenom duhovnom, napose književnom životu. Kaže da je u književnost unio »mnogo novih, snažnih i zdravih nazora«, »odredio novi pravac i dao jasan putokaz ovim našim današnjim strujanjima u suvremenoj hrvatskoj književnosti«, da je »predstavljao *duhovne* snage nacionalističkog pokreta u zarobljenoj domovini« i »oblikovao i izgradio cieli jedan nacionalistički naraštaj«. Krleža pak nije kriv za sljedbenike i epigone antitalente, a ni za napadaje onih koji su se bojali njegove snage. Čović ocjenjuje: »Njegova je neizravna krivnja u tome, što je on davao u svojim ponajboljim djelima družtvovnu kritiku hrvatskoga družtva u vrieme, kada je sve to, nešto zlobno, a nešto nepromišljeno, na sve moguće načine predstavljano kao odricanje i napadanje samoga hrvatstva i hrvatskoga naroda«, kada su hrvatski narod i Hrvatska bili u teškim prilikama, a u

Beogradu nijedan prvorazredni književnik nije slično analizirao srpsko društvo. Čović nastavlja da unatoč nedostatku vedrine i optimizma nitko ne može »poreći hrvatstvo jednome velikom piscu«, koji je ipak pronašao »jednu jedinu svietlu luč hrvatske politike u osobi Oca Domovine dra Ante Starčevića!« Čović se nada da će se Krleža brzo pojaviti u književnom životu, »premda je sasvim sigurno, da će on, kudgod pođe, poći samo — svojim putem!«

Na kraju citira Budakovu izjavu nakon njegova povratka iz emigracije: »A zašto Krleža protiv Budaka? Zar njih dvojica ne mogu i ne moraju ići zajedno?!« i konstatira da bi to bio velik dobitak »za hrvatsku književnost i za duhovni život Hrvatske«. Završava pak krilaticom da književnost ide »sasvim sigurno, nedvojbeno i neusiljeno novim putovima, a to su naši putovi, to su hrvatski putovi, to su nacionalistički putovi, to su ustaški putovi!«

Spremnost je ipak nastojala pratiti zbivanja i izdavalaštvo bilo bibliografskim informacijama o novim knjigama (od br. 4), bilo duljima ili kraćim bilješkama pa i većim osvrtima.[34]

Iz knjige Karla Häuslera *Uspomene na Matoša* pretiskan je odlomak, a anegdotalno je o Matošu pisao Ljubo Wiesner.[35]

Uz to ima više različitih sastavaka.

---

34 M. Čović, Musinka. Novi roman Mile Budaka, *2,* 7 (oduševljen Budakom i svjestan neujednačene vrijednosti njegovih djela; o ovom piše kritički). — Branko Kadić, Bačke ravnice — tuga i radost M. Čovića, *2,* 10 (prikaz zbirke pripovijesti *Žito zove*). — Novo djelo Vladimira Nazora, *3,* 7 (*Zagrebačke novele,* iz kojih su tiskali »Frajlu Karolinu«). — T. Mortigjija(m), Hrvatska književnost u suvremenoj Slovačkoj, *5,* 9. — Olinko Delorko, Uz rub jedne knjige. Ljubo Weisner, *5,* 9 i Pjesnik hrvatskog krajobraza i bard liepe naše domovine, *10,* 9 (iz Delorkove knjige *Zgode poremećene sreće*). — B. K. (B. Kadić?), Franjo Pavešić: Sin mora, *7,* 12. — Antun Niziteo, Antologija novije hrvatske lirike, *7,* 12 (Luigi Salvini, *Poeti moderni croati*). — Hrvatska književnost u slovačkom prievodu, *8,* 10. — T. Mortigjija(m), Pet velikih književnih novosti. Posebna izdanja Matice hrvatske o godišnjici Nezavisne Države Hrvatske i svojoj stogodišnjici, *9,* 10. — Isti(tm), Knjiga o Irskoj. Novo izdanje djela dra Josipa Andrića, *11,* 8. — Franz Hille, Hrvatska i Njemačka. Tisuću godina veza dvaju narodnih kultura, *12,* 9. — Mirko Matijević, Cjelovitost i vriednost naše književnosti, »Hrvatska književnost do narodnog preporoda« od dra Mihovila Kombola, *12,* 10 (hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola). — T., Dva djela Vladimira Nazora, *13,* 8 (*Posljednja triada* i *Putopisi*). — V. T. (T.), Dva prievoda hrvatskih djela, *14,* 6 (M. Budak, *Novellen;* V. Nazor, *Orso Brundo;* uz to bilješka o novelama M. Begovića, *Puste želje*). — A. R. Buerov (Glavaš), Vinko Kos u svom »Kiparu«, *14,* 9. — Strani putopisci o Hrvatskoj, *15,* 10 i 18. — V. i L. Salvini, Mediteranci i humanisti hrvatske lirike, *16,* 10. — Antologija hrvatskog rodoljubnog pjesništva »Hrvatska domovina«.Uredio Vinko Nikolić, *19,* 10. — T. Mortigjija, Proučavanje Gundulića. Tri značajne rasprave Milana Rešetara, *22,* 9. — B. Klarić, Slava katedrale, *22,* 9. — Zlatko Milković, Ličnosti suvremene njemačke književnosti, *27,* 7. — Antun Bonifačić, Ujedinjavanje europskog duha. Sastanak europskih pjesnika u Weimaru, *35,* 9-10. — Olga Šojat(oš), Osnivač moderne hrvatske kritike. Knjiga A. R. Glavaša o Jakši Čedomilu, *36,* 10. — Ista, »Portreti nepoznatih žena«. Novo djelo Mare Švel-Gamiršek, *39,* 10. — Grga Pejnović, »Sedmero braće«. Drugi finski roman u hrvatskom prievodu, *41,* 12. — O. Šojat(oš), Lutanja. Zbirka pjesama Andrije Ilića, *42,* 9. — M. Šahinović-Ekremov, Krv i duša bosanske Krajine. Pripoviesti Murata Šuvalića, *42,* 12. — Više je osvrta napisao Hijacint Petris: Puste želje. Novela Milana Begovića, *19,* 10; »Nikome nema povratka«. Hrvatski prievod romana Albe de Caspedes, *19,* 10; Jedna izpoviest Vladimira Nazora, *22,* 9 (antologija *Lirici croati*); Roman iz naše oslobodilačke borbe. Zlatko Milković: Tamnica, *24,* 9; Knjiga o Matošu. Häuslerove »Uspomene na Matoša«, *26,* 9; Palazzeschi-ev roman u hrvatskom prievodu, *27,* 7 (*Sestre Materassi*); Novo djelo Side Košutić, *28,* 10 (*Mimoza sa smetišta*); Šarena lepeza Majerovih stihova, *33, 9-10; Franjo Pavešić: »Sin mora«, 34,* 12; Sida Košutić: »Vrijeska«, Zagreb 1942, *35,* 12; Ante Kovačić: U registraturi, *37,* 10; Novele Vjekoslava Majera. »Iz dnevnika maloga Perice«, *44-45,* 18.

35 *1,* 12. — Lj. Wiesner, Iz Matoševe biografije. Kako je Stjepan Radić podučavao A. G. Matoša — Scene iz bivše Gornje gimnazije, *6,* 9 (ilustr. V. Kirin i J. Miše).

Franjo Fancev piše o pridjevu čestan (*felix*) u Mihanovićevu stihu »da bi vazda čestna bila — da bi vazda sretna bila« u *Lijepoj našoj,* a o njemu je izvrstan članak napisao Vjekoslav Štefanić.[36]

Muhamed Hadžijahić u dobru, cjelovitu i obavijesnom članku ističe »veliko kulturno i narodnostno znamenovanje« aljamijado književnosti, koja je »počevši od prve polovice XVII. stoljeća postojala na hrvatskom tlu«.[37]

August Šenoa povodom je člancima Milana Šenoe i Antuna Barca. O smrti Iva Kozarčanina pisao je Ante Maršić, o Sidi Košutić Nada Kestrečanek, a autobiografski zapisak Ivan Softa.[38]

U tjedniku je također tiskano više novela, pjesama, igrokaza, putopisa i različitih sastavaka domaćih i stranih pisaca.[39]

---

36 F. Fancev, Da bi vazda sretna bila, *4,* 7. — V. Štefanić, Preporoditelj hrvatske književne historiografije. Uz 60-godišnjicu života učenjaka dra Franje Fanceva, koji je dokazao genetičko i duhovno jedinstvo hrvatske književnosti, *30,* 10.

37 M. Hadžijahić, Hrvatska aljamiado književnost, *25,* 9.

38 M. Šenoa, Živi uzorci pripoviesti Augusta Šenoe, *39,* 9. — A. Barac, Družtvovno preoblikovanje Zagreba kako se odrazuje u Šenoinoj »Ilijinoj oporuci«, *31,* 9. — A. Maršić Čija je žrtva pokojni Ivo Kozarčanin?, *2,* 7 (kaže da je dobro da se zna »i na nesumnjiv način utvrdi još jedno zvjerstvo počinjeno od strane jednog predstavnika onih polupismenih neprosvjećenih srpskih pučkih masa, kod kojih je mržnja prema duhu zapadne Europe, a nadasve prema svemu što je uistinu hrvatsko, instinktivna i sačinjava im srž njihova nutarnjeg života«). — N. Kesterčanek, Lik žene književnice, *8,* 11. — Radnik-književnik. Ivan Softa pripovieda kako je počeo pisati, *8,* 9.

39 *Domaće novele:* Vladimir Nazor, Frajla Karolina, *1,* 13 i *2,* 11. — Vlado Vlaisavljević, Veliki vikači, *3,* 11 i Zbog međaša, *5,* 12. Ton Smerdel, Slutnje, *12,* 11 i Čaša vode, *19,* 11. — Ivan Raos, Između dvije strasti, *18,* 11. — Branko Klarić, Bez raspleta, *22,* 10. — Zvonimir Katalenić, U praskozorje, *22,* 11. — V. Grmović (Strauch), Veliki četvrtak (1941.), *23, 11.* — Mijo Stuparić, Žetva, *25,* 11. — V. A. Dujšin, Otok izgubljenog raja, *30,* 11 i Tri ruže iz Bombaya, *32,* 11. — Stjepko Trontl, Tri vragoljana i svieća na oltaru Majke Božje od Kamenitih vrata, *44-45,* 17. — Jure Pavičić, Tu, tu!... to je ona prava !, *44-45,* 21. — *Strane novele:* Alfredo Panzini, Srce vrabca, *4,* 10. — Mihail Zoščenko, Neobičan događaj, *7,* 10. — Anatole France, Noć sjena, *8,* 11. — Ferri Pisani, Samurai, *8,* 12. i Mina Aleućanka, *36,* 11. — Josef Horák,, Povratak, *9,* 11. — Jordan Yvkov, Vangela vodić, *10,* 11. — Luigi Pirandello, Vatru u slamu, *10,* 12 i Glasba prošlosti, *32,* 12. — Mihail Eminescu, Cezara, *11,* 12, *12,* 11-12 i *13,* 12. — Hans Grimm, Hod kroz piesak, *13,* 12. — Nikolaj Nikitin, Živinče, *14,* 11-12. — Blasco Ibañez, Kralj prerije, *14,* 12 i *15,* 10. — W. A. Oerley, Njezini praznici, *16,* 11-12. — Henry Bordeaux, Osveta žene, *17,* 11. — Boris Pilnjak, Bielokonskoje, *17,* 12. — Miguel de Unamuno, Baš podpun čovjek, *18,* 12, *19,* 12, *20,* 11, i *21,* 10. — J. C. Hronsky, Pripoviest o krasnoj djevici Lietavi, *20,* 10. — Guelfo Civinini, Pustolov Ćiriako, *21,* 11. — Ruth Richter-Kristekat, Svršetak jednog ljeta, *23,* 10, *24,* 11 i *25,* 10-11. — Johannes Linke, Očekivanje, *27.* 10. — Juliana Zsigray, Slučaj, *27,* 11 i *28,* 10 i Bijela zmija, *31,* 12. — Max Dauthendey, Kuli Kimgun, *28,* 11 i Sat miševa, *37,* 11-12. — Grigol Rabakidze, Bieli kozorog, *29,* 11. — Grazia Deledda, Jedne noći, *30,* 12 i Na Veliki Petak, *35,* 12. — Nepoznati kitajski pisac, Kći prosjačkog kralja, *33,* 11 i *34,* 12. — Villiers de L'Isle Adam, Vjera, *33, 12.* — Erwin Wittstock, Nemiran stan, *34,* 11-12. — Friedrich Michael, Brodovi gore, *35,* 11. — Julius Barč-Ivan, Otelo, *36,* 12, *37,* 11 i Velika tajna, *41,* 11. — Pelham Grenvill Wodehouse, Domišljati Jeeves, *38,* 11-12 i Jeeves i neženjeni gost, *42,* 11-12. — Pio Barojo Y Nessi, Noćni napadaj, *39,* 11 (odlomak iz romana). — Corrado Alvaro, Romantika, *39,* 12. — Gerhard Denecke, Na kupusištu, *40,* 11. — Zsigmond Móricz, Judita i Ester, *40,* 12. — James Joyce, Protivnici, *41,* 10. — Alberto Carocci, Monolog dobrog srdca, *43,* 10. — J. A. Bratescu-Voimešti, Ptić, *37,* 11. — Marko Čeremšyn, Suza. Ukrajinska božićna priča, *44-45,* 24. — *Domaće pjesme:* Ivo Lendić, Hrvatski aleluja!, *7,* 3. — Antun Bonifačić, Pet pjesama, *44-45,* 15. — Vinko Kos, Mura voda teče, *18,* 10. *Strane pjesme:* Valentin Beniak, U jednom redu / U jednom šiku, *13,* 7 (na hrvatskom i slovačkom). — Angel Karaljičev, Zemlja Bugara, *18,* 10. — *Domaći igrokazi:* Julije Makanec, Filidina gozba, *24,* 10. — Stjepan Mihalić, Gvozd. Slika iz neizdane istoimene drame, *26,* 11. — Julije Makanec, Zrinjski u Sigetu, *43,* 11. — Milan Begović, Proždrljivac, Farsa iz jučerašnjeg zagrebačkog života, *44-45,* 16-17. *Strani igrokazi:* Torahiko Kori, Čaranje, *9,* 12. — *Domaći putopisi:* Antun Bonifačić, Lice nove Rumunjske, *14,* 7, i Zemlja i duh Bugara, *19,* 9. — Vladislav Kušan, Kroz rumunjske krajine i gradove, *17,* 10 i *18,* 10, i Bieg za šimerom, Poglavlje iz neobjavljene knjige putopisa i dojmova »Uzhiti na lagunama«, *20,* 9. — Zvonimir Katalenić,

* * *

Više je članaka o povijesti umjetnosti napisao Ljubo Karaman. Pišući o starohrvatskim grobljima upozorava na hrvatsku sposobnost prihvaćanja kulturnih vrijednosti i tome sukladnu tvorbenost: »Pregled razvoja starohrvatskog groblja [...] pokazuje nam, da su stari Hrvati u ranom srednjem vijeku prednjačili ostalim Slavenima u prisvajanju kulturnih tekovina sredina, u koje su se uselili«. Kršćanska vjera, tješnji doticaj s antičkom kulturom i narodna država »omogućili [su] Hrvatima, da u vrieme posljednja dva stoljeća prvog tisućljeća po Kristovu rođenju i u svojim pogrebnim običajima i u domaćem zlatarskom nakitu, a i u crkvenom graditeljstvu i njegovu namještaju prednjače svim ostalim Slavenima«.[40]

On će napisati djelomičan i dobar pregled hrvatske umjetnosti. Dosegnuvši do XVI. st. opisuje crkveno graditeljstvo, crkveni i grobni imovnik, skulpture, nakit, knjige i dr. Tu nije mnogo pisao o slikarstvu, ali je o njemu napisao poseban članak, obuhvativši doba od narodnih vladara do kraja XVII. st. Tome treba pribrojiti tekst o islamskom graditeljstvu u južnoj Hrvatskoj. Napose je pisao o starohrvatskom nakitu ističući finoću i ukus izradbe te izvornost oblika, zatim o Višeslavovoj krstionici i Velikom tjednu u umjetnosti. U članku o krstionici piše o zamjeni dviju Carpacciovih slika (*Sv. Sebastijan* i *Sv. Petar Mučenik*) za krstionicu i sliku Federika Benkovića (*Sv. Bartolomej*) 1942. u kojoj je i sam sudjelovao. U drugome opisuje skulptorske radove Buvine, Radovana, Jurja Dalmatinca i Nikole Firentinca u Splitu i Trogiru s tematikom Velikoga tjedna te primjećuje: »Da se Firentinčevo Oplakivanje i Jurjevo Bičevanje nalaze negdje u Italiji ili u Njemačkoj, davno bi se nalazili u svakom priručniku povijesti umjetnosti«.[41]

Starohrvatski ukrasni pleter privukao je pozornost Mirka Kus-Nikolajeva da ekletički progovori o njegovu podrijetlu. Između mišljenja o njegovu langobardskom i nordijskom podrijetlu te Karamanova o širem područnom izvorištu, pisac je sklon potražiti »najdublji, kažimo, metafizički, smisao pletenca kao simboličke osebine ornamentnog izraza umjetničkog života čovjeka uobće«, pa onda i u starohrvatskom pleteru nalazi simboliku u magijskom znaku zmije, »koji prikazuje prirodnu snagu« i iz kojega se razvio kasniji pleter. Na kraju kaže: »Bilo bi preuranjeno dati zaključni sud, ali svakako mislimo, da je točna tvrdnja J. Štrzygowskog o nordijskom podrijetlu našeg pletenca«.[42]

Jakov Kostović je opisao slike Gioachina Pizzolija (freska *Posljednja večera* i povijesne hrvatske osobe) u bolonjskom Hrvatskom kolegiju.[43]

U Rimu, *25,* 9. — Milan Šenoa, Boulevard i Kazbah. Alžir u suncu, raskoši, sjeni i biedi, *44-45,* 18. — *Strani putopisi:* Francis de Croisset, Zemlja maskerata, *29,* 10. — *Različni zapisci:* Jeronim Korner, Fenjer u luci, *3,* 9. — Ton Smerdel, Uskrsni triptihon, *6,* 4.

40 Lj. Karaman, Starohrvatska grobља, *5,* 11.

41 Lj. Karaman, Umjetnost na istočnom Jadranu u vrieme hrvatskih narodnih vladara, *21,* 9; Umjetnost na istočnom Jadranu u Srednjem Vieku — po izumrću narodne dinastije. *24,* 9; Umjetnost na istočnom Jadranu. Veze i utjecaji između dvaju obala, *29,* 9 i 11; Domaći slikari u Dalmaciji, *3,* 10; Spomenici turskog doba u Dalmaciji, *1,* 14; Starohrvatski nakit. Šetnja kninskim muzejem, *44-45,* 19; Živi kamen povjesti. Krstionica hrvatskih knezova u glavnom gradu hrvatske države, *16,* 9; Veliki tjedan u staroj hrvatskoj umjetnosti, *6,* 11.

42 M. Kus-Nikolajev, Nordijsko podrijetlo starohrvatskog pletenca. Pletenac se razvio simbolički iz ideograma zmije, *7,* 7 (ilustr. Zdenka Sertić).

43 J. Kostović, Sjene ratnika i državnika. Šetnja drevnim Hrvatskim kolegijem u Bologni, *36,* 9-10. — Usp.

Ljubo Babić piše o slici Dmitra Zvonimira na zidu u jednoj od dvorana Vatikanskog arhiva. Opisuje dvorane, spominje ostale slike, a za sve kaže da imaju veću povijesnu od umjetničke vrijednosti. Kako je u dvorani i slika mađarskoga kralja Stjepana, Babić zaključuje da to i natpis na slici Zvonimira, kralja Hrvatske i Dalmacije, »jasno pokazuje, da se je početkom XVIII. stoljeća u Vatikanu vrlo točno označivalo državno pravno kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije prvo: kao potpuno paritetno kraljevstvu mađarskom, drugo: da se je u središtu Italije, u samom Rimu vrlo dobro znalo i naglašavalo ne samo u vrijeme Zvonimira i Grgura VII. već i kasnije, da hrvatska državnost ima veliki poviesni značaj«.[44]

Babić kritički ocjenjuje likovni ukus i vrijednost slika u đakovačkoj katedrali kao »vriedni i važni dokument svoga vremena«, koje imaju značenje jer im je »pravi začetnik i konačno idejni autor sam biskup Strossmayer«.[45]

O oltaru sv. Križa Francesca Robbe i Adolfu Waldingeru (1843—1904) pisao je Željko Jiroušek.[46]

O novijoj je umjetnosti pisalo nekoliko njih.

Zlatko Milković je napisao pohvalan tekst o slikaru Marku Rašici, a Ivo Lendić se javljao iz Italije. Njegov članak o venecijanskom Biennalu 1942. zapravo je složen od putopisne reportaže i reportažnog opisa izložbe. O hrvatskom je paviljonu rekao da je »dostojno po prvi put predstavio Nezavisnu Državu Hrvatsku na ovoj slavnoj međunarodnoj izložbi umjetnosti. Pedeset i sedam umjetnina, probranih među najboljima, a prevladavaju Meštrović, Račić i Kraljević. Dojam je na posjetioce jak«. Na njih »elementarno« djeluje »Augustinčićevo poprsje Poglavnika«, koje je »neosporno snažno«. Lendić spominje Slavka Šohaja, Brunu Bulića, Josipa Crnoborija, Slavka Kopača, Ivu Režeka, Jozu Kljakovića, postavljače Vladimira Kirina i I. Šrepela, ali u središtu njihove pozornosti i divljenja jest Ivan Meštrović, čiju veličinu i rodoljublje hoće svakako pokazati: »Može se bez ikakve samodopadnosti i pretjerivanja uztvrditi, da je naš Meštrović bio središnji lik među umjetnicima, koji su pohrlili ovom zgodom na Biennale iz svih krajeva Italije i Europe, u koliko su im prilike to dopustile. Bilo je to međunarodno umjetničko priznavanje Hrvatske kao takve, jer se na dosadašnjim izložbama, koje je bivša Jugoslavija priređivala, uviek zapostavljalo hrvatsko ime. Srbi su znali i od inozemstva vješto kriti hrvatstvo jednog Meštrovića, u koliko se sam naš veliki majstor nije pobrinuo, da u stranom svietu odlučno iztakne svoje hrvatsko podrietlo. Meštrović je s puno takta, s puno ljudske pristupačnosti izvršio svoj kulturni zadatak i uveo umjetnost Nezavisne Države Hrvatske u međunarodni umjetnički i kulturni sviet.« Lendić je s kiparom, »Najvećim živućim kiparom na svietu«, napose razgovarao o umjetnosti i njegovim nazorima na nju, a napose se iz Rima javio izvješćujući o Meštrovićevu radu u Zavodu sv. Jeronima (navješćujući: »Nikakovo čudo ne će biti stoga, ako se jednog dana odkrije da je Meštrović ne samo velik hrvatski

---

Vladimir Bazala, Hrvatski kolegij u Bologni, *18,* 9, o osnutku, upravljanju i uzdržavanju Zavoda te pitomcima.

44 Lj. Babić, Slika hrvatskog kralja u Vatikanu, *1,* 12 (pisac je izveo kopiju slike »u dvotrećinskoj veličini originala« za Ministarstvo vanjskih poslova NDH).

45 Lj. Babić, Slike đakovačke katedrale. Vriednost obaju Seitza, *15,* 7.

46 Ž. Jiroušek, Remek-djelo baroknog kiparstva u Hrvatskoj, *6,* 7 i 10; Slikar slavonskog šumskog krajolika, *15,* 9.

kipar, nego i snažan hrvatski književnik«) te o rumunjskoj kiparici Constanzi Buzdugan.[47]

O izložbama je pisao i Mirko Šeper. Već u prvom broju javio se s izložbe modela za spomenik Anti Starčeviću, koja je održana u siječnju 1942. u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu. Polazeći od gledišta da to ima biti spomenik borcu za slobodu i samostalnost Hrvatske te od svoga likovnog ukusa, on opisuje i ocjenjuje radove Antuna Augustinčića i Rudolfa Ivankovića, Ive Kerdića, Frane Kršinića, Dujma Renića, R. Švagela Lešića i Vanje Radauša, dajući prednost Augustinčiću i Radaušu.[48]

U povodu izložbe ratnoga slikarstva u HAZU (otvorena 22. VII) Šeper se nije uspio othrvati trenutku i dokazati umjetničko značenje izložbe. Na početku ističe Callotove i Goyine grafike, u kojima je »zahvaćeno tako mnogo obće ljudskoga, da bi jednako suvremene mogle biti i danas«, a prešavši na izloženo naglasuje pozitivan odnos prema ratu njemačkih slikara, koji »uglavnom daju objektivnu sliku ratnih zbivanja«, a djela su im različite vrijednosti, prožeta duhom junaštva (»duh heroizma i nadčovjeka«) i povijesni dokument. »Za Niemca je ovaj naš suvremeni rat — piše on — epopeja slave i junačtva, jer on zna, da se taj rat vodi radi samoobrane njegovog naroda«, pa se taj napor izrazuje i u likovnoj umjetnosti. Za djela hrvatskih slikara kaže: »Većina tih slika nisu uzpjele ni slikarski, a ne znače ništa ni kao dokumenti za povjest borbi u Bosni«. Uspjelima ocjenjuje slike Kamila Ružičke, Slavka Kopača, Omera Mujadžića i Ernesta Tomaševića. Uvjeren u dvostruku ulogu ratnoga slikarstva, piše: »Bilo bi dobro i poželjno, kad bi i drugi naši slikari okušali svoje snage i na tom polju. Žalostno bi bilo, kad ova borba, koja se već godinu dana vodi u Hrvatskoj za Hrvatsku i u kojoj padaju toliki hrvatski sinovi, ne bi jače djelovala na hrvatske slikare i kad im ne bi davala poticaja za slikarska ostvarivanja. Ova povjestna zbivanja u Hrvatskoj moraju naći ljude, koji će ih znati slikarski fiksirati i ostaviti budućim pokoljenjima ne samo kao umjetničke, nego i kao povjestne dokumente.«[49]

Izložbi njemačkoga kiparstva *Spremnost* je posvetila dvije strane. Uz govor s otvaranja u HAZU Reichsamtleitera dra Scholza tu su članci I. Bogdana i dra R. P.

Bogdan je izložbi dao političku protegu ne želeći pisati umjetničku kritiku. On stoga piše da je Zagreb »kao glavni grad Nezavisne Države Hrvatske, prvi grad u obće, koji je vidio na okupu ovako velik broj umjetničkih djela: predstavnika snage današnje njemačke plastike«, da je njome iskazana »velika pažnja njemačkih službenih mjesta

47 Z. Milković, Slikar Marko Rašica, *12,* 10. Općenito razmišljajući kaže: »U impresionizmu će ostati Manet, a drugi će biti više ili manje njegovi epigoni, ukoliko nisu doista u svojim slikama donieli neke naročite poglede. Isto tako, kao što se u novijim slikarskim strujama može govoriti o originalnosti jednoga Kokoške, produhovljenosti Račića, lude smionosti Cézana, a svi su drugi zastrti njihovom sjenom«. — I. Lendić, Biennale 1942, *22,* 6-7. Utjecaj vremena osjeća se u njegovoj ocjeni njemačkih izložaka (»umjetnički i ideološki na visini«) i u njegovu razgovoru s Giuseppeom Ungarettijem o stajalištu Brazila prema ratu. Snimak Augustinčićeva poprsja tiskan je u br. 24. — Isti, Nova djela Ivana Meštrovića, Naš je umjetnik uredio radionicu u rimskom Zavodu sv. Jeronima, baš na obali Tibera i marljivo radi, *44-45,* 6-7; Razmatranja o kiparstvu. Uz rimsku izložbu rumunjske kiparice Constance Buzdugan, *30,* 9. — Svoj susret s kiparicom i ženom rumunjskoga poklisara u Zagrebu opisao je Stjepan Tomičić, Jedan sat s kiparicom Constanzom Buzdugan, *30,* 12.

48 M.Šeper, Spomenik Otcu Domovine, *1,* 11; Sbirna izložba J(uliusa) Meissnera, *2,* 7; Wilhelm Busch. Uz izložbu njegovih djela u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu, *3,* 8.

49 M. Šeper, Rat u slikarskoj umjetnosti. Izložba »Slikarski dojmovi s ratišta« u Zagrebu, *23,* 9. Izlagali su još Ivo Auer, Josip Horvat, Hinko Laas, Sigo Summerecker, Petar Šain, Stjepan Matanić, Vjekoslav Peić i Otmar Zechner. — Šeper je prikazao knjigu Raffaela Carrierija *Battaglie* (Rat u talijanskom renesansnom slikarstvu, *29, 10).*

prema Hrvatskoj« (organizacijski konci vode do Alfreda Rosenberga i Jozefa Göbbelsa), da se tako vidi »koliko ciene Hrvatsku kao zemlju kulturnog i posebno likovnog stvaranja«. Spomenuo je i prvu obljetnicu NDH i Pavelićev posjet izložbi, koji sam da dijeli tendencije njemačke suvremene umjetnosti, tj. prirodan izraz »u službi uzvišenih narodnih i ljudskih ideala, koje želi ostvariti njemački narod izražen u nacional-socializmu«..[50]

Stručna kritika također je puna lijepih riječi o nacional-socijalističkoj politici umjetnosti (»snaga i volja«) s glavnim obilježjem simbolizma monumentalnom i tipiziranom plastikom. »Mi Hrvati — zaključuje — nismo još stvorili takve herojske plastike, plastike koje bi simbolizirale borbe i pobjede Hrvata. Ali i ono, što smo u našim službenim prilikama i ograničenim mogućnostima stvorili, važno je i značajno i veliko«, i on se nada da će se sada pružiti prilika »da ćemo i mi moći našem velikom savezniku Njemačkoj pokazati rezultate naših napora na polju plastike«.[51]

Prigodom II. izložbe likovne umjetnosti u NDH (organizirala Galerija Umjetnosti u Umjetničkom paviljonu; 57 slikara i 13 kipara) Ante Padovan piše: »Izložba hrvatskih umjetnika je događaj prvorazredne kulturne vriednosti za našu zemlju. Ona posvjedočuje neizcrpljivu djelatnost naših umjetnika, kojima ne mogu ni najsudbonosniji događaji — kao što je ovaj veliki svjetski rat — odtrgnuti dlieto iz ruku ili oteti stvaralački kist.« On naglasuje starinu hrvatske kulture u europskim razmjerima, likovnu »kvalitetu, koja ne samo dostiže europsku razinu, nego je djelomično i nadvisuje«. »Iako je svjetski rat u punom jeku — nastavlja — uspio je hrvatski narod već u najkraćem vremenu, da pokaže svietu svoju duhovnu samobitnost i životnost, koja je posve usklađena s težnjama europskog zapada.« Ističe ili spominje Augustinčića (dakako i »snažno poprsje Poglavnika Hrvatske«), Meštrovića, Kršinića, Ivu Lozicu, Vojina Bakića, Radauša, Roberta Jean-Ivanovića, Grgu Antunca, Davorina Hotka, Marijana Matijevića, Julija Papića, Pavla Perića, Kseniju Kantoci, Ljubu Babića, Zlatka Šulentića, Krstu Hegedušića, Ljudevita Šestića, Karla Mijića, Mladena Vežu, Kopača, Hinka Gudaca, Vladimira Becića, Jerolima Mišu, Kljakovića, Mujadžića, Bulića, Ivana Domca, Režeka, Antu Kaštelančića, Šohaja. Za slikare kaže da »izložba zadovoljava u prvom redu, jer se riešila eksperimentatora i negativizma i pokazuje ono zdravo, što je preostalo u našem slikarstvu« te da treba »krenuti korak napried«, iz ateljea u »prirodu, među domaće ljude i tamo tražiti sadržaj«.[52]

Uoči izložbe Padovan je napisao teorijsko-ideološki članak, koji bi se mogao uzeti kao nekakav pokušaj da se likovno stvaralaštvo voljno usmjeri i prilagodi zamišljenoj potrebi vremena.

Ustvrdivši kako se može »slobodno reći, da se današnja likovna umjetnost natječe sa svojom umjetničkom proizvodnjom najuspješnije s prošlim vremenima umjetničkoga cvata«, nastavlja: »Ne može se ni zamisliti, da bi u ovoj novoj europskoj

50 I. Bogdan(ib), U povodu izložbe njemačke suvremene plastike, *9,* 9.

51 Dr. R. P., Kiparstvo Trećeg Reicha, *9.* 9. — Nova umjetnost Njemačke, *9,* 10.

52 A. Padovan, Hrvatska likovna umjetnost 1942, *41,* 9. — Od 39. broja *Spremnost* s te izložbe donosi snimke umjetnina, koje je snimio Mladen Grčević: Lozica, Tomašević, Kršinić, Kljaković, Babić, Režek, Bakić, Mujadžić, Meštrović, Radauš, Kaštelančić, Jean-Ivanović, I. Generalić, D. Kokotović. U tjedniku su publicirani snimci djela Augustinčića, Becića, Bulića, Hegedušića, Kirina, M. Kraljevića, J. Račića, J. Resteka, Ružičke, B. Šenoe, M. Trepše, crteži Babića, V. Filakovca, Kopača, Resteka, Režeka, Z. Sertić i V. Žedrinskoga te fotografije Toše Dapca i Marijana Szaba.

stvarnosti mogle dalje postojati i razvijati se umjetničke pojave, koje nisu imale veze ni s nebom ni sa zemljom«. Zatim kaže da su »posljednjih desetljeća bujale na ovom kontinentu šarene struje, koje nisu imale u sebi mirisa krvi ni mirisa zemlje«, pa napada »labirint te t.zv. metafizičke, iracionalne, transcendentalne, surealističke i. t. d. umjetnosti« te struju »koju su podržavali umjetnici obsjednuti stanovitom družtvovnom doktrinom«, koji su oko sebe vidjeli »same duševne i tjelesne degenerike« i da bi »stil odgovarao sadržaju uveli t. zv. infantilizam i primitivizam kao način umjetničkog izražavanja«. »Ukratko rečeno — kaže on — moderna likovna umjetnost posljednjih desetljeća bila je obilježena s jedne strane nestvarnim, bezličnim, fantastičnim, međunarodnim iracionalizmom, a s druge strane surovim, unakaženim, degenerativnim negativizmom. Jasno je kao dan, da takva umjetnost nije mogla poslužiti novom vremenu niti je mogla zadovoljiti pozitivni realizam sadašnjice. Ona je morala izčeznuti s europskog poprišta.« Djela Lipschitza, Arhipenka, Herzoga, Kandinskog, Chagalla drži nerazumljivima, umjetničkim zastranjivanjem.

Nasuprot: »Likovna umjetnost mladih europskih naroda postavila se je na zdrave osnove [...]. Iz te umjetnosti kao da izbija vječna istina umjetničkog stvaranja — da se prirodnim oblicima dadu oživotvoriti i najdublja umjetnička izživljavanja«. Navodi primjer njemačkog obračuna s »nakaznom umjetnošću«, ističe »stvarnu konstruktivnost« njemačke umjetnosti kao »odu zdravom pokoljenju, odu ljudskom rodu i terenu«, njezino vezivanje na oblik klasične umjetnosti, pa citira neki talijanski tekst u povodu venecijanskog Biennala o promjenama u talijanskoj umjetnosti. Usput brani talijanski futurizam kao realizam, koja je struja »doduše nova i neobična u svojoj simultanosti, skraćivanju i hiperdinamizmu, ali bogata sadržinom, od koje baš metafizička umjetnost zazire« te kaže da nije riječ o aformaciji i deformaciji nego o kinetoformaciji, dakle »o posebnom raelizmu, u kojemu prevladava dinamika uz pomoć stvarne forme«.

Na kraju hvali »ratnu likovnu umjetnost« prema primjeru njemačkih slikara kojih će djela ostati »trajni primjeri ratnoga realizma, oplemenjenog pravom humanošću, a umjetnički čvrsto povezanog uz obća suvremena umjetnička stremljenja«.

Na kraju će ustvrditi za NDH: »Premda je umjetnicima zajamčena podpuna sloboda stvaranja, nestala je mahom, prije dosta zastupana, negativistička, oštro tendenciozna umjetnost, a prevladao je posve realistično-klasični smjer«.[53]

Spremnost je tiskala i članke dvojice Talijana o Michelangelu (u povodu 400 godina od završetka freske u Sikstinskoj kapeli) i u Leonardu da Vinciju.[54]

* * *

Spremnost je dosta prostora posvećivala kazališnom životu. O odnosu države i kazališta pisao je Vojmil Rabadan i odmah se dosta jasno izrazio: »Državna pomoć našim kazalištima izplaćuje se iz proračuna za narodno prosvjećivanje; kazališta dakle

53 A. Padovan, Suvremena likovna umjetnost. Vraćanje na realistično-klasične putove, *37*, 9.
54 Mario Ferrigni, Michelangelov Posljednji sud, *12*, 10. — Alessandro Vigevani, Leonardo da Vinci, *27*, 9.

moraju služiti izključivo toj svrsi, te sva svoja unutrašnja pitanja, sav rad i organizaciju uzkladiti s tim ciljem« radi promicanja i podizanja rodoljublja, obrazovanosti i etike. Kaže da tako misli i intendant Hrvatskoga narodnog kazališta Dušan Žanko, a to znači da je »nova Hrvatska« dovela »nove ljude« i unijela »nov duh u rad hrvatskog kazališta«, ali ga nije u tako kratkom roku mogla preporoditi, pa zato: »U Thalijin hram će se podpuno unieti duh nove umjetnosti, koja je duboko i ponosno sviestna, da služi svojemu narodu i samo njegovim probicima, koja poznaje kult umjetnosti. To donosi duh istine, donosi duh čestitosti i duh savjesnosti, koji će u radu uviek tražiti najbolje i najviše. [...] Od prošlosti usvaja novo hrvatsko kazalište samo uistinu pozitivna djela u ideološkom i umjetničkom pogledu«, inače bi uzaludno bilo traženje velikih svota novaca od »naše mlade države«.[55]

O nacionalnoj repertoarnoj politici pisao je Dušan Žanko u povodu preradaba i izvedaba u Zagrebu Mavra Vetranovića, Marina Držića, Ivana Gundulića i Hanibala Lucića. Piše on o dubrovačkom kazališnom životu u XVI. st. i zagrebačkom od XIX. st., koje je u XX. st. posegnulo i na sceni za Dubrovnikom, i tako je »zagrebačko kazalište izvršilo jednu od najznačajnijih uloga u stvaranju kulturnog jedinstva hrvatskoga naroda«, pa integracijski zaključuje: »Danas više nije moguće zamisliti repertoira prve hrvatske pozornice bez Marina Držića, Hanibala Lucića i Ivana Gundulića. To nije samo čuvstveni pietet prema starini, nego živa potreba slievanja umjetničke predaje s duhom i stvaranjem najnovijega vremena. Dva su se kazališna središta i dvie kazališne predaje stopile u jedno, kao najočitiji simbol obćeg stapanja u jedno na svim područjima života i stvaranja hrvatskoga naroda. To divno *jedno* dobilo je čvrsti okvir, koji se zove država i predstavlja se svietu s prvom kulturnom legitimacijom zapadnoeuropske vriednosti«.[56]

Branko Gavella je pak napisao teorijski esej o tome što je kazalište. On piše proti scenskom realizmu (»prenošenje svakidašnjeg života na pozornicu«), koji je »postao prostim rekvizitom, prozirnom tehnikom, iza koje zjapi pustoš prazne teatralnosti« i koji ne može »da izpuni onaj veliki duševni prostor, što ga predstavlja pozornica«. Piše proti scenskom simbolizmu (»zašli smo u carstvo legende i oblačili junake u filozofski oblikovane kostime«; »zašli smo u tančine imaginarnih psiholožkih pitanja«). On kaže da je pri tome kazalište preteklo dramatičare odbacivanjem staroga i »oblikovalo scenska sredstva za novo kazalište«, pa sada se zna »kako treba igrati Shakespearea, a kad igramo suvremenu dramu, izvlačimo predpotopne rekvizite«, te nastavlja da su se skupile »silne mase energije, koje teže za stvaranjem u formi kazališne umjetnosti«. Čovjeku treba »sredstvo pomoću kojega će on preko estetskog individuuma moći posredno ne samo kvantitativno, nego izpunjeno živim unutrašnjim sadržajem doživjeti *smisao* svoje aktivnosti. Predstaviti taj smisao može samo pozornica [...] Baš zato, dakle, jer je kazalište umjetnički oblik, koji je tako čvrsto, tako organski vezan za naše najživotnije funkcije, mora ono samo iz sebe, iz svoga privatnog značenja naći mogućnosti aktivnog sudjelovanja, Ono ne smije ostati pustom igrom, poprištem za virtuosne redateljske konstrukcije ili nekim razkošnim serviranjem nehranjivih, slabokrvnih književnih proizvoda.« Gavella piše da »nedostaje nam prava s nama i u nama rođena *tragedija*«, odbacuje »sentimentalnu, malograđansku dramu«, i nisko

55 V. Rabadan, Putevi hrvatskog kazališta, *8*, 10.
56 D. Žanko, Kulturno sjedinjenje našeg XVI. i XX. st., *44-45*, 12.

cijeni komediografiju i satiru. On misli kako treba da se »na daskama zacari kao jedini dostojan vladalac *nova tragedija*«, koja će »progovoriti ujedno glasom *novoga patosa*«, koji je »duboko uvjerenje o nadindividualnom značenju onoga, što proživljujemo, o značenju [...] koje želi, da se riekom razlije u obći tok suosjećanja i razumievanja«. Njezin se junak (»novi čovjek«) ne odvaja od drugih, ne boji se da bude kao drugi, nije »heroj romantički nemogućih avantura«, nego je junak »koji se bori, da u sebi sruši sve ograde, koje ga diele od družtvenog organizma svoje okoline, koji hoće biti velik po tome, što u sebi nosi *sviestnu* snagu toga organizma«. Takav će naći »pravi, iskreni patos novog životnog osjećanja i taj će patos biti mjerilo za glumca«. Tada više »ne će biti ni marioneta stilističkih eksperimenata, ni rob sitničavog kopiranja prirodnosti, nego će slobodno stvarati ono, što samo on može stvarati: svoju novu kuću, novo *kazalište.*«[57]

Spremnost je prenijela i tekst o glumcu i glumi.[58]

O kazališnim predstavama uglavnom je pisao Nikolaj Fedorov, Oton Orešković volio je napisati štogod o životu pomoćnoga osoblja, a napisao je i članak o osječkom kazalištu, registrirana je bugarska izvedba Budakova *Ognjišta* u Rabadanovoj dramatizaciji, pisano je o Nini Vavri, a bilo je i različnih vjestica iz kazališnoga života. Vladimir Žedrinski je pak objavio dosta kazališnih karikatura.[59]

U god. 1942, ne uzimajući u obzir razdoblje u kojem su nastupali ili pitanje angažmana ili napuštanja kazališta, u kazališnim se tekstovima spominju ovi redatelji: A. V. Beck, B. Gavella, Mato Grković, K. Mesarić, H. Nučić, V. Rabadan, T. Strozzi i T. Tanhofer; scenograf: Lj. Babić; kostimografi: V. Žedrinski, Marijan Trepše; prevoditelji: A. V. Beck, K. Mesarić, T. Tanhofer, T. Strozzi; uglazbljivači: I. Kirigin, L. Matačić i B. Papandopulo; glumice: Nada Babić, Ljubica Bočkaj, Smiljka Bogdanović, Mila Careva, Đurđica Dević, Mila Dimitrijević, Ervina Dragman, Vlasta Dryak, Nađa Grahov, Ella Hafner, Betty Olga Hoffer, Gizela Huml, Hela Janković, Božena Kraljeva, Bela Krleža, Marija Merlić, Mia Oremović, Vika Podgorska, Mila Popović, Vera Simić, Sonja Sirek, Jelka Šokčević i Vanja Timer; glumci: Vjeko Afrić, Amand Alliger, Aleksandar Binički, Pero Budak, August Cilić, Josip Daneš, Dejan Dubajić, Dubravko Dujšin, Srđan Flego, Željko Frelić, Maks Furjan, Rudolf Kukić, Jozo Laurenčić, Viktor Leljak, Marijan Lovrić, Josip Maričić, Veljko Maričić, Mihajlo Marković, Joso Martinčević, Martin Matošević, Branko Mešeg, Hinko Nučić, Josip Pukšec, Janko Rakuša, Salko Repak, Josip Rutić, Ivan Sotošek, Tito Strozzi, Dalibor Šatalić, Mladen Šerment, Branko Špoljar, Tomislav Tanhofer, Boris Vrsalović, Stjepan Vujatović.

O opernim predstavama pisati je počeo B., a ubrzo je tu rubriku preuzeo Josip Andreis, koji je izvješćivao i o koncertima. O glazbenom životu i glazbi pisali su Vladimir Ciprin i Josip Vlach-Vruticky.[60]

U opernim predstavama sudjelovali su dirigenti: Lovro Matačić, Boris Papandopulo i Jakov Gotovac; redatelji: B. Gavella; scenografi: V. Žedrinski i M. Trepše; koreografi: Ana Roje i Oskar Harmoš; pjevačice: Bianka Dežman, Vera Grozaj, Đurđa Halper, Srebrenka Jurinac, Mila Kogoj, Nada Krušlin, Marijana Radev, Ludmila Radoboj, Blanka Tomašić, Nada Tončić i Karmen Vilović; pjevači: Ivan Francl, Josip Gostič, Aleksandar Griff, Pavao Grba, Vjekoslav Klasić, Josip Križaj, Milivoj Kučić, Tomislav Neralić, Milan Pichler, Gustav Remec, Milan Šepec, Nikola Šterl, Dragutin Šoštarko, Božidar Vičar, Rudolf Župan.

* * *

O filmu se malo pisalo, i registrirati je tek nekoliko članaka.[61]

57 B. Gavella, Ideja novog kazališta, *44-45,* 14

58 Boleslaw Strzeszewski, Što nikad ne umire, *4,* 7.

59 N. Fedorov, F. Schiller, Razbojnici, *1,* 14; Ljubovnici, *2,* 7 (kako je to bila predstava škole Hrvatskoga državnog kazališta nabraja njezina ravnatelja Dragu Ivaniševića te profesore Dušana Žanka, Branka Gavellu, Tita Strozzija, Dubravka Dujšina, D. Ivaniševića, Marka Soljačića i Josipa Ružičku); M. Ogrizović, Hasanaginica, *3,* 9; C. P. van Rossum, Žena, *4,* 10; A. Hamik, Prodani dedek, *5,* 10; J. W. Goethe, Faust, *6,* 10 (na toj strani je i anegdotalni tekst o generalnoj probi); I. Stodola, Karijera, *8,* 10; F. Galović, Pred smrt i pjesme, *12,* 9; A. Muradbegović, Husein-beg Gradaščević, *14,* 9; I. Lamza, Kontrolor, *18,* 9; S. Benelli, Bezdušna šala, *34,* 10; J. Vaszary, Anđeo u braku, *35,* 10; H. Coubier, Aimée ili Zdrav razum, *38,* 10; K. Mesarić, I u našem gradu, *40,* 10; J. Racine, Fedra, *41,* 12 (uz izvedbu je Ton Smerdel napisao članak: Racineova strast. Postanak klasičnog djela, *42,* 12); A. Dumas sin, Prijatelj žena, *44-45,* 21. Fedorov je napisao i članak o V. P. Dalmatovu, ruskom glumcu hrvatskoga podrijetla (1852—1912), *3,* 8. — O. Orešković, Nevidljivi život našeg kazališta, *2,* 10; Pred praizvedbom »Kontrolora«. Radnik i auktor na istoj pozornici, *16,* 10; Osječka pozornica, *15,* 8 (spominje Aleksandra Gavrilovića, Katicu Grganović, Zlatu Nikolić, Asju Gligo, Milivoja Ganzu, Slavka Midžora, Antu Šoljka i Emila Kutijara). — H. W., »Ognjište« u Sofiji, *10,* 9. — B., Uspomeni Nine Vavre, *32,* 10. — Usp. od Žedrinskoga, Predstavljamo vam kazalište, *4,* 12. — Vijesti i dr.: *42,* 12, *43,* 12, 44-45, 22.

60 B., Parsifal, *8,* 10. — J. Andreis, Početak koncertnog godišta, *34,* 10 (Zagrebačka filharmonija izvodi B. Papandopula i A. Brucknera, dirigent L. Matačić); Koncert Šuleka i Janigra, *35,* 10; Dvije komorne priredbe, *36,* 10 (koncert Milana Reizera i Hrvatskoga krugovala, dirigent K. Baranović); Prva operna praizvedba. Francesco Cilèa: Adriana Lecouvreur, *37,* 10; Zanimljiva koncertna sedmica, *37,* 10 (koncert Ljudevita Dobronjija, violina, i Petra Dumičića, klavir te Hrvatskoga krugovala, dirigent K. Baranović); Dobro posjećene praizvedbe, *38,* 10 (koncert Stanislava Opermana i koncert Hrvatskoga državnog konzervatorija, dirigent M. Pozajić); Uspjeh Papandopulove komorne skladbe, *39,* 9 (i o koncertu Tita Apreae i izvedbi Vivaldijevih *Godišnjih doba,* o koncertu Ivana Pinkave, Petra Dumičića i Mladena Stahuljaka); Koncert na orguljama. Nastup Mladena Stahuljaka, *40,* 10; Novo hrvatsko simfonijsko djelo. Praizvedba »Zemlje sunca« Krste Odaka, *42,* 9; Osamdesetgodišnjica H. P. D. »Kolo«. Obnovljena Odakova opera »Dorica pleše«, *43,* 12; Treći društveni koncert HGZ, *44-45,* 8 (Lav Vrbanić, Evgenije Vaulin, klavir; na koncertu državnoga konzervatorija: bariton Matija Kuftinec, fagotist Rudolf Klepač, dirigent M. Pozajić). Andreis je pisao o knjizi Božidara Širole *Hrvatska umjetnička glazba* (*34,* 9), a bila je prikazana i njegova knjiga *Povijest glazbe* (*13,* 8) i pretiskan dio o suvremenoj hrvatskoj glazbi (*11,* 9). — V. Ciprin Prvi nastup mlade pjevačice. Karmen Vilović u ulozi Gilde u »Rigolettu«, *3,* 9; Uspjeh. Uz gostovanje zagrebačke opere u Rimu, Mletcima i Firenci, *11,* 9 (O. Orešković, Ero u svietu Italije, *11,* 10, piše anegdotalni putopis, a o gostovanju je izjavu dao i Jakov Gotovac, *12,* 9); Berlinska filharmonija prilikom koncerta u Zagrebu, *30,* 10; »Sunčanica«. Praizvedba opere Borisa Papandopula, *17,* 9. — J. Vlach-Vruticky, Djelo Vatroslava Lisinskog. Hrvatski nacionalizam u glasbi, *31,* 10 (zapravo neutralan članak o Lisinskom i nacionalnoj glazbi); Na izvorima glasbe, *37,* 9.

61 A. Žibrat, Puerta Cerada. Prvi argentinski slikopis u Hrvatskoj, *3,* 10. — V. C., Chaplin režira »drugu frontu«. Obća kriza američke slikopisne proizvodnje, *35,* 7. — Ljudi u ogledalu, *4,* 9, bilješka je o njemačkom filmu koji se tada snimao u Hrvatskoj.

Tomislav DOROTIĆ

Preslice od ljubavi

»...ugasite mržnju jer svi su nam ljudi itekako potrebni.«
Ivo Andrić

Demoni zla urotili su se protiv naše slobode.

Iz ugroženog Zagreba naglo otputovasmo zračnim putem na Hrvatski jug. S plavetnih visina promatramo Najljepšu, Najdražu i Jedinu nam Domovinu. Hrvatska je napadnuta, ranama krvari. Hrvatski puk se sklanja pred monstrouznim nasrtajima novovjekih barbara... Dolje, u zelenim šumarcima kriju se željezna čudovišta, odjekuju smrtonosni rafali, spaljena sela gore... Eksodus je počeo...

Srce mi je ojađeno.

Neke davne tuge još u srcu hranim.

Jesmo li krivovjerni, Bože, kad dopuštaš da Tvoje hramove pale i zvonike granatama obaraju, jesmo li krivovjerni kad puštaš da nevini i nejaki stradavaju? Zar samo more krvi i suza osloboditi nas može tisućljetnih stradanja i novih uza?!

* * *

Podno Vidove gore mirno je.

Tu, na južnim padinama Brača sklanjahu se pred turskim najezdama i nasiljima popovi glagoljaši, radišni pustinjaci, koji su u eremitažu Blaca »svojim rukama težili zemlju« živeći u miru i skladu s bračkim težacima i pastirima. U kamenoj pustoši obrađen je svaki komadić škrte zemlje na kojoj rastu naranče i limuni, dunje, breskve i bademi, množe se stada ovaca, košnice pčela, a vinogradi i maslinjaci obilno uzvraćaju svojim darovima za uloženi trud. I stoljećima tako – sve do zvjezdanih staza don Nikole Miličevića, do naših dana... UTOPIJA je ostvarena – na Braču!

Nešto istočnije, u Zmajevoj spilji, Juraj Dubravić, eremita poljički svojim rukama i sam samcat gradi minijaturnu katedralu, kipar po Božjem daru u kamenoj stijeni urezuje Apokalipsu!

* * *

Apokaliptični jahači zloslutno su krenuli na Lijepu našu. Rat se rasplamsava. Proživljavamo najstrašniju tragediju u dosadašnjoj povijesti... Bole ove srpanjske tišine u Bolu devedesetiprve. Zaspati ne mogu... Upijam miris kadulje, žuke i ružmarina.

Demoni zla prijete nam uništenjem.

Stradavaju još nerođena djeca, nejaki i nemoćni, ko jagnjad nevini.

Sami smo

Kolovoz 1991. g. Hrvatska se za opstojnost svoju bori!

Ne postoje dobre vile naših nadanja, sami smo! Bezumna mržnja sravnila je Kijevo sa zemljom! Preživjele otjeraše u zbijeg... Ne bismo ni doživjeli preteška ova stradanja da posjedujemo crno zlato našeg vremena. Politika se na trgovinu svodi! Sve se plaća robom, radnom snagom u tuđini, grobom.

Tugujem nad sudbinom nedužna naroda.

U moje se tijelo uvukao podmukao neprijatelj. Još ne znaju pravi uzrok moje bolesti. Mala je to patnja kad pomislim kako mirne ljude kao taoce odvode u roblje, mladost našu na groblje!

Ko školjka sam darovana pijesku na obali...

Nečujno umire dan. U predvečerje rastu mrke stijene. Poput sjene spuštam se na Rât. Omamilo me sunce... Neće me san.... Noćni burin suši žalo... Bdijem...

Sunce nad smirenim morem... Kad prenuh se, ugledah djetešce (na tren ostavljeno) u kolicima uz more. Modre mu oči u nebo gledaju, pa na more skrenu, na meni se zaustave... Vedrina osmijeha spoji nebo i more... Učini mi se da se jedro moje tuge diže, bubri nad palubom nade... Bože, sačuvaj u mom srcu ovo nevinošću ozareno lice za dane koji dolaze! Bolujem ko školjka darovana pijesku na obali...

Možda me ruka nevinog djeteta u zagrljaj tvojih dubina vrati, o more!...

Preslice od ljubavi

Pražnice. Jedno od najstarijih naselja na Braču (Ime je u svezi s glagolom pražiti, ognjem pržiti, te imenicom supraška t.j. pepelom zapretana žerava) čuva svoju posebnost – staru čakavštinu i brojne običaje. Blagdan je Vele Gospe...

Palim svijeću... Molim našu Odvjetnicu Mariju da nas čuva od osvete i kletve, da skrati ovu našu Kalvariju, da u našim srcima sačuva dobrotu, jer teška nas mora pritisla! Raste plima nasilja... Zavojevači pustoše naše domove, ali ne smiju opustošiti naša srca! Svaki dan nestajemo, ali i nastajemo... Nećemo posustati, ne damo se podložiti! Ludilu nasilnika suprostavljamo se svjetlošću Istine, Ljubavi, Pravice...

Osvojio nas pradavni pejsaž bračke visoravni! Kamen ograđen kamenom: posna zemlja, »grčke gomile«, pašnjaci s ovcama i kozama, bunje, miris kadulje i vrijesa. Krenusmo prema drevnom Straževniku, svetom Jurju u pohode. On je zaštitnik otoka, zagovornik kome se stoljećima hodočasti... Odjednom opasni poskok prepriječio nam put. Nespretno ga udarih štapom, prepolovih... Onaj dio s glavom kao da će na nas, ali ubrzo je klonuo... Pomozi nam, sveti Jure, savladati sve naše guje otrovnice i sačuvaj nam duše čiste!

Crkvica svetog Jurja ima zvonik na preslicu, najstariji na Braču, s malim zvonom koje je stanovnike Straževnika pozivalo na molitvu. Izmolismo prastaru Didinu: *»Svi smo Ti prigrišili, primi pokoru našu, pomiluj nas...«*

Mrmori more...

Rujan 1991.

Sanjao sam ružne snove... Jedva čujno, kroz mrklu noć, moj brodić u nepoznatu luku plovi... Prognanik sam... Ne protuslovim. Svejedno mi je čiji će žali primiti moj

umor... Sve je podložno mijenama... Samo među zvijezdama skretanja nema! Gradimo i rušimo svjetove u sebi... Moj križ ne može ponijeti neki pravednik umjesto mene... Puno nam je radosti darovano, a uz njih i iskušenja idu!

Pred zoru vraćam se rodnim uvalama. Ne želim umrijeti u nepoznatom kraju, daleko od svih koji me znaju i koji me vole... Teško je umirati u tuđini!

* * *

Jučer stigoh u Split. Danas, 17. rujna, ratni brodovi priječe svaku vezu otoka s kopnom. Trajekt s bolesnicima, rodiljama i putnicima vraćen je na Brač, a bio je na ulazu u splitsku luku.

KBC Firule...

Bolnička soba s pogledom na more. Treći krevet je prazan. Na aluminijskoj tabli za temperaturne liste urezano je: B. Č. došao tiho i otišao još tiše 1989. g.

Mrmori more u maloj lučici podno bolnice na brijegu... Miruju brodice u svom zaklonu... U Zelenilu jadranskog podneblja pokoja palma. Sjedim na verandi. Nasumice sam otvorio *Pjesme darovnice, Gitanđali* R. Tagora: »Tvoja darivanja nama smrtnicima nadmašuju sve naše potrebe, i još se nesmanjena vraćaju tebi.«

Plaha grlica sletila na ogradu verande... Ogledava se... Tepam joj da se ne boji... Odjednom s ratnih brodova, što gusarski zatvaraju Brački kanal odvajajući Brač i Šoltu od kopna, zapucaše na Marjan. Naši odgovoriše i na krmi jednog od »ratnika« zadimi se, on planu, okrenu se nekoliko puta oko sebe i pohita prema Braču, u zaklon neke uvale, tražeći spas... Do nas dopire miris baruta i spaljenih brodova iznad grada.

Ni one grlice više nema... Možda se vrati kad se zavjesa dima podigne. Mrmori more... Nevera se sprema...

Teško dišem...

CT pretrage pokazuju da je u desnom plućnom krilu ugrožen limfni sustav...

Grlica moje nade...

Moja plaha grličica oprašta se sa mnom...

Kao da zna da odlazim. Obećah da ću se vratiti...

U trajektnoj luci Split, dok čekamo »Liburniju« da nas noću »preseli« na sjeverni dio Jadrana, u mirnije vode, neznanac u odori Zbora narodne garde, obraća se prijatelju: »Ne mogu čekati skrštenih ruku, braniti se moramo... Ostavio sam pismo... Sad znaju što će učiniti s »lovom« ako se ne vratim...«

Svu noć smo plovili... Trajekt, prepun vozila, izbjeglica i putnika, uznemireno podrhtava, kao i more... Kao naša usplahirena srca u noći bez mjeseca i zvijezda...

* * *

Konac rujna.

Slovenija mirno spava. Nedjelja je...

Epopeja Vukovara nije uzdrmala uspavanu savjest Europe! Moj Dubrovnik sliči na logor u kojem je 60.000 ljudi osuđeno na tamnički život! Svijet se zgranuo, ali ne poduzima ništa!

Cvjetaju cvjetovi smrti ...

* * *

Početkom listopada primiše me u Bolnicu na brijegu.

Onaj dan raketirali su Banske dvore! Iz zagrebačkih vojarni opasno prijete... Sabor je 8. listopada donio Odluku o raskidu svih državno-pravnih sveza između Republike Hrvatske i SFRJ. Izlazimo iz tamnice u koju smo »ko guske u maglu« uletjeli prije sedam desetljeća. Tražili smo bratski zagrljaj da ne budemo sami pod suncem i zvijezdama. Poslije romantičarskih zanosa našli smo se u smrtnoj opasnosti! Bilo je to vrijeme bolnih iskušenja. Poslije beskrajno duge noći budimo se iz agonije dugotrajnog umiranja...

Vjerujem u dane što dolaze!

Zovu smrti i uništenja suprotstavit ćemo se plamenom ljubavi i nade, srcem koje će pobijediti svoje povijesne tuge i iskušenja koja nas tek čekaju. Ljubav će podići srušena i spaljena sela, vratit će se prognanici na ognjišta otaca i djedova svojih... Proći će vremena zlih demona, zacijelit će rane ranjenika, ranjena srca dugo neće! I kad okovi spadnu ožiljci ostaju, traju...

Ispunit će se moj san... Žrtve nisu bile uzaludne!

Hrvatska će se dići iz pepela!...

Milan RADIĆ

Bitka kod Siska 1593.

Ovo je proljeće četvrto stoljeće
kod maloga Siska bitke slavne
kada tristo hrabrih junaka Hrvata
mačem piše pobjede davne.

Kupa je i danas svjedok nijemi
jer je u njoj grob Turaka bio
u Hrvatskoj napaćenoj zemlji
kojoj je i Bog pomoći htio.

Čvrste su zidine junačkoga Siska
postale bedem za ono sutra
i svijet je vidio da mu otud
svanjivaju sunčana jutra.

Ivana RADIĆ

Mir očima poginulih

Uz četiristotu obljetnicu bitke kod Siska

Miruju čempresi u njedrima groblja,
miruju vjetri u krošnji daljina,
miruju staze što do vas vode,
miruje osama vrletnih planina.

Mirne su trave u rosama jutra,
mirne su kose nesanjanih noći,
mirne su misli usnule u vama,
ne miruju samo vaše drage oči.

One su kraj mene i svuda ih vidim,
u kosama trava, u rosama jutra,
u tuzi što spava na dlanu samoće,
u drhtaju bola i danas i sutra.

Tomo VEREŠ

Je li rat neizbježan?

Na naše novovjekovno razumijevanje rata i mira presudno su utjecali politički nazori engleskoga filozofa Thomasa Hobbesa (1588—1679). On je pokušao odgovoriti na temeljno pitanje koje ljudski rod muči od pamtivijeka: kako je moguće osigurati mir, ako ljudi nisu skloni da se sporazumiju u osnovnim načelima zajedničkoga života, ako i kršćanski narodi potpuno različito shvaćaju miroljubivu poruku Svetoga pisma i zahtjeve naravnoga zakona, prema kojima tvrde da uređuju svoj život? Budući da se ljudi ne uspijevaju sporazumjeti u zajedničkom dobru, smatra Hobbes, ne preostaje im drugo rješenje nego da se pokušaju sporazumjeti u neizbježnom zajedničkom zlu, kako bi izbjegli najveće zlo, to jest posvemašnje međusobno uništenje. Jer prvobitno stanje čovjeka je »rat sviju protiv svih« (bellum omnium in omnes). Ljudi su, doduše, po naravi jednaki, ali promatrani kao konkretni pojedinci izvan države svi žele prije svega zaštititi svoju slobodu i pri tome zadobiti vlast nad drugima. Zato je rat iskonska odrednica ljudskoga prebivanja na Zemlji, a dva osnovna pokretača u ratu su nasilje i prijevara. Kako bi izbjegli pogubne posljedice rata, ljudi se društvenim ugovorom odriču jednoga dijela svojih prava te ih prenose na državu, koja bi trebala biti čuvar i jamac mirnoga zajedničkog života. Međutim, kao što pokazuje povijesno iskustvo, ratovi se još većom žestinom rasplamsavaju među državama pa stoga ostaje kobna istina da je zapravo »čovjek čovjeku vuk« (Homo homini lupus).

Zanimljivo je napomenuti da svi naturalistički filozofi tumače čovjekovo ponašanje u svijetu s pomoću modela uzetog iz životinjskoga svijeta. Za Hobbesa je to vuk, za Machiavellija lav i lisica, a za Spenglera osamljena ptica grabljivica. Budući da je, po njihovu mišljenju, najdublji ljudski instinkt ugrožavanje egzistencije drugoga čovjeka, to je rat neminovna prirodna pojava. Oružani sukobi među narodima i državama su neizbježni.

Suprotno ovoj naturalističkoj viziji namjera nam je pokazati da rat nije neizbježna prirodna pojava ljudske egzistencije, nego je posljedica određene kulture koja se može promijeniti. Naša teza oslanja se na rezultate srazmjerno mlade znanosti: etologije. Riječ »etologija« izvorno znači znanost (logos) o načinu života (ethos). Danas etologija označuje u prvom redu poredbeno proučavanje ponašanja životinja i ljudi. Glede toga osobito su značajna istraživanja Konrada Lorenza, Paula Overhagea i drugih znanstvenika.[1] Oslanjajući se na njihova istraživanja, ukazat ćemo na bitna svojstva životinjske i ljudske agresivnosti, pokušat ćemo objasniti po čemu se ljudsko napadačko ponašanje razlikuje od životinjskoga, da bismo na kraju iz te usporedbe povukli neke zaključke važne za našu tezu.

1 Usp. K. LORENZ, *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Agression*, Wien 1969; ISTI, *Temelji etologije*, Zagreb 1986. — P. OVERHAGE, *Der Affe in dir. Vom tierischen zum menschlichen Verhalten*, Frankfurt a. M. 1972.

1. *Što je agresija?*

Prema *Filozofijskom rječniku* (2. izd. Zagreb 1984) agresija je »ponašanje ili djelovanje koje ima za cilj nanijeti štetu osobama, životinjama i stvarima. U međunarodnom političkom životu: neizazvani i iznenadni napad jedne države na drugu...« (str. 15).

Agresivnost je temeljno obilježje životinjskoga svijeta. Potječe od osjećaja ugroženosti, straha, bijesa, vanjskog izazova, boli te drugih nutarnjih i izvanjskih čimbenika. Pojavljuje se u različitim oblicima i učincima, počevši od simboličnog napadačkog zastrašivanja do otvorenog i brutalnog nasilja koje razara, uništava i ubija. Agresivnost se ne može svesti isključivo na rad žlijezda, premda njihov utjecaj ne treba podcijeniti. Mnoga su zapažanja utvrdila, na primjer, da napadačko ponašanje mužjaka znatno ovisi o seksualnim hormonima. Značajni su čimbenici agresivnoga ponašanja i temperatura, osobito velika vrućina, vrsta hrane, vremenske prilike i prostorne okolnosti.

Većina živih bića programirana je da na određene znakove automatski odgovara napadom. Iz toga slijedi da se ljudska agresivnost ne može jednostavno ukloniti društvenim reformama ili pedagoškim mjerama. Može se samo otupiti i preusmjeriti. Ako je istinita Lorenzova tvrdnja da je agresivnost iskonski prirodni instinkt koji ima pozitivnu ulogu u očuvanju jedinke i skupine, odnosno zajednice, onda je, štoviše, besmisleno težiti za njezinim iskorjenjivanjem. Ta činjenica samo potvrđuje drevnu Heraklitovu tezu da je »rat otac svih i kralj svih« (fragm. 53). Ono što je kod ljudske agresivnosti uistinu alarmantno i tragično i po čemu se ona bitno razlikuje od životinjske agresivnosti, njezina je beskrajna razorna moć. Čovjek je, na žalost, jedini masovni ubojica i kao takav stubokom se razlikuje od svih živih bića.

Razmotrimo pobliže tu razliku.

U svome spomenutom djelu, P. Overhage iznosi vrlo zanimljiva i poučna zapažanja o agresivnom ponašanju sisavaca u slobodnom prostoru. On primjerice napominje da sporovi, sukobi i borbe između čimpanza, gorila i orangutana vrlo rijetko svršavaju smrtnim slučajem, iako te životinje imaju snažne mišice i ubojite zube. Čimpanze su najratobornija vrsta čovjekolikih majmuna. Oni napadaju i ubijaju mladunčad drugih vrsta majmuna i manjih životinja, ali nikada mladunčad drugih skupina svoje vrste. Općenito se može ustvrditi da razne istovrsne skupine životinja i njima pripadajuće jedinke nikada ne ulaze u ozbiljne, smrtonosne dvoboje. Sporovi se većinom rješavaju simboličkim prijetnjama, ritualnim zastrašivanjima neobičnih krikova i pozâ, ili u najgorem slučaju fizičkim kažnjavanjem suparnika, kako čine čimpanze kada slabijega suparnika vuku po zemlji i grebu noktima dok ne prizna da je poražen.

No više je nego zanimljiva posebna vrst prirodne lukavosti kojom se neke poražene životinje služe da bi izbjegle smrtni ishod dvoboja s jačim jedinkama svoje vrste. Na primjer, poraženi pas i vuk bespomoćno pružaju pobjedniku upravo najranjiviji dio svoga vrata gdje bi ugriz neminovno prouzrokovao smrt. Ustanovljeno je, međutim, da pobjednički pas ili vuk u takvim situacijama nikada ne ugrize poraženoga

suparnika. Slične pojave zabilježene su i kod drugih vrsta životinja: slabije jedinke sprečavaju agresiju jačih upravo tako da bez ikakva otpora izručuju svoj život na raspolaganje napadaču. Gotovo bi se reklo da slabije jedinke spontano računaju na »milosrđe« jačih, ili barem na njihovo viteško poštenje, i da u tome skoro uvijek uspijevaju. Možda će nam ove pojave o kojima nas izvješćuju etolozi omogućiti da donekle shvatimo smisao Kristovih zagonetnih i teško prihvatljivih riječi što ih je uputio svim ljudima u govoru na gori: »Ne opirite se zlotvoru! Naprotiv, pljusne li te tko po desnom obrazu, okreni mu i drugi« (Mt 5, 39). Čini se da je Krist zapravo htio reći: pružite drugi obraz napadaču, ali ne zato da primite drugu pljusku, nego baš zato da je ne primite, da napadač iznenađen vašim nenasiljem i sâm odustane od nasilja.

Ovaj paradoksalni zakon odustajanja od nasilja nedvojbeno vrijedi, kako smo vidjeli, u životinjskom carstvu, kod vukova i pasa, ali ne vrijedi, na žalost, u većini slučajeva kod ljudi. Čovjek je naime slobodno biće neograničenog i nepredvidivog potencijala, koji često nastupa kao izazivač Božjeg i naravnog zakona. Čim kod svoga suparnika primijeti znakove straha, slabosti, klonulosti i bespomoćnosti, on se s još većom žestinom i okrutnošću okomljuje na nj da bi ga potpuno uništio. Pogledajmo ukratko neka specifična obilježja ljudske agresivnosti.

2. *Ljudska agresivnost*

Jedno je od osnovnih i najupadnijih svojstava ljudske agresivnosti, da se zbiva među različitim kompaktnim skupinama i zajednicama. Izaziva je neka stvarna ili pretpostavljena pogibelj, koja prisiljava članove pojedinih skupina da među sobom stvore čvrste, neraskidive veze i da se što bolje zatvore u odnosu prema drugim skupinama. Nezaobilazna je popratna pojava takvih zatvorenih i sučeljenih zajednica da razmišljaju prema dualističkom, crno-bijelom misaonom obrascu i da radikalno dijele svijet na dva suprotna tabora, prijatelje i neprijatelje. Mnogostruku različitost i šarolikost svijeta ne priznaju. To dualističko cijepanje svijeta ide tako daleko da pripadnici jedne zajednice i naroda jednostavno *ne smatraju ljudima* pripadnike drugih zajednica i naroda. Čak i u razvijenoj egipatskoj i grčkoj kulturi samo su Egipćani i Grci bili priznati ljudima. Ostale su smatrali barbarima, psima, ne-ljudima. U naše najnovije doba takva dualistička svrstavanja i sučeljavanja, koja su trajni izvor ljudske agresivnosti, poprimaju nove oblike i nastaju zbog nepodnošenja bilo kakve različitosti. Dovoljno je npr. da neka osoba prekrši nepisano pravilo u modi, da nosi staromodni šešir, dugu kosu ili kratku suknju i da *eo ipso* bude izopćena iz zajednice kao »čudak« ili čak kao »neprijatelj«, kojega treba prezirati, mrziti i napadati. No najopasnije je područje ljudske agresivnosti, dakako, pripadnost različitim nacionalnim, vjerskim i kulturnim zajednicama. Ta se različitost naime sve više polarizira u sukobe s katastrofalnim posljedicama. Možemo kazati da čovječanstvo kao jedinstvena biološka zajednica istovrsnih jedinki upravo u naše dane doživljava kobni *duhovni rascjep* apokaliptičkih razmjera, koji ozbiljno ugrožava njegovu elementarnu biološku egzistenciju.

Stoga se postavlja pitanje je li moguće neutralizirati ljudsku agresivnost i kako. Prema jednoj, danas vrlo raširenoj, teoriji glavni su uzrok ljudske agresivnosti

neispunjene želje, frustracija. Čovjek, navodno, napada jer želi ukloniti zapreke koje mu onemogućuju postizanje osobne sreće. Međutim, novija su istraživanja pokazala da je frustracija samo jedno od mnogih stanja povišenog uzbuđenja, koja ponekad potiču na agresiju. Osim toga, u spomenutoj teoriji pogrešno se pretpostavlja da bi zadovoljavanje svih ljudskih želja rezultiralo nestajanjem ljudske agresivnosti, jer iskustvo svjedoči da upravo djeca suvremenih bogataša, kojima je sve dopušteno, postaju vrlo agresivne osobe. Po sebi je razumljivo da odgoj i primjer roditelja igraju važnu ulogu u oblikovanju uravnotežene ljudske ličnosti, no njima se može samo donekle otupiti napadački nagon čovjeka, ali se ne može promijeniti.

Čini mi se da je u tom pogledu najuspješnija metoda preusmjeravanje agresivnog potencijala čovjeka prema neutralnim ciljevima. Tu se ne ide za tim da se ljudski napadački nagon iskorijeni, što je, uostalom nemoguće i besmisleno — nego da se neiscrpive energije *iskoriste* u službi viših, zajedničkih ciljeva. Tako te energije postaju čimbenici napretka i blagostanja. Nizozemci su u borbi protiv mora postali izvanredno jedinstven narod i ujedno postigoše zavidno gospodarsko blagostanje. Preusmjeravanju ljudske agresivnosti služe danas mnogobrojna športska natjecanja, koja su postala vrlo korisni ventili za rasterećivanje nagomilanih duhovnih i tjelesnih napetosti, zatim međunarodni susreti i suradnja na raznim razinama: znanstvenoj, kulturnoj, gospodarskoj, zabavnoj itd.

Da kulturni čimbenici mogu izvršiti znatan i vrlo raznolik utjecaj na preusmjerenje ljudskog agresivnog potencijala pokazalo je na svoj način zanimljivo usporedno istraživanje engleskog znanstvenika M. Meada o načinu života tri plemena u Novoj Gvineji. Pleme Arapeša, koje govori papuanskim jezikom, siromašno je, živi od zemljoradnje i svinjogojstva. Muškarci i žene zajednički obrađuju zemlju i vrlo su miroljubivi. U slučaju svađa i nesuglasica rijetko pribjegavaju nasilju. Otac i majka podjednako se brinu za odgoj djece i podjednako obavljaju sve poslove u domaćinstvu: kuhaju, peru itd. Veoma vole djecu i stalno ih obasipaju svakakvim dobročinstvima. Zabranjuju im da se tuku i uče ih da poštuju tuđe. —Nedaleko od ovoga pitomog plemena živi pleme Mundugumora, lovaca na glave i ljudoždera. Muškarci i žene podjednako su sebični, nasilni i ratoborni. Snažne i dobro uhranjene žene obavljaju teške fizičke poslove koji pristaju muškarcima. Majčinski osjećaj je gotovo potpuno izumro u njima. Prema djeci su neljubazne, često nemilosrdne. Muž je podjednako grub prema ženi, čak i kad je u blagoslovljenom stanju, kao i prema djeci koju ne smatra potomcima, nego opasnim suparnicima. Svekoliki društveni život Mundugumora počiva na agresivnosti. — U neposrednoj blizini spomenutih plemena živi pleme Čambulija koje se posve razlikuje od njih svojim načinom života. Njihovom zajednicom vladaju visoke, snažne i praktične žene koje spretno obavljaju sve vrste poslova. Naprotiv, muškarci su pasivni, osjetljivi, gizdavi i potpuno nesnalažljivi u poslovima svagdašnjeg života. Pretežno se bave umjetnošću: slikarstvom, rezbarstvom i plesom. Među pripadnicima obaju spolova nema, doduše, teških sporova i sukoba, ali nema ni pravoga ljudskog zajedništva.

Iz navedenih primjera bjelodano proizlazi da društveno-kulturni čimbenici mogu snažno utjecati na napadačko, odnosno miroljubivo ponašanje pojedinaca i zajednica, da mogu uvelike otupiti oštricu ljudske agresivnosti, ali je također mogu zaoštriti do krajnjih granica destruktivnosti.

3. Neki zaključci o ratu i miru

Većina etnologa i polemologa tvrdi da rat nije nepromjenjiva prirodna pojava nego je povijesno-kulturna činjenica koja u velikoj mjeri ovisi o čovjekovu moralnu opredjeljenju i inventivnoj sposobnosti njegova razuma. Doduše, rat ima u čovjeku svoj čvrsti biološki i duhovni temelj, o čemu svjedoči i Biblija kada pita: »Odakle ratovi, odakle borbe među vama?« i odgovara: »Zar ne odavde: od pohota što vojuju u vašim udovima?« (Jak 4, 1). Taj se egzistencijalni temelj rata jamačno ne može iskorijeniti, ali se može voljom obuzdati i razumom preusmjeravati, što je dovoljno jamstvo da napori oko očuvanja i uspostavljanja mira nisu nikad uzaludni. Stoga se postavlja pitanje kakvim bi se konkretnim sredstvima danas mogao osigurati mir u svijetu.

Ima polemologa koji smatraju da je kobni trenutak za ratnu sudbinu svijeta bio onaj kad je čovjek izumio oružje. Teško je pretpostaviti da bi goloruki ljudi bili sposobni izvršiti masovna ubojstva i razaranja. To je jednostavno neostvarivo, ne samo fizički nego i psihički. Ali čim je čovjek uzeo u ruke kamen ili batinu, a pogotovo kad je izumio mač, strijelu, pušku, top i ostala dalekometna oružja, a da o nuklearnom oružju i ne govorimo, višestruko je umnožio razornu snagu ruke i rat je, sa svojim katastrofalnim posljedicama, bio neminovan. U ratu su pak osobito okrutna i nehumana dalekometna oružja, jer niti napadač ima mogućnosti da neposredno doživi strahotu svojih razaranja, niti napadnuti ima mogućnosti da »umilostivi« napadača. Iz toga bi slijedio zaključak da je nužan i jedini uspješan put k miru: sveopće razoružanje.

No koliko god je taj put u sebi razložan i privlačan, u biti je iluzoran, jer izum oružja, kao i svaki drugi izum, ireverzibilan je povijesni događaj i čovječanstvo se neće odreći njegove proizvodnje i upotrebe sve dok ne budu uklonjene prilike i motivi zbog kojih ga proizvodi i upotrebljava. A te prilike i ti motivi nastat će tek onda kada se razne zajednice, države i državice svijeta budu odrekle svoga apsolutnog suvereniteta, svoje lažne bogolikosti i kada pristupe izgradnji nove, politički ujedinjene svjetske zajednice.

Tu smo.

Projekt politički ujedinjenoga svijeta kao trajnog sredstva osiguranja mira nije nov, štoviše vrlo je star. Nagoviješta ga već Ciceron kada govori o sveobuhvatnom »društvu ljudskoga roda« (humani generis societas; usp. ***De officiis,*** I, 16 i III, 5; ***De finibus,*** V, 23). Taj projekt uključno je prisutan u temeljnim načelima političke filozofije Tome Akvinskoga, kako je pokazao Robert M. Hutschins (usp. ***St. Tomas and the World State,*** Millwaukee 1949). Dante se izričito zauzima za nj u ***Monarhiji*** (I, 3 i 5), ističući nužnost stvaranja »univerzalnog društva ljudskog roda« (universalis civilitas humani generis) koje opravdava slijedećom argumentacijom: Ne može biti mira bez jedinstva, ne može biti jedinstva bez pravde, a ne može biti pravde bez jednoga vladara cijeloga svijeta. Konačni razlog za političko ujedinjenje svijeta, po Danteu je jedinstvo Božjega bića, kojemu svijet kao svome prauzoru mora težiti i sve sličniji bivati, jer »...ljudski je rod, podvrgnut jednom vladaru ponajviše nalik Bogu i shodno tome ponajviše po božanskoj nakani« (I, 8).

Kasniji povijesni događaji nažalost nisu išli u tom smjeru. Naprotiv, počevši od Jeana Bodina (1530-1596), oca novovjekovne teorije o suvremenosti, vladari

pojedinih država sve su upornije isticali svoju neograničenu vlast, dok su države postale hipostazirana i nepovrediva božanska bića, koja su svemoćno odlučivala o životu i smrti, o biti ili ne biti konkretnih pojedinaca svedenih na impersonalne brojke. Ta je politička stranputica neminovno morala uroditi zlokobnim totalitarističkim režimima i s dva svjetska rata u našem stoljeću.

Stoga je razumljivo da se projekt politički ujedinjena svijeta upravo nakon kataklizme II. svjetskog rata ponovno pojavio, kao jedino spasonosno rješenje,[2] koje je snažno podržao i papa Pavao VI. svojim govorom u Ujedinjenim narodima 4. listopada 1965.[3]

U čemu se zapravo sastoji taj projekt?

Prije svega, projekt politički ujedinjena svijeta nipošto se ne smije poistovjetiti sa sadašnjom Organizacijom ujedinjenih naroda, premda se ona može smatrati jednom od pripremnih etapa na putu njegova ostvarenja. No Organizacija ujedinjenih naroda ne može biti dovoljno jamstvo mira baš zato što je sastavljena od mnoštva suverenih država i državica, kojih je egoizam i hermetizam glavna zapreka istinskog jedinstva svijeta.

U projektu politički ujedinjena svijeta nije riječ o nekoj utopijskoj težnji da se stvori savršeni politički raj na zemlji, kao primjerice, u *Sretnom gradu* Frane Petrića ili u Campanellinoj *Državi sunca.*

Nije riječ ni o pokušaju anticipacije eshatološkoga kraljevstva, u kojemu će, prema riječima Izaije proroka, »vuk prebivati s jagnjetom, ris ležati s kozlićem, a tele i lavić zajedno pasti« (Iz 11,6), dakle o potpunom pomirenju svih opreka i sukoba, jer to je isključivo Božje djelo na koncu vremena.

Riječ je samo o konkretnom povijesnom idealu koji nastaje iz dubina ljudske nevolje i stavlja pred čovječanstvo zadaće koje su, uz određene napore, mudro vodstvo i povijesnu strpljivost, barem djelomično ostvarive.

Riječ je ponajprije o takvoj političkoj organizaciji svijeta koja bi postupno trebala osloboditi od egoizma suverenih država. Jamačno, taj se ideal ne može ostvariti s pomoću neke gotove svemoćne države koja bi imala neograničenu vlast nad svim pojedinicima, ustanovama i zajednicama, ili nekog izabranog naroda, koji bi svim ostalim narodima nametnuo svoju kulturu i svoje zakone. Naprotiv, identitet svih pojedinih političkih tijela, s njihovim osebujnim životom i državnim ustrojstvom, s njihovom nacionalnom kulturom i baštinom, brojnim ustanovama i šarolikim zajednicama, bio bi sačuvan. Isto tako, taj se ideal ne može ostvariti nasiljem — tobože, u ime budućeg zajedničkog dobra, već samo putem slobodnog pristanka samih naroda, koji će biti poučeni i odgojeni da poštujući međusobne razlike dobrovoljno izgrađuju politički ujedinjeni svijet.

Nema dvojbe da ovaj projekt neće uskoro ugledati svjetlo dana. Još će dugo vremena ostati samo povijesni ideal, čežnja i težnja za sretnijim budućim svijetom. Taj projekt traži dugo sazrijevanje. U prvom redu zahtijeva korjenitu promjenu mentaliteta te uporan i postojan odgoj ljudi za univerzalne ljudske vrednote.

---

2 O tome vidi potanje: Jacques MARITAIN, *Čovjek i država,* Globus, Zagreb 1992, str. 181-205 (preveo Marko Kovačević).

3 Govor je objavljen u prijevodu na hrvatski u kalendaru *Dobri Pastir* za 1969. godinu, Sarajevo 1968, str. 115-124.

Vladimir BAŽANT

Kuća na rubu

IX

U herbaru suho cvijeće djetinjstva
Pokopane ruže pune mladosti
Provalija u ono zlatno vrijeme
što pokriva ga suho lišće lipâ

Pod suhim listom na rubu pločnika
Vreba onaj hladni ponor vremena
Ne misliš da možeš se strovaliti
Pasti nekud mimo svoje povijesti

K sebi trgoh ruku, kô da uzmakoh
Kolike su pod njim, gle, opasnosti!
A jesensko sunce sasvim pitomo

Tako izgledaju sve strašne stvari
I sunce i jesen i bivše godine
Tiho, svjetlucajuće, pozlaćeno...

Dragutin KAMBER

Moja ruža

Usred trnja ruža cvala,
Na njoj kaplja rose sjala.
Gledam rosu
Što se prosu
Kao suza što je lije
Draga, kada dragog nije.

Gledam trnje što oko nje kruži
Kao da ne pušta k ruži
Ni leptira
Da joj mira
Dan nijedan on ne strati,
Da joj sunčan trak ne krati.

(Iz ostavštine)

Ante KADIĆ

Slučaj Galilei

Bilo je to u ožujku 1968, kad sam u teatru Vahtangova (Moskva), gledao Brechtovu dramu *Život Galileja,* u kojoj se znameniti učenjak, na pritisak Crkve, odriče Kopernikova nazora o heliocentričnom sustavu. Živeći već par mjeseci u sredini gdje je sve bilo pod nadzorom policije, čudio sam se kako se usuđuju prikazati taj komad, jer bi gledaoci mogli zaključiti da oni žive pod gorom inkvizicijom, nego je bila ona crkvena.

Za vrijeme pauze okruže me neki profesori i studenti, koje sam poznavao s Univerziteta: pitaju me što mislim o nepogrešivom papi koji brani zabludu (da se Sunce okreće oko Zemlje) te zatvara velikana, koji se nije htio odreći zdravog razuma, iako je i dalje želio ostati katolik.

Podlegao sam svom temperamentu pa sam im dobacio da su razni Galileji doista trpjeli od samovolje crkvene hijerarhije, a njima preporučam da se upitaju gdje se nešto sličnoga danas zbiva. Jedan od njih, Stanko Poljak, skoro mi je začepio usta (radi nepoželjnih u hodniku, koji bi me mogli čuti).

Kasnije, na putu do hotela, povjerio mi je da moji sugovornici i te kako znaju pod kojim režimom žive. Oni se nadaju, ako se Crkva uspjela osloboditi torture, indeksa zabranjenih knjiga, uskladiti tumačenje Svetog pisma sa znanošću i na pristojan način debatirati s nepokornim ili heretičnim teolozima – da bi se i crvena vrhuška (ne Kurije, već Kremlja) mogla postupno izmijeniti ili (daj Bože) uspostaviti demokraciju.

Kad sam se na jesen iste godine vratio u Ameriku, čitao sam razne knjige o Galileju i Brechtu. Doznao sam da se dramatičar tri puta vraćao Galileju (1939, 1947. i 1955), jer je u sudbini fizičara vidio donekle i svoju: on je 1947, pred komitetom za antiameričke djelatnosti, zanijekao da je komunist i da u svojim djelima propovijeda marksizam. Svjestan da je lagao, napušta Ameriku i nastanjuje se u Istočnoj Njemačkoj. Brecht je dobro znao što se događa u Sovjetskom savezu i istočnim »demokratskim« zemljama, ali da ne bi napustio »drugove« i da bi sačuvao privilegirani položaj, on je nastavio pisati o izrabljivačkom društvu na Zapadu te stoga bio dobro viđen od Partije, koja je progonila sve one koji su mislili svojom glavom.

Antun Šoljan je jedan od onih hrvatskih književnika koje sam uvijek rado čitao: ne samo njegove pjesme i prozu već i igrokaze, koji se ne ograničavaju na domaću tematiku već se u nekima radnja događa na stranom teritoriju, od Anda preko Kariba do Rima. Netom sam zapazio u *Kolu* (1966) Šoljanovo *Galilejevo uzašašće*, pročitao sam ga. Bilo mi je jasno da se pisac ne drži provjerenih podataka iz Galilejeva života, već, na temelju svoje vizije Galileja kao čovjeka, on ga suočava s dominikancem, fra Tommasom Caccinijem, koji ga je napadao u propovijedima, u Santa Maria Novella (u Firenzi), ali nije odigrao onako sudbonosnu ulogu, kako je fratar ocrtan u igrokazu.

Ovih je dana odjeknula vijest, na televiziji i u novinama, da je Vatikan, na čelu s Papom, priznao da Galilei nije bio heretik i da je Crkva pogriješila kad ga je osudila.

Već davno ranije crkvena je vlast Galilejevu temeljnu knjigu *Dialogo – Razgovor* skinula s Indeksa (1757).

Čitam neke nove knjige i brojne članke o Galilejevu slučaju, a ipak se stalno sjećam Brechta i Šoljana. Jedan i drugi su interesantni i onda kad izlažu svoje poglede, kad preko Galileja obrazlažu ideje koje njima leže na srcu: njihov Gailei nije toliko historijska ličnost koliko je glasoviti učenjak, čijim se likom služe da bi iznijeli zaključke do kojih su došli na temelju proučavanja nekih dokumenata i vlastitog nazora na svijet.

Literatura o Brechtu i njegovu dramskom komadu *Život Galileja* golema je. Značajna je činjenica da se i stručnaci ne slažu u temeljnoj interpretaciji Galileja i Brechtova prikaza njegova života. Istina, obojica su sporni, sumnjali su i iznosili različite stavove, ali i oni koji ih tumače polaze od svojih subjektivnih motrišta.

Dok sam, primjerice, s užitkom čitao G. de Santayana, katolički mu teolozi predbacuju da je iskrivio lik kardinala Belarmina. U američkim se priručnicima hvali knjiga M. Esslina, a neki kritičari smatraju da on »polazi s nategnutih i ponekad netočnih psiholoških i političkih interpretacija« (D. Suvin).

Čitajući i komentare samog Brechta, čitalac je u nedoumici je li dramatičar htio hvaliti ili napadati Galileja, je li u svoje tri preradbe ostao sebi dosljedan.Nastojat ću u kratkom prikazu iznijeti osnovicu Brechtova djela, kojemu se ne može zanijekati da je napisano nakon ozbiljnog proučavanja činjenica (iako s očitom svrhom da se oblati Crkva), da su u njemu ocrtane neke poznate ličnosti, da je svojom problematikom ostalo značajno, jer i danas postoji sukob između znanosti i vlasti, između učenjaka koji rade u interesu napretka čovječanstva i birokrata, aparatčika koji sve podređuju željama i ciljevima ustanove čiji su oni pokorni službenici.

U Brechtovu komadu Galilei se kreće od Padove preko Pise i Firenze do Rima i konačno Siene, gdje je zatočen, iako uživa brojne privilegije.

On je veoma kompleksna osoba. Voli znanost, potpuno joj je posvećen, radi nje ne pazi na zdravlje, pa je na kraju života skoro sasvim oslijepio. On ipak nije samo kabinetski čovjek, dragi su mu dobri komadi i domaće vino, veoma je čulan, osjetljiv, naziva protivnike uvredljivim imenima (na pr. »simplicio«), a budno pazi da ne povrijedi one koji imaju vlast, pa se duboko klanja pred dječakom Cosimom De' Medici, u nadi da će ga on zaposliti.

Galilei je znao biti i netaktičan, pa je udaljio zaručnika svoje kćerke Virginije, bogatog mladića Ludovica. Ona ipak ostaje privržena ocu do kraja života; nju smeta što ga je Crkva osudila, a on, možda i pod njenim utjecajem, nastoji dokazati crkvenim vlastima da je vjernik.

Galileju se pripisuju u zaslugu neka otkrića koja nisu njegova: prije njega su se u Holandiji služili dalekozorom, a ono zbog čega je on postao glasovit, naime tvrdnja da se Zemlja okreće oko Sunca a ne obratno, nije njegovo otkriće, već Kopernika i nekih drugih učenjaka prije njih obojice.

Nakon osude, Galilei je nastavio raditi u tajnosti te je dovršio svoje *Dialoge*, koje je njegov vjerni učenik Andrea Sarti prenio preko granice u Holandiju. Galileju je drago što Andrea to čini, ali mu je zapovijedio, ako ga na granici carina zaustavi te otkrije rukopis, da mora izjaviti da je to učinio preko znanja i odobrenja pisca.

Andrea je krasan mladić, prirodan, sasvim odan Učitelju, živi u uvjerenju da je znanost tako važna da se za nju treba i žrtvovati. Iako se razočara u Galileju, poslije

njegova opoziva, ipak će ga posjetiti i pomoći mu da se donekle rehabilitira u znanstvenim krugovima.

Galilei je vjerovao da je u pravu, pa je vjerojatno šapćući i rekao: »Epur si muove« (ipak se kreće). Ipak nije bio od onih junaka koji su spremni za svoja uvjerenja dati i život. Ima ih koji misle, i Brecht je katkad prihvaćao tu misao, da je pametno ne protiviti se ustanovama, spremnim poslužiti se tamnicom i čak lomačom protiv neposlušnih, već radije počekati povoljnija vremena kad će moći nešto učiniti za boljitak čovječanstva. Drugi pak tvrde da su mučenici, pa i mrtvi, jači i uplivniji od onih kojima je vlastita koža važnija od njihovih ideja i pronalazaka.

Brecht je komunist, odlučan neprijatelj kapitalističkog Zapada, a posebno katoličke crkve. Oprezan je, pa ne nastupa frontalno već crta Kuriju kao zastarjelo društvo, kojemu su još privrženi senilni kardinali, pobožne žene, ustrašeni fratri i posjednici latifundija koji se boje ako bi se crkveni autoritet srušio, da bi radnici uvidjeli da njihov ropski položaj nije određen od Boga, već su ga izmislili njihovi tlačitelji kako bi ih i dalje držali u pokornosti.

Ima među crkvenim ljudima i onih koji su razumni (na pr. astronom Christoph Clavius, kardinal Barberini, kasnije papa Urban VIII, kardinal Bellarmino i neki drugi), koji pred moćnom Inkvizicijom i neprosvijećenom masom savjetuju Galileju da izjavi da njegova teorija još nije utvrđena teza već samo hipoteza, koju će vrijeme dokazati ili oboriti. Savjetovali su mu da se ne žuri. Prije osude on je bio uporan, a nakon nje, suočen s lomačom – pokleknuo je i razočarao svoje brojne pristaše.

Branitelji Ptolomejeva pogleda pozivali su se na ustaljenu tradiciju, bojali su se promjena, reakcije prostog naroda koji bi mogao zaključiti, ako Zemlja više ne bude smatrana središtem svijeta, već jednim od brojnih planeta, da Isus možda i nije došao na taj naš svijet. Najviše su se ipak pozivali na desetu glavu starozavjetne knjige o Jošui, gdje je taj izraelski vojskovođa zapovijedio Suncu da stane i ono se zaustavilo:

»Stani sunce iznad Gibeona,
i mjeseče, iznad dola Ajalona.

I stade sunce, i zaustavi se mjesec sve dok se nije narod osvetio neprijateljima svojim« (10,12-13).

Moderna je egzegeza prihvatila stanovište da se Biblija ne smije tumačiti doslovno, jer je često održavala mentalitet ljudi, posebno Židova svog vremena. Vjernici bi trebali prihvatiti Bibliju na području vjere, a znanstvenicima bi trebali ostaviti pravo da izriču svoje teorije i teze, pogotovu kad su ih stekli na temelju dugog proučavanja.

Šoljanov se igrokaz prilično udaljio od povijesne stvarnosti, jer propovjednik Caccini u Galilejevu slučaju nije toliko važan, a presuda protiv Galileja pala je 1633, a ne 1616. Te je godine Galilei dobio dozvolu od pape da može nastaviti svoje proučavanje zvijezda, ali da još javno ne nastupa kao protivnik tradicionalnog, Ptolomejskog crkvenog učenja.

Zanimljiv je Šoljanov stav da oni koji znaju zašto nešto tvrde – ostaju postojani, dok su uhode i doušnici, koji misle samo na sebe, kako bi sačuvali svoju kožu, neiskreni, vrludaju, boje se, skaču s jedne tvrdnje na suprotnu. Stalo im je samo da se ne zamjere onima koji su ih poslali i koji će ih kazniti, ili ih možda nagraditi boljim položajem.

Šoljan jasno crta mentalitet dva protagonista, iako Caccini ne igra otvoreno. Tu je opisana borba na život i smrt, mačka drži miša u šahu, dopušta mu malo slobodnog kretanja, ali nikad toliko da bi mogao izbjeći njezinu dohvatu.

Pisac prešućuje da je astronom bio pred opasnošću vješala, da se zbog njih odrekao svoje znanosti, da se zbog tog kukavičkog čina kajao preostalog života.

Galilejevo uzašašće svedeno je na razgovor između Galileja i Caccinija, koji je prikazan kao doušnik Inkvizicije. Ona ga je poslala, jer se pozudavala u njega, jer je već prije harangirao protiv Galileja, da mu se lažno prikaže »pokajnikom«, pridobije povjerenje utamničenog te dozna što sada misli, je li nakon brojnih opomena uvidio da nema smisla tući glavom o zid. Optuženi i doušnik se otprije poznaju. Galilei zna s kime ima posla, prema njemu nastupa osorno, ne cijeni njegove moralne ni intelektualne kvalitete.

Caccini je uvjeren da je Galilei na pogrešnu putu, kad tvrdi da je Sunce a ne Zemlja centar svijeta. Postepeno se doušnik uvjerava da bi Galilei, to kaže Šoljan, za svoje uvjerenje dao i glavu, pa ga nastoji razuvjeriti. Galilei je uporan, ne popušta, dapače sve više navaljuje, nije oprezan, pa se potpuno razotkriva pred protivnikom.

Razlika između Caccinija i onih koji su ga poslali u tome je što su oni predstavnici krute birokracije koja radi kao stroj, dok Caccini računa na svoje promaknuće, ako heretika uspije pridobiti, a inače se i njemu loše piše. Iako je on počeo razgovor kao »pokajnik«, fra Tommaso se tijekom razgovara, pred odlučnim intelektualcem, otkriva kao oruđe u rukama ustanove koja bi i njemu mogla okrenuti vratom. On bi rado, u interesu njih obojice, krivo prikazao razgovor, rekao da je Galilei ipak odustao od svojih hipoteza, ali jao njemu, ako inkvizicija pozove optuženoga na saslušanje te on izjavi da je sve što im je saopćio njihov doušnik – puka laž.

Galilei je odlučan, brani se i postupno sve okreće na šalu. Caccinija naziva srodnikom, jer su obojica na istome poslu: jedan je optuženi, a drugi optuženik, obojica su iz Firenze, odavno se poznaju, pa nudi fra Tommasu dobro vino. Kad je Caccini ispio nekoliko čaša, počne mu se vrtjeti u glavi, pa on u strahu pomišlja da se Zemlja doista okreće.

Galilei se pokazao superiornim, u zanosu je pa pomišlja kako će biti lijepo kad mu se duh oslobodi tijela. On govori o svom uzašašću. Caccini, sasvim pokoleban, moli Galileja da ga ne ostavi sama, jer sluti da nakon neuspjele misije za njega ne će biti smilovanja.

Galilei u svom letu vidi samo »plavetnilo nebesko i plovi u čistoj svjetlosti. Ipak se kreće, sve se vrti«. Sve se ipak odjednom okrene u cvileći jao, jer ga Tommaso ugleda ukočena, raskriljenih ruku, i to na križu. Finis – konac!

* * *

Izgleda mi da je Brecht bolje poznavao činjenice nego Šoljan, ali su obojica prikazali Galileja onakvim kakvim su ga zamišljali, ili im je trebao kao zaštita, simbol u određenom vremenu. Šoljan piše 1966. svoje *Galilejevo uzašašće*, kad Tito i njegova tajna policija, s Rankovićem na čelu, vladaju u jugoslavenskoj satrapiji, pa je razumljivo da on sa simpatijom gleda na one intelektualce koji ne kleče pred ukazom, već i dalje nastavljaju braniti svoje ljudsko dostojanstvo te svojim pogledima i stavom uzlaze put nebesa, iako preko križa.

Izgleda mi pohvale vrijedna odluka Ivana Pavla II koji je, u svojim nedavnim izjavama, uz suglasnost komisije koja je dugo ispitivala Galilejev slučaj, jasno rekao da je Inkvizicija pogriješila kad je progonila Galileja zbog njegova znanstvenog mišljenja. Ondašnji crkveni ljudi, uvjereni u svoju svemoć, upustili su se na teren koji nije bio njihov. Ni Kopernik, ni Kepler, ni Galileo nisu namjeravali rušiti ugled Crkve. Drugi je slučaj Giordano Bruno, koji je rušio sve oltare, pa je zato njegova sudbina drukčija i strašnija. Treba očekivati da će crkveni dostojanstvenici priznati da je njihov postupak prema Brunu bio nehuman, pa ga treba izričito osuditi.

Osuda Galileja uvelike je škodila ugledu Crkve. Stoga će joj njen današnji postupak, priznanje greške, vjerojatno pomoći da se izbriše barem donekle uspomenu na ona vremena kad se Crkva prema slobodnim i nepokornim misliocima odnosila poput suvremenih totalitarnih režima.

Na kraju, mora se ispraviti ustaljeno mišljenje da je Crkva osudom Galileja porekla »nepogrešivost« koju ona stalno svojata. Jasno je da Crkva nije pogriješila u dogmatskom pogledu, u nauku vjere, jer je nad Galilejem izrekla svoje mišljenje ustanova koja je bila samo savjetodavna. Tu odluku o čisto znanstvenom pitanju nije donio papa kad govori »ex cathedra«, ili cijela Crkva preko svojih biskupa na ekumenskom saboru.

Katarina GRUBINSKI TAKAČ

Čekanje

Umorna zima
senilno sije
sumorne sjemenke mrzovolje.
Pada.
A trešnjin kostur
nebu pruža
ledenim lakom posute ruke —
moli.
Zamišljam na njima
bujne dlanove zelena lišća
koji me vabe,
mašu.
Na dlanu nude
poklone ljeta,
ukrase zamazanih, dječjih lica —
osmijeh.

Đuro VIDMAROVIĆ

Pjesništvo Hrvata u Mađarskoj*

Dame i gospodo,
gospodine predsjedniče Saveza Hrvata u Mađarskoj,
velika mi je čast što mogu danas predstaviti ovo djelo, prvo takve vrste kod nas.

Prije pet-šest godina nešto slično uradili su Gradišćanski Hrvati, u kombinaciji gradišćansko-hrvatski i engleski jezik, u divnoj knjizi »Ptiči slavuji«, koju su izdali Peter Tyran i Herbert Kuner.

U ovoj situaciji teškoj za sve nas u Hrvatskoj, a za nakladnike među kulturnim djelatnicima ponaosob, našlo se je sredstava, dobre volje i entuzijasta, koji su stvorili dvojezično izdanje »Pjesništvo Hrvata u Mađarskoj«, čime se kulturna pjesnička baština naše zajednice u Mađarskoj još jednom približava ne samo kulturnoj baštini u Hrvatskoj i cijelom hrvatskom etnosu, nego preko esperanta kao međunarodno priznata jezika i svjetskoj književnoj zajednici, koja može participirati upravo kroz ovaj jezik. To je, svakako, veliki doživljaj, te i ja kao čovjek koji se bavi dijasporologijom i poznaje pjesništvo Hrvata u Mađarskoj, i kao član Odbora za ljudska prava, nacionalne i etničke manjine Sabora Hrvatske, mogu samo čestitati izdavačima: Hrvatskom esperantskom savezu i Fondu za kulturu.

Knjiga je estetski vrlo dobro uređena, s crtežima poznatog gradišćansko-hrvatskog likovnog umjetnika Luje Brigovića, čovjeka koji ima etnografski muzej u svom stanu, koji je svoj slikarski opus posvetio registriranju svakodnevnog života sela i prostora u kojima živi i stvara, dodavši svom slikarskom temperamentu specifičan narodnosni karakter.

Pjesništvo Hrvata u Mađarskoj integralni je dio cjelokupne hrvatske književnosti. Pođimo od te činjenice. Jedan sam od onih, a tu vidim nekoliko mojih časnih kolega, koji se decenijama zalažu da hrvatska kulturna baština prijeđe naše granice, odnosno da se izvrši ono što smo nazivali ubaštinjavanje svake pisane riječi Hrvata u dijaspori, u ovom slučaju hrvatske narodne manjine u Mađarskoj. Trudili smo se i u onom režimu koliko je to bilo moguće, koliko nam je prostora dano, a činimo to i sada. Sretan sam što se i kroz ovaj vid, kroz ovu knjigu, vrši taj proces ubaštinjavanja. Jedan sam od autora, odnosno autor sam jedine knjige, »Suvremeni tokovi u pjesništvu Hrvata u Mađarskoj«, pa mi je ovo dobro poznato. Zbog toga mi dopustite da se ponovim na određeni način, za one koji nisu pročitali moju knjigu.

Hrvatsko pjesništvo u Mađarskoj moramo promatrati kroz socijalnu, političku i kulturnu datost nacionalne manjine, kao što su Hrvati u Mađarskoj, a to je relativno brojna manjina od oko 100.000 duša, ali dislocirana i disperzirana u etnički arhipelag, i razlučena određenim lingvističkim, dijalektalnim, subdijalektalnim i folklorističkim

* Stenogram predavanja Đure Vidmarovića prilikom predstavljanja dvojezične (hrvatski-esperanto) knjige »Pjesništvo Hrvata u Mađarskoj – Poemaro de Kroaton Hungario« u Zagrebu, 18. prosinca 1992., »Tribina Grada Zagreba«

specifičnostima u nekoliko subetničkih grupacija. Drugi vid kroz koji moramo svako književno djelo promatrati, jest njegov estetski doseg. Nikada ne stavljam estetsku razinu, kada govorimo o pjesništvu u dijaspori, na prvo mjesto, ne zbog toga što bih mu davao manje značenje, nego što moramo poći od elementarne činjenice, da pjesnici koji stvaraju u dijaspori nemaju tu sreću da mogu isključivo pisati, vodeći se za strogim estetskim mjerilima, jer to je pjesništvo po svojoj funkciji, po svom zadatku, edukativno i preporoditeljsko, budući da je svaka narodna manjina, ili gotovo svaka, na određeni način brže ili sporije izložena asimilacionim procesima. To znači da je jezik te manjine ugrožen, jer jezik je odlika identifikacije svakog etnosa, poglavito nacionalne manjine, pa pjesnici kao i ostali književnici i tzv. etnička elita imaju primarni zadatak čuvati materinji jezik od asimilacionih procesa.

Za hrvatske pjesnike u Mađarskoj, taj je zadatak bio vrlo težak, vrlo odgovoran. Prvo, jer su bili sve do demokratskih promjena u Hrvatskoj i u Mađarskoj izloženi dvostrukoj asimilaciji. Po prirodi stvari, obrazovni sustav je preferirao mađarski jezik, tako da je bilo vrlo teško izdići se do nivoa simetričke dvojezičnosti i doći u književnu razinu da se suptilnost pjesničkog iskaza može iskazati na hrvatskom jeziku, jer poezija znači sublimaciju misli. To je najteža književna forma.

A drugo, zbog unitarističkog pristupa jeziku, gdje se je nametnula srpska varijanta kroz formu južnoslavenskog, delslavskog, srpsko-hrvatskog, hrvatskosrpskog, svi ti galimanti svima nama su poznati. Hrvati nisu mogli participirati u književnom jeziku hrvatskog naroda, nisu mogli primati književno-lingvističke sokove od materinjeg naroda, a to je primarno, jer manjina ne može opstati ako nema cjelovite i sveobuhvatne odnose s matičnim narodom. I treća otežavajuća okolnost jest činjenica da se kroz taj južnoslavenski jezik, ne samo vršila srbizacija, nego je ona pospješivala mađarizaciju, i treća, koja je dodavala još soli na živu ranu, jest proganjanje dijalekata. Rekoh, da je hrvatski etnički arhipelag u Mađarskoj određen dijalektalno u nekoliko subetničkih cjelina, pa tako imamo i čakavce, štokavce i kajkavce, te je proganjanje dijalekata, a dijalekat je najbliži srcu i primarni lingvistički iskaz, kroz odgojno-obrazovni sustav prisiljavalo mlade ljude da se uključe, odnosno da uče južnoslavenski književni jezik, pa da se onda izražavaju kroz taj »jezik«. Na kraju je ispalo da je ipak lakše izražavati se na mađarskom. Tek se u zadnjih pet-šest godina od toga odustalo. To nije bilo slučajno. Bilo je to dobro promišljeno, jer i mađarski stručnjaci za manjine, a čitao sam njihove radove, vrlo dobro znaju što je to asimilacija, kako je zaustaviti i kako je na grublji ili nježniji način, pod firmom tzv. spontane asimilacije, ubrzati.

To je i učinjeno. Dakle, sve ovo kazujem ne da bih branio svoju poziciju, nego da bih ukazao na činjenicu koju treba uvažiti kada ocjenjujemo književno stvaralaštvo Hrvata u Mađarskoj. Na taj način polemiziram i s određenim književnim krugovima u Hrvatskoj, koje sam imao prilike sresti, osobno u kontaktu i kroz njihove radove kada su govorili: to je subestetsko stvaralaštvo, ne može podnijeti oštre kritičke prosudbe, prema tome stavimo ga negdje u regionalizam, ali ne u onom smislu o kojem je Matoš pisao, nego kao subknjiževno stvaralaštvo, poluamatersko, itd. To je pogrešno, ako ne uzmemo u obzir cjelinu o kojoj govorimo. Dakle, složite se, molim vas, sa mnom, da moramo u ovom slučaju uzimati cjelokupni povijesni usud u kojem su oni živjeli i žive, i onda u kombinaciji s estetskim vrednovanjem prići svakoj pjesničkoj riječi.

Iz svakog tog stiha proizlaze tuga, želja za životom, krik, jad, čemer, ali i potreba

da se kaže, da se opstane, to je dokaz vitaliteta, živodajnosti i životvornosti naše manjine. Taj stih ne smije biti sam sebi svrha, ne smije biti lapurlar, nego mora biti u funkciji komunikativnosti, mora biti prisutan na dječjim književnim sastancima, u školi, na zborovima gdje se naši ljudi okupljaju, mora djelovati poticajno, mora motivirati, dakle ima drugi zadatak.

Među tim pjesnicima ima i imena koja mogu podnijeti svaku oštru kritičku prosudbu s pozicija nas koji o tome govorimo u Zagrebu. Ne želim uvrijediti nikoga, ali nekoliko imena naći ćete u ovoj knjizi: to je sjajan pjesnik i povjesničar Josip Gujaš Đuretin, koji je svojim tragičnim životom, vitalitetom, dalekovidnošću anticipirao vrijeme koje će doći i bio žrtva te anticipacije. Ovdje je pjesma koju sam otkrio u njegovoj književnoj zaostavštini, kada sam je na sat vremena mogao prolistati. Otkrio sam pjesmu »Hrvatskoj«. Njegova je poezija pisana srpskim književnim jezikom, jer on nije mogao pohađati hrvatske škole, nije mogao studirati u Hrvatskoj, jer nije imao mogućnosti primati knjige iz Hrvatske, zbog selekcije, nije mogao uopće biti u književnoj komunikaciji s književnim stvaralaštvom Hrvata. Izražavao se kroz srpski književni iskaz, ali sa srcem punim svoje Podravine i Hrvatske. Pročitajte tu pjesmu i neka vas ne smeta što je pisana na srpskom. Ona je upravo po tome dokaz svoga vremena, po tome je dragocjena. On je obilježio epohu i usmjerio sve mlađe književnike koji su iza njega živjeli da rade, da vjeruju. Tvorac je suvremenog književnog iskaza, koji je doista jedinstven u cjelokupnom korpusu naše poezije. Možemo i trebamo ga uvrstiti u vrh naše poezije, ne bih rekao brojčano, ali sigurno među pedesetak najboljih hrvatskih pjesnika. Tu su dakako i mlađi, čija se imena, bez da povrijedim ovdje nazočne, usuđujem pomenuti, kao što je Jolanka Tišler, koja je kajkavski prekomurski dijalekat svoga kraja prvi put u povijesti tih Hrvata u Prekomurju učinila književnim jezikom. To je lingvistički vrlo zanimljivo, a i povijesno, rekao bih, epohalno, s aspekta te male zajednice koja je kroz govor pokazala svoj život. Osim toga, doista je kroz kajkavski književni iskaz pokazala da poznaje poetski zanat, da može govoriti i da znade što su književne vrijednosti. Istakao bih još jednu dijalektalnu književnicu: Matildu Bölcs, koja se u zadnje vrijeme dokazuje kao talent na gradišćansko-hrvatskom jeziku. Matilda Bölcs, profesorica je na hrvatskoj gimnaziji u Budimpešti. I treće je ime koje bih spomenuo, Đuro Šimara Pužarov, jedna osobena individualnost, čovjek bolestan, ali snažan talent koji je u hrvatsku književnost u cjelini unio novost, parapsihološko-okultističku dimenziju koja ovdje književno nije eksploatirana, i kojoj bi trebalo posvetiti više pažnje. Na to sam upozorio u svom prikazu.

U ovoj knjizi učinjen je presjek kroz književno stvaralaštvo Hrvata u Mađarskoj. Uvršteni su pjesnici: Stipan Blažetin, Matilda Bolcs, Marko Dekić-Brdoljaš, Branko Filaković, Đuro Franković, Ladislav Gujaš, Josip Gujaš-Đuretin, Mijo Karagić, Đuro Pavić, Đuro Šimara Pužarov, Lajoš Škrapić, Jolanka Tišler. Ima ih još, oni nisu jedini koji stvaraju, ali su uvršteni proporcionalno, kajkavci i čakavci, oni koji pišu na standardu, stariji i mlađi.

Trudili smo se da damo ono što i po kvaliteti i estetici predstavlja društvenu stvarnost u kojoj žive Hrvati u Mađarskoj.

Dakako, o prijevodima na esperanto i njihovoj kvaliteti ne mogu suditi, jer ne poznajem taj jezik. Ako su dobro urađeni, onda je to velika dobrobit za poeziju, kao što je svaki loš prijevod užas za poeziju.

Sjetimo se samo da hrvatska književnost još nikako ne može primiti i doseći Puškinova »Evgenija Onjegina«, jer se još nitko nije našao da bi mogao adekvatno prevesti to djelo, a Ivan Trnski je dugo vremena svojim lošim prijevodima tom djelu učinio medvjeđu uslugu.

Ovu poeziju treba prevoditi, i na mađarski jezik. Kolega Đuro Franković me obavijestio da će i to biti, da izlaze knjige dvojezično. Đuro Pavić, koji je ovdje uvršten kao pjesnik, ima dvojezičnu zbirku stihova, jer je poezija Hrvata u Mađarskoj ne samo dio hrvatskog pjesničkog stvaralaštva, nego je po svojoj biti i ukorijenjenosti dio multietničke kulture i same Mađarske. Na taj način i književno djelo manjinskih pisaca može komunicirati između većinskog i svog matičnog naroda, treći je moment, koji je vrlo interesantno istražiti, a to je područje gdje se dešava ta interferencija između hrvatskog jezika i mađarskog u stilu, tematici, u svemu onome što zapravo obilježava književno djelo.

Dalo bi se govoriti o svakom od uvrštenih pisaca, o pojedinostima i motivaciji, ali naglasio bih da smo pokušali uvrstiti i onaj dio njihova stvaralaštva koji bismo nazvali — rodoljubnost u pjesništvu Hrvata u Mađarskoj, tj. koliko kroz njihovu poeziju odiše ne samo ljubav za materinji jezik i svoju manjinu, nego i za Hrvatsku i cijeli hrvatski narod.

Naime, zbog političkih razloga nema mnogo takvih pjesama, ali i zbog činjenice što nacionalna manjina u jeziku vidi svoju bit, a mi znamo da su Hrvati i kroz jezik iskazivali svoju etničku samobitnost. Pop Martinac nakon pokolja na Krbavskom polju piše »Turci nalegoše na jezik hrvatski«. Pod jezikom ne misli samo lingvističku datost, nego i hrvatski narod. I ovdje kroz jezik moramo na pameti imati i tu dimenziju, a o identifikaciji jezika i naroda dao je vrijedna djela akademik Katičić.

Eto, dragi prijatelji naših Hrvata u dijaspori. Kroz kratko izlaganje želio sam ukazati na bitno, što treba znati prije nego što se pristupi čitanju ove knjige. Uronite i nju i kao Hrvati, ali i kao ljubitelji poezije, a to znači da je knjiga poezije kao i svaka poezija prepuštena potrebi za ljepotom i dobrotom onih koji je čitaju.

Margit ROSENFELD

Jesen

Najprije lupnu kesteni
o tlo,
svojom simfonijom petom.
Tvrdi,
kao jabuka u zrenju.
Mračnim sjajem opijeni.
Blijede.
Grče se.
Stanje.
Splasnu, i tonu,
lagano, lagano,
u svoje postanje.
Zatim lišće.
Kao sag perzijski,
koliko oči vide.
Skvrči se i gine.
od žari svoje biti.
Bez milosti puste
da ih umiruće gazim.
Penjem se vrhu,
puteljkom svojim, divljim.
Da, tko zna po koji put,
potražim,
o njima,
o meni,
tajnu,
zašto umiranje šuti.

Nevenka NEKIĆ

Valpurgijska noć

Njih dvije — majka i djevojčica — nisu se od prvog pokušaja popele u vlak. Te 1948. godine vlakovi su bili prekrcani i rijetki. Masa ljudi nošena zamotuljcima bezglavo je hrlila na stepenice vlaka. I već kad se majka dohvatila ograde i stavila nogu na prvu stepenicu, držeći u jednoj ruci kartonski koferčić a u drugoj ruku djevojčice, pogodila ju je u prsa jedna muška čizma. Obje su pale na one iza sebe i u općoj gužvi i psovkama, zgrčene i preplašene odustale od ovog vlaka. Slijedeći je polazio tek za četiri sata i zato su stigle neplanirno kasno u Đ.

Putem se nebo otvorilo, kiša je šibala prozore, a mrak i vjetar prekrili su ravnicu. Stanica u Đ. bila je tužna, provincijski zapuštena i vlak je, zaudarajući po ugljenu, uplovio u škiljavo osvijetljeni peron. Iza stanične zgrade cijedile su se grane kestenova u aleji koja vodi do naselja.

– Neće biti dobro – ponovila je majka nekoliko puta, ne objašnjavajući djevojčici smisao tih riječi. Velike oči djevojčice sjale su uplašeno u usamljenoj aleji, sluteći neznano zlo. Bile su same na putu. Vjetar je zavijao oko njihovih mokrih haljina i slijevao kišu niz razdjeljak na ženinoj glavi, jer je jedini kišobran nosila iznad djevojčice. Djevojčica je osluškivala zvukove iz mraka, čvrsto držeći ruku majke. Znala je da ide u kuću gdje je velika crna kraljica – uzvanica posljednje ljudske svečanosti – uzela hladnim pokretom svoju žrtvu. Umro je ujak.

U kućama gradića jedva da je bilo svjetla. Jesenska turobna večer mela je lišće i nalijetala urlicima vjetra na pročelja sarkofaga u kojima su već spavali budući mrtvaci. Kad je s crkvenog tornja sat odbio zvuk, zgrabile su ga i rastrgale harpije oluje.

Majka i djevojčica pokucale su na vrata gospodske predratne kuće. Nitko se nije javio, ali vrata su bila otvorena. Dva stvora prođoše samotnim hodnikom što spaja ulicu i dvorište, mračno i ledeno dvorište s uvelim i razbacanim ostacima davnog žbunja hortenzija i ladoleža. Njihove sjene titrale su sablasno po ogradi i zidu, na zraci svjetla koja se pružala s kuhinjskog prozora.

U kuhinji za stolom sjedila je nova i misteriozna žena kojom se ujak oženio prije šest mjeseci. Činilo se da ispod stola vreba neka crna životnja, ali to je bila ženina haljina s dugmetima. Žena je ustala i pozdravila majku s djevojčicom. Onda su svi sjeli. Žena je bila starija, a ružne bore s crnim dlakama iznad usnica spajale su se u korijenu nosa. Djevojčica je osluškivala dvorište odakle su

dopirali zvuci kiše i vjetrušine, ali i još neki, neprepoznatljivi. Stiskala se uz majku i jednim uhom slušala razgovor.

Istina se otkrivala kao iz duboke crne provalije. Ujaka već prekriva ploča vlažne grobnice. Sahranili su ga jer nisu znali da će one doći. A umro je nesretno... (Djevojčica sluša u dvorištu pljusak jednolika zvuka, a onda naglo okreće glavu i hvata sjenu koja je proletjela dvorištem...) Nesretno... u nedjelju ujutro ustao je i počeo se brijati, evo baš tu, u kuhinji kraj peći. Tu je visilo ogledalo, kao i sada, a on se nasapunao i potegao nekoliko poteza britvom. (Izvana dopre udar groma i munja osvijetli dvorište na časak, dovoljan da djevojčica vidi otvorena vrata drvene ostave u kojoj nestaju dvije prikaze.) Odjednom mu je pozlilo i on se srušio, evo tu mu je bila glava, kraj nogu djevojčice. A pri padu je udario glavom u žarač, eno ga tamo prislonjen uza zid. Žarač je nesrećom strši uvis i zabio se u lubanju kraj oka. (Djevojčica osjeća strepnju i užas, gledajući žarač i čini joj se da je živ, tek pritajen, u službi velike crne kraljice. Ova se prikrala na tajanstveni način preko dvorišta i tišine livada i pružila nevidljivu ruku kroz prozor da namjesti žarač i prolije krv na podu od crno-bijelih pločica.)

Majka se čudi ovome, sumnjičavo klima glavom, zgraža se i žali ogorčeno što ga nije vidjela ni sahranila. Ta to joj je brat!

* * *

Kasnije u sobi, zgrčene u hladnom krevetu, majka i djevojčica osluškuju tamne frule jeseni u razuzdanim usnama vjetra i lupanje vrata u dvorištu koje pokreću nevidljive ruke. Crni oblaci noći s jarosnim kricima vihora u potkrovlju prikrivali su lupu vrata, ali majka je sve znala i rekla nekoliko puta:

– Sve će pokrasti, zločinci jedni...

Sjene su dotle teturale prolazima oko kuće, izvlačeći iz podruma i spremišta sve što se moglo odnijeti.

Ujak je ležao raspukle glave pod gospodskom pločom u tami grobnice, ne otvarajući teške vjeđe. Bio je tajna.

Kad je jutrom mokre i natrule jabuke zanjihao u vrtu jak vjetar pa rastjerao oblake, više nije imalo što otjecati-ispražnjene i razbacane utrobe podruma, tavana i ostava zjapile su prazne. U prolazu je na podu ležala fotografija: na palubi bijelog broda dvoje zagrljenih ljudi – to se ujak s pokojnom ženom vraća u domovinu iz Brazila, a kose im vijore na plavu vjetru.

Nevenka NEKIĆ

Rapir

Autobus je zastao kraj gostionice. Putnici su se iskrcali i razmilili u hladovini lipa i kestenova. Dok nije bilo njihovih glasova, čuli su se samo zrikavci u ljetnom podnevu. Sablasno nevidljivi natkrilili su reskim zvukom raspucanu ravnicu bez mirisa voda i močvara s polucrknutim pticama skrivenim po sjenama. Nebom se mjesecima neumorno vozio Helij sa zlatnom maskom koja je isijavala užas suše.

Demon je već odavno kružio ravnicom tražeći žrtve u sasušenom šipražju. Jedna je ležala blizu jarka uz cestu-poljski miš na čijim očima su se napajale tuste plave muhe. Njegovi sokovi pretakali su se kroz uska rilca u svjetlucava tijela ovih pratilica smrti.

Nismo opazili kad se demon ukrcao u naš autobus. Bio je star i lukav. Znao je sve davno prije piramida. Uobličio se u mladog čovjeka koji se ovdje izgubio u vrevi i ušao zadnji na stražnja vrata autobusa tik pred polazak. Vrebao je žrtvu odavno. Vidio je kad se ukrcala u autobus. Prije toga zavirivao je u gostionicu gdje se žrtva nalazila za jednim stolom. U času kad je demon upirao svoje stakleno oko u žrtvu, ona je dotjerivala usta karminom koji je neodoljivo podsjećao na krv. Njena žuto obojena kosa poput užarene slame spuštala se do tustog vrata i ramena. Teško je disala dižući mesnate grudi u jarkozelenoj bluzi i razmazivala karmin ugojenim valjkastim prstima. Sjedila je poluokrenuta prozoru i nije opazila demonovo oko koje se upiljilo u njen potiljak i uvrebalo prekratku crtu života na dlanu. Za njega nije bilo tajne.

Već dva dana hvata bjegunicu koja je ostavila i kuću i njega i koja hrli drugome. On je ostao sa zgrčenom gubom u mekom dijelu srca i flašom rakije na stolu, tamo u selu prije dva dana. Noć njenog bijega bila je sparna i jasna od mjesečine, u zemlji su zijevale vrele raspukline, u praznoj kući lupkale su leptirice oko svjetla nad tom flašom rakije i trusile srebrnasti prah s krila. Ustao je, strpao bocu u jedan džep, a neki predmet u drugi i krenuo u mrak.

Pratio ju je. Nije bilo teško. Još od vremena kad je nabavljao Baalu žrtve znao je njihove putove. Mramorno bljedilo njegova lica gubilo se u vrevi tijela i gunguli glasova. Bio je s nama, a nismo ga mogli vidjeti. A ni žrtva. Ona ga je nehotice mamila. Svojim mirisom kojeg je poznavao i slijedio, mirisom uspaljene ženke, a sjeća ga se on još od vremena kad je skupljao novčiće od bludničenja za babilonski Mardukov hram i tiho, bezglasno u mračnim prolazima sijao zarazu za koju nije bilo lijeka. Za njega to nabijeno tijelo nije imalo tajni.

Čekao je da svi uđu u autobus kako bi odabrao mjesto iza žrtve. Mirisi znoja, luka, prženog mesa i piva pomiješani s cigaretama prikrili su vonj smrti koji je s njim ispunio autobus.

Ravnica je već odmicala pusta i krhka od suše kad je oprezno i polako izvukao rapir ispod košulje obljepljene znojem. Siti i omamljeni dremuckali su suputnici na svojim sjedalima, ne znajući da je rapir tankog dugačkog dvojnog sječiva zabljesnuo na suncu u času kad su zrake kroz zastore okrznule njegovu oštricu. On se uspravio nad njezinom glavom koja se uspavano klatila i naglo sjurio rapir u desnu stranu grudi, jednom, pa još jednom. U trenu je zastalo vrijeme. To je bio čas od udarca do njenog krika, isti čas koji je toliko puta osluškivao još dok je vadio srca za boga Quetzalcoatla na padinama uz hram u Tenochtitlanu.

Žrtva, oblivena krvlju koja se razlijevala niz zelenu padinu njezinih grudi, skače sa sjedala i bježi pred demonom prema vozaču, putnici urliču i skrivaju se duboko u sjedala, a on juri za njom s dignutim rapirom. Jauci i kaos. Možda nitko od putnika još nije vidio smrt, posebnu, osamljenu, istinsku smrt, kojoj svjedoče i ne mogu pomoći. Svi su oni mirno gledali mnoge TV i filmske ili novinske smrti koje nemaju onu jedinu istinsku snagu-blizinu.

Demon je uspio ubosti žrtvu i s leđa nakon čega se ona skljokala na pod s plavom maskom vječnog mraka na licu. Mladi čovjek odjeven u broncu zastao je časkom, a netko od putnika skupio je hrabrost i rukom uhvatio golu oštricu rapira. Demon je iskoristio trenutak i kliznuo kroz otvore na brončanu oklopu te nestao u podzemnim galerijama Minotaurove palače.

Grgot i mrmor, jauci i plač, putnici bježe kroz stražanja vrata i začas se autobus ispraznio. Mlada čovjeka, mlohava i blijeda, zgrabile su muške ruke i predale ga trojici plavih – vječitih pratilaca smrti. Naslonili su ga na jedan zid i pretresali klizeći rukama po zgužvanoj odjeći. Bio je posve mlitav i opušten, ispražnjen i jedva se držao na nogama bez pomoći demona i bronce.

U autobusu leš se već osipao i otjecao poput uspomene. Dvije zeleno-plave zunzare kružile su žedno oko glave.

Mladen JURČIĆ

Unatoč svemu

Kako su unatoč svemu
neshvatljivo jake i uporne,
kako se bore, titraju,
stalno i stalno probijaju
te nježne latice
u raspuklinama tvojih stijena.

Čujem...
još se od tebe polako otkidaju
i bjelinom se stranica
ritmički rasprskavaju
kapi života...

Jakov BUBALO

Vidoviti san

Te noći, za razliku od mnogih mojih besanih noći, brzo sam i tvrdo usnuo. I čim sam usnuo, neka nevidljiva ruka povede me za ruku prema tajnovitim daljinama. A odmah potom neka nevidljiva krila uzdigoše me u visoka zračna prostranstva. Sve je bilo nekako otajstveno. I posve nečujno. Samo sam jasno spoznao da uz pomoć nevidljivih krila plovim kroz bezdanu zračnu pučinu. Visoko i daleko. A onda odjednom, nevidljiva krila, koja uopće nisu mahala, bešumno me spustiše na zemlju. I u isti čas ona ista nevidljiva ruka povede me iznova i odvede u nove neznane daljine. Još uvijek je svuda oko mene nepodnošljiva tišina. Nigdje ni zvuka ni žamora. Ni prha povjetarca. Ni daška lahora. U toj svekolikoj gluhoći i samoći samo dašak — tišine. To nijemo i nepomično okružje zaustavi sve oko mene. I sve u meni. Čak i samu misao, pa i sami smisao življenja. Htio bih moliti, ali ni to mi ne ide. Nažimljem istodobno i srce i usne, da bih izažeo molitvu. I napokon, izažimljem prvi žuđeni molitveni vapaj: O Bože, kamo me to odvede ova nevidljiva ruka?! I kamo me to odnesoše ova nevidljiva krila.

I tada, u hipu, raskošna svjetlost! U bistrini te svjetlosti, jasno zamijetih lako prepoznatljivu Zemlju. Ta je Zemlja tu pokraj mene. Oko mene. U meni. Tako je bliska da je mogu obujmiti i obgrliti. Tako gipka da bih je mogao oko prsta i oko srca obviti. A opet s druge strane, razastire se na sve strane. U širinu, u visinu, u dubinu. U nedogled. Kamo god pogled dopire, ona je tamo. I gdje pogled ne dopire, ona je tamo kao slutnja i čežnja. Svojim gorjem i svojim morem, ona mi napaja oko i srce. Istodobno je i u mom bliskom dogledu i u mom dalekom nedogledu. Istodobno je ljupka i slatka kao majka. I valovita kao njezino beskrajno more i vilovita kao njezine čarobne gore.

No, taj rajski ugođaj ljupke mi Zemlje iščeznu časovito kao preobraženje na brdu Taboru. Raspršigaga gromovit huk kao buk najbučnijih slapova. U istom trenu Zemljom se stadoše razlijevati rumene rijeke. Voda rumenih rijeka topla je kao topla ruka i slana kao slano more. Tople rumene rijeke u tili čas poplaviše ravnice i bregove. U isti mah mrko vodoplavno nebo stade izlijevati rastrošan povodanj. Neviđeni povodanj tople rumene kiše. Kiša doduše pada u kapljama, ali to su kaplje kakve nikada nigdje nisu padale.

Svaka je kap bučni slap što stvara bujno jezero. Koliko bučnih slapova s neba, toliko bujnih jezera na Zemlji. Iz bezbroja kapi, nastaje bezbroj jezera. Golemih jezera, punih tople rumene vode. Sve je nekako posve nalik na biblijski potop. Opći potop. Bezdani potop. S jedinom razlikom što su ovdje sve vode tople i rumene. Tople kao topla ruka i rumene kao rumena ruža. I k tome slane kao slano more. I još blistave kao najblistavije svjetlo. O, Bože, zašto su vode tako tople, kad mene u isti mah hvata studena jeza?! Zašto su tako rumene, kad je već odavno sve poblijedilo i svenulo?! I zašto su tako slane, kad ne dolaze iz slanoga mora već iz mraka vodoplavna neba?!

I dok u svojoj nutrini tražim razjašnjenje tih zagonetnih i zapanjujućih pojava, iznenada i odjednom razabirem razgovjetne riječi, koje me u tom mojemu olovnom

samotništvu prostrjeljuju do srži srca. Dopiru li te riječi iz poplavljene Zemlje ili iz razjapljena neba, nije mi znano. Tek spoznajem i raspoznajem da su riječi upućene izravno meni. Kao odgovor na moju vapijuću čežnju za razjašnjenjem zagonetnih i zapanjujućih pojava. Slušam pozorno:

— Izbistri oči duha i srca, pa ćeš zorno vidjeti i potpuno dovidjeti ono što snenih i zamagljenih očiju nisi uzmognuo ni zorno vidjeti ni potpuno dovidjeti. Ta kiša što je u potocima nebo izlijeva, nije uopće kiša, kako ti se to pričinja. To sućutno Nebo toči gorke suze nad nevinim žrtvama tvoje izmučene Zemlje i tvoga izranjenog naroda. Povodnji što poput općeg potopa poplavljuju Zemlju, koju okom motriš i u srcu nosiš, nisu uopće povodnji vodeni. To su neiscrpna vrela suza majčinskih, što oplakuju svoju i tvoju zaklanu mladost. Mladost tvoje zemlje izmučene i tvoga naroda izranjenoga. A tople rumene rijeke ne nose u svojim koritima nikakvu vodu tekućicu. One nose toplu krv svoje i tvoje zaklane mladosti. Svojih i tvojih zatrtih naraštaja.

Pronikni dobro, duhom i srcem, tu neizrecivu cijenu krvi prolivene. I ne dopusti, ni uz cijenu vlastitog života, da ta prolivena krv bude tvojom krivnjom oskvrnjena. Da njezina blistava svjetlost bude tvojim grijehom osjenjena. Neka iz te krvi prolivene procvjeta bezbroj rumenih ruža dobrote i ljubavi. Za novo sretno i nevino potomstvo. Za nove mironosne i mirotvorne naraštaje. A to se može dosegnuti samo osobnom dobrotom i ljubavlju. Nikada i nikako drukčije. Sve drugo bilo bi oskvrnjivanje i preziranje krvi prolivene. Pa ne dopusti da suze nebeske i suze majčinske budu oskvrnjene i prezrene. A oskvrnjene i prezrene neće biti istom onda kad u tebi bude toliko dobrote i ljubavi koliko je u sebi ima Nebo, što suzi kišama suza za tvoju Zemlju ispaćenu, za tvoju braću umorenu. Onoliko koliko je ima u majčinu srcu, iz kojega ključaju vrela vrelih suza za njezine i tvoje mladice pokošene. Krvlju se plaća neizmjerna cijena tvoje zarudjele slobode hrvatske. Budi dostojan cijene isplaćene i slobode krvlju baštinjene...

I dok stojim osupnut riječima koje mi prožižu kosti, odjednom se prolomi reski zvuk kao jezovit jauk. I gromovito odjeknu cijelom meni prepoznatljivom Zemljom. Jauk se u isti čas pretoči u prodorni plač, a plač opet u razorno ridanje. Plač je mnogolik. Čas djetinjski, čas mladenački, čas staračk i. A stalno i neprestano majčinski. Plač neutaživ kao neutaživa tuga patnička. Plač bolan kao duboka bol golgotska.

Iz plača i jecaja izranjaju jezovite slike. Onakve kakve svijet nigdje i nikada nije vidio. U mnoštvu jezovitih slika i u moru neutaživa plača razaznajem optužujuće tužaljke. Iz okrvavljene mješalice cvile samljevena dječja ustašca i sriču svoju užasavajuću nedoumicu: Tko nas to strpa i zašto nas strpa u smrtotvornu mješalicu, pitaju se zdrobljena dječja ustašca. Zar mi nismo ljudska bića za življenje, a ne mrtva žbuka za mljevenje?! A samo malo dalje, sa zelenog travnjaka, razliježe se krik odsječene djevojačke glave kojom krvnici igraju krvavi nogomet: Zar sam ja morala umrijeti da bi krvnici mojom okrvavljenom glavom zaigrali svoj krvavi nogomet?! A iza zelenog travnjaka i krvavog nogometa krikovi živih kostura iz mučiteljskih logora. I još dalje u širokom kružnom vidokrugu, dokle god očinji vid dopire, bezbrojni panjevi okupani u krvi zaklanih staraca i starica. Panj do panja. Trup do trupa. Krv do krvi. A iz krvi optužnički hropac: Ni krvoločne zvijeri ne kolju svoje žrtve tako krvoločno kako su nas poklali krvoloci u ljudskim spodobama! O Bože, zašto?!

I pri kraju svega, prizor za nesvijest. Prizor za umiranje od užasa. Tek što su ispred mene minule sve nabrojane i nenabrojane jezovite slike, k meni su se u grozdovima

razmilile iskopane ljudske oči! Dječje, djevojačke, mladenačke, staračke oči. U svakome oku grobna jama i jedan nasilno zaustavljeni život. Iz svakoga oka slapovi suza i jauk do Neba visok: Svjetlo, svjetlo! Zašto nam utrnuste svjetlo života, vi poklonici mraka i potomci pakla?! A onda isječeni udovi, istrgnute utrobe, izrezani jezici... Sve to prema meni hrpimice mili i beskrajno cvili...

I tako do beskraja. I sve to u Zemlji ljubljenoj, u Zemlji mučeničkoj u Zemlji hrvatskoj...

Napinjem se da sve te strahote otrpim i zatomim u sebi. Da ih progutam kao najgorču pilulu i da ih skrijem u najdublje pretince svoje ojađene duše. Kušam to, ali slabo uspijevam. Otpori su jaki kao zidovi zatvorske samice. U meni se, poput ljuta osinjaka, roje osvetničke žudnje. Ruke mi se pretvaraju u mačeve, a noge samo što ne jure u osvetnički boj. Ali u taj tren do moga uha i do moga srca ponovno dopriješe već jednom odslušane pobudne opomene: »Ne dopusti, ni uz cijenu vlastitog života, da prolivena krv tvojom krivnjom bude oskvrnjena! Neka iz te krvi procvjeta bezbroj rumenih ruža dobrote i ljubavi. Za novo sretno i nevino potomstvo. Za nove mironosne i mirotvorne naraštaje. A to se može dosegnuti samo osobnom dobrotom i ljubavlju...« Zatreptah na te pobudne opomene i zastidjeh se svoje časovite osvetničke žudnje. Jer, osveta je nespojiva s evanđeoskom dobrotom i ljubavlju, koju zacijelo od mene Nebo traži.

I tada neslućeni preokret. Sve one jezovite slike i užasni prizori preobraziše se u golemi lik izmučenoga i izmrcvarenoga hrvatskog Joba. Čitavo je njegovo obličje jedan neprispodobivi patnički grč. Iz svake njegove žilice cijedi se iznemogli vapaj: Zašto me biješ?! Zašto me ubijaš?!

Ali grč postupno popušta. Hrvatskom Jobu vraća se snaga i zdravlje. Vraćaju se njegovo oteto blago i njegova izgubljena radost... To je bio moj san. A kad sam se probudio, jasno sam spoznao da to nije bio san!

Izidor GRABOVAC

Molitva vjernih

Daj mi, Gospodine,
da budem pun poštovanja prema bijedniku,
kao siromah prema kori kruha,
koju uzima s poda
i jede uz zahvalu.

Daj mi, Gospodine,
da mislim na nepoznata,
na osamljenika
kojega nikada susresti neću:
da mu kraj puta ostavim utjehu.

M. KUPSKI

Ivan Mane Jarnović

Pet slika iz života violinskog genija

Godina 1760. Zima je rano nastupila. Na Tominje, uoči božićnih svetkovina, krovovi su se zabijelili, a kroz čist, oštar zrak odjekivala je zvonjava s mnogih tornjeva. Šetajući ulicama Stuttgarta sreo sam maestra Lollija, tada najvećeg violinskog virtuoza ovog dijela svijeta. Znali smo se s würtenberškog dvora. Ljubazno sam pozdravio tog tada još mladog umjetnika.

— Čujem, da imate novog učenika, maestro, nekog Talijana, Giornovicija. Što to znači, kad se zna, da vrlo nerado primate učenike? Možemo li očekivati novog umjetnika?

Lolli visoko uzdigne crne obrve, tajanstveno šmrkne i probode svojim kitnjastim štapom tanak sniježni pokrov.

— Ali dragi gospodine Schubart! Vi mladići — bio je svega nekoliko godina stariji od mene! — vi odmah pomišljate na genije. Što vi mislite? Danas ima violinista kao pasa, a malo je među njima pravih umjetnika.

— No da, ali o ovom se priča...

— Pa, svašta se priča, zar ne? Uostalom, on i nije Talijan. Ja sam iz Bergama i dozvolite, da valjda znam, tko je pravi Talijan! No, taj vaš mladić, prgavac, zapravo se zove Jarnović. Sebe smatra građaninom Palerma, velik je on mudrac!

— Nisam to znao. No to nije ni važno. Vi najbolje možete ocijeniti kakav je glazbenik.

Lolli me sumnjičavo pogleda, razmišljajući navodim li ga na neko priznanje, koje bih kao novinar kasnije koristio na svoj način. Bio je lukav i oprezan.

— Ne kažem da ne svira dobro — reče on prilično suzdržljivo — zapravo, svašta taj zna! Nepobitno je vrlo vješt u tehnici sviranja, ali koji to dobar glazbenik nije? To je tek početni uvjet... daleko je on još od umjetnika. Ima nade, ne kažem da nema, ali samo ako prestane ludovati!

— Što?... Ah da, čuo sam. Prilično je nemiran!

— Ma che, nemiran! Dragi moj Schubart, to vam je buntovnik i svađalački tip. Voli on biti izazvan, da bi odmah potegao mač. Čujte, Schubart, on je zapravo Dalmatinac, tamo valjda iz Dubrovnika, a to su veliki pustolovi. I on je dobar predstavnik takvih... voli lutati, tuče se, a uporan je u svemu! Pa, na kraju, mislim, da ću iz njega napraviti dobrog violinista.

— U najboljim je rukama, maestro!! Ako bude bar približno vaše kategorije, bit će slavan!

— Ho, ho, Schubart! Slavan! Nisam rekao, da će biti bar približno kao ja... no servus, dragi moj Schubart! Sretan Božić!

I maestro otplovi na krilima svoje veličine u sniježnu večer.

*

Desetak godina nakon tog susreta, u svojoj je palači u Parizu barun Bagge, zaštitnik svih pariških glazbenika, s uzvanicima raspravljao o velikim violinistima. Taj neobično human i plemenit čovjek, nadaleko poznat mecena, izrekao je mnogo lijepih riječi o starom Corelliju, brzom Geminianiju i mladom, ljubaznom Viottiju. Iskreno je cijenio i volio te violinske velemajstore, čija je slava još jednom potvrdila da sa sunčana Juga, iz cvjetne Italije, dolazi u Europu vedra, blistava umjetnost.

Gosti kod bogatoga stola značajno se pogledaše, pomalo podrugljivo, te se mladi Robert de Lys usudio krenuti u izazivanje dobroćudnog baruna.

— No da — reče on kao usput — Corelli! Dobri, stari Corelli, njegovo vrijeme polako odlazi, a što se tiče Geminianija...

— Kako? — poviče barun — Pa da, mladići bi sve nas bacili na smetlište! Dobri stari Corelli! Svaka čast Viottiju, ali, iskreno rečeno, je li on bar zasada zamjena za tog, kako ga vi nazivate »dobrog starog Corellija«?

— Nisam baš mislio na Viottija — reče de Lys i jedva vidljivo namigne markizi Isabeli, koja je znala čime će de Lys sada raspaliti baruna — Priznajem, da Viotti nikad neće dostići velikog Corellija. No, mislio sam na Jarnovića, koji je vaš štićenik.

Barun Bagge prokune tako sočno, da se markiza Isabela užurbano počela hladiti lepezom, da bi se, skrivena lepezom, mogla do volje nasmijati, naravno, vrlo tiho. Barun, naivan po naravi, zapjenio se od bijesa.

— Nije lijepo od vas, de Lys, kad dobro znate da taj vjetropir više nije moj štićenik! Taj mi više ne smije prestupiti prag! Taj se čak o velikom Tartiniju usuđuje izražavati s omalovažavanjem!

— Ali, ja ne razumijem... – započne de Lys, tobože zbunjen, dok su se drugi za stolom dobro zabavljali.

— O da, dobro vi to razumijete, i nemojte se šaliti na moj račun. To što je taj tip učinio, zamislite: odbio je i moj prijedlog, da nešto nauči od mene!

Društvo se počelo raspojasano smijati iz svega glasa. De Lys je uspio staroga pogoditi u svježu ranu. Svi su znali koliko dobri Bagge drži do svojeg poznavanja violinskog muziciranja i do toga da svatko mora u tom pogledu bar saslušati njegove savjete. Da bi starog odobrovoljili, nazdravili su domaćinu i svaki je nešto pridonio na račun ne baš omiljenog Jarnovića.

Osvojivši svojom nenadmašnom svirkom Pariz, Jarnović je doista postao prava violinska zvijezda. Uza sve barunove grdnje, on je ipak bio stalni gost dobroćudnog Baggea. Sada je nastupao na Duhovnim koncertima Pariza, jednoj od najznačajnijih glazbenih priredbi onog doba. Ugledni »Mercure de France« najpohvalnije se izražavao o Jarnovićevim nastupima, govoreći o »otmjenom, živahnom, vrlo ugodnom, neusporedivom violinistu«.

— Znam, da vas stavljaju uz bok mladog La Mottea, koji je čarobnjak violine — govorio je barun Bagge Jarnoviću u vrijeme, kad je bio dobro raspoložen prema tom nemirnom umjetniku — Ipak, nitko nema ono što imate vi, dragi Mane: vi ste i velik skladatelj na violini! A vaš pianissimo... no dobro, u svakom slučaju, računajte na moju svestranu podršku!

Dobri je barun odavno zaboravio svoje ranije grdnje, jer je sada svima bilo jasno, da je Jarnović zauzeo prvo mjesto violinskog virtuoza Europe. Vrhunac slave je doživio 1775. godine.

Ipak, kad je svirao pred kraljicom Marie Antoinette, ona se držala vrlo hladno.

Jarnović, koji se nikome nije povjeravao, ipak je nešto o tome spomenuo barunu Baggeu.

— Znate, Mane, nemojte mi uzeti za zlo, ali zaista biste se mogli malo bolje ponašati prema drugim violinistima.

— U kojoj mjeri, zaboga, to može smetati našu kraljicu?

— Da, ali usput, vi se vrlo izazovno ponašate prema njenim plemićima — reče barun obzirno — Bože moj, kad biste ih vi samo ostavili na miru! Dovraga, ne možete svakog od njih nabosti na taj vaš ražanj od mača! Vi ste već sve njih proboli gudalom i što hoćete više? I što se čudite Njenom Veličanstvu? Uostalom, naći će se jednom svadljivac, koji će vas nabosti kao kokoš. I, što onda? Svijet će izgubiti dobrog mačevaoca i neusporediva guslača.

— Što da radim? — reče Jarnović, ne baš osobito zabrinut.

— Što da radite? — ponovi barun, koji je ovo pitanje krivo shvatio — Čovječe, osim što dobro svirate, vi dobro igrate biljar i te ste klipane ne jednom opljačkali na biljaru. Eto, kad vas uhvati bijes, igrajte biljar i time ih i ponizite, i oduzmite im dukate. To bih ja učinio!

Violinist ga pogleda i ne reče ništa.

*

U velikom dobro osvijetljenu holu državnog i dvorskog savjetnika Kässa u Beču, skupilo se, po običaju uglednih bečkih kuća, kraj glasovira nekoliko glazbenika. Uzvanici su s nestrpljenjem, ali i s velikim zanimanjem, očekivali što će svirati ovi dobri izvođači, koji su inače bili domaćinovi prijatelji.

Tada, kao i uvijek prije, pa i u kasnijim vremenima, Beč je bio jedno od kulturnih, osobito glazbenih središta Europe. U to vrijeme, posljednjih desetljeća XVIII. stoljeća, među najvećim glazbenicima epohe Rococo našao se i Jarnović, od svih uvažavan kao nenadmašni majstor violine. Tako je ne jednom bio pozvan i u palaču savjetnika Kässa.

— Ako se slažete, ja bih sjeo za glasovir — reče dobrodušno stariji gospodin, kojeg su zvali »tata« Haydn, te odmah zauzme mjesto. U njegovoj neposrednoj blizini žustro se vrtio omanji mladi čovjek nježne građe i veselih očiju.

— A ja ću, naravno ,violinu — poviče mladi Mozart, jer to je bio on. Tek što je prihvatio instrument, netko ga čvrsto zgrabi za ruku. Mozart se okrene i gotovo se sudari s licem namrštenog Jarnovića.

— Polako, Wolfgang! — reče Mane oštro — Dopusti, dą i ja nešto znam o sviranju na violini. Ti se lijepo drži svoje viole na kojoj pratiš čak dosta dobro — i on gotovo istrgne violinu Mozartu iz ruke. Mladi se glazbenik okrene Haydnu i nestašno namigne, tako da su to primijetili svi oko glasovira.

— Nisi li ti ipak bolji u biljaru, nego na violini? — upita Mozart, ali ga Haydn privuče k sebi i šapne mu: »Wolfi, zaboga, pa zar ne znaš? Još malo, pa će izvući mač!«.

Mozart mu odgovori tobože šapatom, ali tako da su čuli svi u njihovoj blizini:

— Tata Haydn, moram se složiti s vama, ali pogledajte! Taj mi njegov nos potpuno zaklanja note! — i on se počne prpošno cerekati.

Jarnović je to čuo, kao i svi drugi naokolo, te se morao svladati, iako je bio naučen na primjedbe o njegovom povelikom nosu. Htjede nešto kazati, ali se predomisli i počne svirati. Ostala dvojica su ga savršeno pratila.

U dvorani zavlada potpuna tišina. Čak i dame, koje su inače u svojim ložama u operi znale glasno raspravljati i ogovarati, sad su šutjele, uzbuđene divnom melodijom koju je Jarnović izvodio polagano, skromno, bez grimasa, s plemenitim sjajem u očima.

— Oprosti, Mane, na maloj šali — reče Mozart nakon završene svirke i stisne Jarnoviću ruku — Moja violina svira, ali tvoja pjeva kao slavuj. Napisat ću za tebe lijep koncert!

Jarnović se nasmiješi u znak zahvalnosti.

Kišovita, hladna londonska noć. U hladnom potkrovlju najamne kućerine nedaleko Trafalgar squarea stoji Jarnović, zamotan u debeli vuneni pokrivač, te zuri kroz maleni prozor. Velike kaplje ledene kiše bubnjaju o mala stakla. Svjetlost jedine male svijeće na udaljenu stolu gotovo se gubi do prozora, a lelujavi potočići kiše sprečavaju svaku vidljivost kroz prozor.

Umjetniku i nije do gledanja; zuri u mrak i sanjari. Kakva je bilanca svih tih lutanja? Kamo je nestalo ukupno četrdeset od pedeset godina života? Veliki, blistavi uspjesi smjenjivali su se s nevoljama, svadama, besparicom, hladnim odbijanjima, neshvaćanjem.

Jarnović se polako okrene i odtetura do stola. Usred gomile notnog papira namjestio je čisti list, spremajući se napisati pismo voljenoj kćeri Mimi, koja je ostala u Parizu.

Što bi joj napisao? »Draga Mimi, šaljem ti ovo malo novaca, mnogo nemam ni sam, ali nadajmo se boljim danima.«

Bolji dani! Gdje su sada bolji dani? Već u mladosti, gotovo deset godina triumfalnih nastupanja, a tada je bio okružen prijateljima i zaštitnicima. Još mu u ušima odjekuje pljesak oduševljene publike prilikom svakog njegova koncerta.

A onda, drugih deset godina uzbudljivih putovanja i nastupanja na koncertima u Berlinu, Hamburgu, Varšavi, Petrogradu, Beču... svugdje pljesak, proslave s prijateljima, slavlje. Gdje su sada ti slavni dani, gdje je bečka gostoljubivost?

Istina je, svuda se znao posvađati s takmacima ili bezobraznim plemićima. Nastojali su ga ponekad smjestiti među sluge, poniziti, potcijeniti. Ne! Nikad se nije dao, nikad! Bio je svjestan činjenice, i to je pokazivao, da plemenitost umjetnosti nije naslijedio od oca, kao što plemićku titulu nasljeđuju ti mladi dangube i bezobraznici. Dar za glazbu dobio je od Boga, od Prirode, uz nezamislivo naporan, robovski rad tijekom četrdeset godina...

A ovdje?

On ostavi pero i prošeta po sobi. Hoće li ovdje, u ovom hladnom, ledeno-kišnom, odbojnom Londonu, naći iole razumijevanja, hoće li njegova plemenita umjetnost imalo ganuti te ukočene ljude s ribljim pogledima?

Bože, ne daj mi, da opet uđem u svađe s izazivačima! Ta nesretna dogodovština

s Viottijem, kojeg je htio istući gudalom pred publikom, pa taj glupi dvoboj s Pieltainom, kojemu je na koncertnom podiju odgrizao komad nosa, pa pljuska koju je prilijepio Saint Georgeu, opet zbog rivalstva...

Ne, zaista, toga više neće biti! Svirat će, a u slobodno će vrijeme igrati biljar. To ga istinski usrećuje. Čak se više ponosio umijećem na biljaru, nego virtuoznim sviranjem na violini. Tko zna, možda će mu jednoga dana i to dobro doći. On pomisli na davni razgovor s barunom Baggeom i nasmiješi se.

Sjedne i nastavi pisati. Zatim, na koncu:

»...zbogom, draga kćeri, grlim tebe i Sofiju, blagoslivlja vas vaš otac Giornovichi...«

Kako li je lijepo znati, da imaš nekoga negdje u svijetu, tko misli na tebe, tko te voli, a kako je tužno biti tjeran sudbonosnom, mračnom silom, lutati, nigdje ne nalaziti mira, godinama se ne vraćati i ne grliti dragu svoju djecu! Zar mora plemenito lutanje umjetnika biti okrutno kao neki težak grijeh, kao beskrajno lutanje Ukletog Holandeza, kao svevječni nemir Vječnog Žida? Violina nije Holandezov ukleti brod, violina je divno čudo, koje u pravim rukama pjeva kao što to može još samo ljudski glas. Zašto se onda umjetnikovo lutanje osjeća kao ukletost?

Kolika li je sada Sofija? Mimi znam, mogu je zamisliti. Hoće li Mimi imati sve što treba od ovo malo dukata? Hoću li joj uskoro moći poslati više?

Pečatnjakom, koji mu je poklonila jedna carska osoba, istinsko veličanstvo, on pritisne vosak na zatvoreno pismo. Zatim uzme s kreveta vjernu violinu i zasvira bjesomučni presto da bi ugrijao promrzle prste.

*

— Bijele i zelene palače, zlato, modrina Neve i neba, zlato kao ukras, zlato kao znak moći! — mrmljao je Jarnović, penjući se sporo, staračkí, po stepenicama carske palače. Da, ovdje je to bilo, prije dvadeset godina... kad ga je primila velika carica Katarina! Ovdje je bio na vrhuncu slave i snage. A sada, evo me opet, pa, još uvijek sam to ja, još uvijek...

— Eto, opet smo zajedno, maestro Jarnović — reče car Aleksandar I. u Petrogradu — naravno, i ja se sjećam, kada ste dolazili ovamo. Pokojna carica, moja nepreŽaljena baka Katarina, neobično vas je cijenila, a moje divljenje za vaše umijeće nije ništa manje. Slobodno recite, biste li možda voljeli voditi naš operni orkestar?

— Ako dozvolite, vaše veličanstvo, ako smijem primijetiti — uskoči barun Rall, koji je doveo Jarnovića u dvor — mi ovdje, u operi, imamo nekoliko vrhunskih violinista Europe, ali maestro Jarnović je ipak iznad svih njih. Ako vašem carskom veličanstvu smijem predložiti, maestro bi mogao ostati ovdje, biti vaš dvorski violinist, skladatelj i ravnatelj dvorskog orkestra.

Car Aleksandar uzdigne obrve, uz jedva vidljiv blagonakloni smiješak.

— No, tako! I to smo riješili. Pa, bit će nam zadovoljstvo da budete u našoj blizini — reče on i dostojanstvenom kretnjom otpusti umjetnika, koji se uz duboki naklon zahvaljivao na časti.

Mirno i predano posvetio se Jarnović novim dužnostima, dokazavši da je onaj stari velemajstor, ali ne zaboravivši ni svoju veliku strast — igranje na biljaru. Svirao je čarobno, skladao koncerte i odgojio nekoliko svjetski poznatih violinista.

Ipak je bilo nemoguće svladavati u sebi nemiran duh. Bijahu tu neke stare svađe, ta pretjerana strast za biljarom, borba protiv zavidljivih, manje cijenjenih glazbenika. Sve ga je to odvlačilo od posla, a bio je na pragu šezdesete.

Koncerte je održavao sve rjeđe. Nisu mu to zamjerali, kao ni česta biljarska natjecanja, ili nepopravljivu žestinu u mnogim raspravama sa znancima i glazbenicima. Bio je i ostao za sve njih nenadmašni majstor i umjetnik.

Godine 1804. preminuo je, te mu je u Petrogradu priređena veličanstvena sahrana. Iskrene suze Petrograđana i sjajna misa zadušnica najbolji su dokaz da veliki genij violine ondje, kao i svugdje u svijetu, ostaje u vječnoj uspomeni kao stvaralac plemenite umjetnosti.

Đuro JELOVIĆ

Pismo

Želim ti napisati pismo.
Riječ moja nevješta je
da iskaže žalosti
što ti proživi
za svoga težačkoga života
teška
od ratova i strahova
od skrbi i nadanja
od vjere
iznevjerene
od čekanja i čekanja
pročekala si život svoj
ne dočekavši radosti
kakve zasluži.
U osami tvrdih godina
pismo čekaš
pa ga dugo dugo čitaš
tražeći još nešto
nerečeno
a rič moja preslaba je
da kaže ti
a riječ hrvacka pretvrda je
kaljena prekaljena
u nesrećama vremena
pa nada ostaje
nedorečena
u hrvackih versih.

Đuro JELOVIĆ

Stvaranje

Kovitlac podiže bijele latice
one kolo pletu u visinama
i tiho spuštaju se
stvaraju bijeli cvijet
na zemlji
rađa se nešto novo.

Kovitlac otvara vrata prostranstva
šire se vidici
u visinama kolo pletu
mirno spuštajući se
na zemlji
rađa se nešto novo.

Kovitlac otvara prozore svijeta
svjež zrak ulazi
diže se u kolu
kolopleti spuštaju se nemirno
na zemlji
rađa se nešto novo.

Ante STARČEVIĆ

Maske

Povukao se stari okorjeli krvnik
daleko od svijeta i pogleda
na obronke našeg Žumberka.
U noći gleda kako »krijesnice« svjetlucaju
dolinom Bregane i Samobora i Krško je tu na dlanu.
Okružuju ga dvije još planine i Sljeme i Plješivica.
Čudesan je taj naš Žumberak, te prašume,
gusti obronci, po kojima gljive traži
i šumske jagode...
On kao da je zaboravio vrijeme mladosti
kad je rukom i metkom u potiljak
prosipao mozak mladićima vezanim u žici,
što još ispit zrelosti ne završiše!
Slatko se on kesi. Broja im ne zna.
Jednom izusti: ima više Jazovki!!
Poznat mi je taj lažni slatki smijeh...
koji začas postaje bijesan, okrutan, ubojit.
A sad mirno već godinama sjedi ON,
u hladu, u svojoj drvenoj dači i opet harači.
Svako predvečer miluje svoje mačke i mačkice,
nježan je tepa im, tepa »kraljice-curice«.
Posve je besćutan i hladan kad prolazi majka
u dubokoj crnini za sinom kojemu je raznio mozak.
I opet ON pokazuje bijele plastične zube i ceri se i ceri!
To nije smijeh, to je otrov.
Dokle ćeš, krvniče?
Gledam ga, gleda on mene kroz nišan.
I opet se ceri kad Hrvatska danas krvari i gori!
Kao iz topa — hropac.
Razleti mu se srce krvničko — tajac! Puklo je, kao stara vreća smeća.
Prsa su mu pomodrila kao zrela šljiva, a lice se i dalje kesi.
Samo su mu ti plastični zubi ispali pred nos, kojeg je zabio
u netom pokošenu travu,.
Mačke su se panično razbježale.
Krvniku je životni kosac prekinuo pješčani sat.
Trava će i dalje uz daču rasti, ima puno, puno maski
koje moraju pasti...

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Stjepan Hrastovec: ČASOVI I OTKRIVENJA**, HKD sv. Ćirila i Metoda – Društvo sv. Jeronima, Zagreb 1993.
2. **Fra Jozo Mihaljević: ANALIZA ČOVJEKA**, Matica Hrvatska, ogranak Livno, 1992.
3. **Žumberački krijes 1993, kalendar**, Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, Žumberak 1993.
4. **Đuro Jelović: SUNCE U BRAZDI**, Umag-Ivanec 1991.
5. **Napredak, hrvatski narodni kalendar 1993,** Hrvatsko kulturno društvo »Napredak«, Sarajevo 1992.
6. **Franjo kardinal Kuharić:KAKO JE LIJEP ČIST NARAŠTAJ**, Hrvatski katolički zbor »Mi«, Zagreb 1992.
7. **Subotička Danica, kalendar 1993**, Institut »Ivan Antunović«, Subotica 1992.
8. **Hrvatski katolički kalendar 1993**, Savez Hrvata u Mađarskoj, Pečuh 1993.
9. **Misijska grupa »Getsemani«: U IME OCA** (zbornik duhovne poezije), Sisak 1992.
10. **Janko Bubalo: APOKALIPTIČNI DANI**, NZ Matice Hrvatske, Zagreb 1992.
11. **Nova Matica 1/93**, časopis Hrvatske matice iseljenika, Zagreb 1993.
12. **Izvori, 1-2/93**, časopis za duhovni život, Osijek 1993.
13. **Glas ravnice, 27/93**, Glasilo demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, Subotica 1993.
14. **Adolf Adam: UVOD U KATOLIČKU LITURGIJU**, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar 1993.
15. **Mladen Kabalin: PREKOMORSKA JEKA**, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1993.
16. **SVETA CECILIJA 1/93**, časopis za duhovnu glazbu, Zagreb 1993.

Mišljenja i reagiranja

Još jedno vrlo važno svjedočanstvo o blagopokojnom kardinalu dr. Alojziju Stepincu

Nakon što je u Hrvatskoj književnoj reviji »Marulić« (3/91) objavljeno sjećanje iz mojeg razgovora s pokojnim prof. Petrom Šimunićem o pokojnom kardinalu dr. Alojziju Stepincu, ne bih željela da padne u zaborav još jedno svjedočenje danas još živog svjedoka. Najprije, ukratko, kako sam ga upoznala.

Na početku II. svjetskog rata putovala sam, kao student, iz Sarajeva u Zagreb i tom prilikom u dva navrata donosila paketiće pokojnom gosp. dr. Milutinu Radetiću, što mu ih je slala sestra, koja je za njega tada bila jako zabrinuta. Tom sam prilikom upoznala i njegovu suprugu. Iako je to bilo davno, dobro sam zapamtila te kratke posjete i tog vrlo simpatičnog i smirenog čovjeka, kao i naše razgovore. Otada se više nikada nismo ni vidjeli ni čuli. Ali kad se god. 1990. nekoliko puta spomenulo ime tog čovjeka u vezi s pok. kardinalom Stepincem, iz svega što je rečeno zaključila sam da to mora biti taj moj davni znanac. Sjetila sam se gdje je obitelj stanovala i, računajući da je netko od njih još živ, uspjela sam telefonski uspostaviti vezu. Na sreću, još je živa i vrlo svježa duha, njegova supruga, gđa. Gabrijela Radetić, prof. u mirovini. Vrlo susretljivo i ljubazno odazvala se mojem pozivu na sastanak. Kako sam joj navodila imena muževljeve obitelji, vidjela je da sam ih sve dobro poznavala. Iz razgovora pri tom sastanku doznala sam da je upravo gđa. Radetić glavni svjedok svega što se u vrijeme II. svjetskog rata događalo s njezinim suprugom. Zapravo je ona odlazila pokojnom kardinalu i molila da joj muža, kao pravoslavca Srbina, zaštiti od tadašnjih vlasti. Zanimljivo je i važno slijedeće svjedočenje gđe. Radetić, koje mi je iznijela prilikom drugog našeg susreta:

»Za našu su obitelj ti dani god. 1941./42. bili veoma teški. Kao liječnik kirurg, moj je suprug bio zaposlen u Kirurškoj klinici u Zagrebu, sadašnjoj Traumatološkoj bolnici, gdje je tada bio šef prof. dr. Julije Budisavljević. Kada je dr. Budisavljevića nova vlast smijenila, i moj se suprug, kao pravoslavac Srbin, osjetio ugroženim. Bojao se i za život i za namještenje. Naime, kad su se događale različite diverzije u gradu ili izvan njega, tadašnje su vlasti zatvarale one osobe za koje su sumnjale da im nisu naklonjene, jer se ne slažu s njihovom upravom, politikom. Kako je bio veoma širokih pogleda i tolerantan, moj je suprug odlučio prihvatiti moju, katoličku vjeru. Pošla sam stoga župniku crkve sv. Blaža, iznijela mu cijeli slučaj i zamolila ga da mojega supruga primi u rimokatoličku vjeru. On me je pažljivo saslušao, ali mi je rekao da se Katolička crkva protivi mijenjanju vjere i da on to ne može učiniti. Odlučila sam tada da se s istom molbom obratim samom nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu. Preko kanonika dr. Dočkala, s kojim sam se dobro poznavala, uspjela sam da me nadbiskup primi u audijenciju. Preuzvišeni me je srdačno dočekao, ali mi je rekao da je župnik crkve sv. Blaža ispravno postupio, jer je takav stav Katoličke crkve. No ipak, na moju upornu i

usrdnu molbu, pristao je preporučiti me župniku da mi molbu prihvati, što je ovaj i učinio.

Nakon nekog vremena, moj je suprug zatvoren, i ja sam ponovno zatražila pomoć od preuzvišenog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca. Saslušao me je i obećao da će pokušati izmoliti kod vlasti da moga supruga puste na slobodu, ali nije bio siguran u uspjeh. U isto vrijeme obratila sam se za pomoć i jednoj svojoj znanici, koja je iz razgovora u policiji saznala za intervenciju Preuzvišenoga. I doista, moj je suprug ubrzo pušten iz zatvora.

Kad su se kasnije, tj. god. 1943, događale razne diverzije, policija je zatvarala sve one koje je već otprije imala na popisu. Zato sam jednoga dana, zajedno sa suprugom, opet posjetila Preuzvišenoga i iznijela mu svoju zabrinutost. Nato je on pozvao svojega vratara i rekao mu: 'Pogledajte ovoga gospodina. Ako on dođe u dvor, bilo danju ili noću, odvedite ga u gostinjsku sobu. A vama, doktore Radetiću, kažem: poručite svima onima koji se osjećaju ugroženima, bili oni Srbi, Židovi, komunisti, uvijek se ovdje mogu skloniti, jer se nadam da ih ovdje policija neće tražiti.'

Kad je nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu, god. 1946., bilo suđenje, pošto ga je komunistički režim nepravedno optužio za suradnju s ustaškim i okupatorskim vlastima, moj je suprug došao na suđenje, želeći svjedočiti u njegovu korist i javno iznijeti sve što je nadbiskup za vrijeme II. svjetskog rata za njega dobra učinio. Ali tužilac je moga supruga grubim riječima u tome spriječio i naredio mu da napusti sudnicu. Tom sam namještenom suđenju i ja prisustvovala. Bila sam vrlo potresena slušajući reagiranja publike, osobito nekih pojedinaca, i gledajući u kakvoj se teškoj situaciji i na optuženičkoj klupi našao taj blagi, pravedni čovjek, koji je za svakoga imao razumijevanja i uvijek bio spreman pomoći.

Zbog toga što je moj suprug došao na suđenje, da svjedoči u korist dr. Alojzija Stepinca, odmah je bio otpušten iz državne službe. Zahvaljujući slučajnim okolnostima, nakon tri mjeseca ponovno je primljen na posao.«

Marija Sudar

Španjolska formula

Ima već petnaest godina, otkako se u političkoj terminologiji dosta često susrećemo s izrazom »španjolska formula«. Njime su se osobito rado služili političari u različitim republikama Srednje i Južne Amerike, gdje su diktature, ponajviše vojničkoga tipa, bile na izdisaju, pa je trebalo pripraviti prijelaz na demokraciju, po mogućnosti na miran, i siguran način, bez krvoprolića, kako se je to dogodilo u Španjolskoj poslije Francove smrti. Tu formulu znali su preporučivati i neki iskusni demokratski državnici ponegdje i u diktaturama tzv. Trećega svijeta, u Africi i Aziji. Napokon, poslije pada komunizma u sovjetskom bloku, javljaju se slične težnje za španjolskom formulom i u Istočnoj Europi, na Balkanu pa i u Srbiji.

Međutim u ovo prošlo vrijeme, otkad se je španjolski prijelaz na demokraciju počeo izdizati kao uzor, u Americi su likvidirane sve diktature osim na Kubi, ali ni u jednom slučaju nije bila primijenjena španjolska formula. I ovdje se potvrdilo povijesno iskustvo: formule za političke procese ne služe kao izvozna roba, kao što to nisu ni neki specifični politički sustavi ili ideologije.

U egzaktnim i primijenjenim znanostima postoji mnoštvo gotovih formula, ali njima se s uspjehom može služiti, ako se sve konstante, varijable, nepoznanice i ostali čimbenici ispravno i razložno primjenjuju, no prije svega formula mora biti točno prepisana. Kod preporučivanja španjolske formule samo se je upozoravalo na konačni učinak, koji je doista bio pozitivan u Španjolskoj, ali među onima, koji prihvaćaju tu formulu, rijetko koji znaju, kako je ona bila izvedena i koji su čimbenici djelovali, da je rezultat ispao točan.

Prijelaz iz diktature na demokraciju na španjolski način ne može se nigdje drugdje ponoviti, jer ni u jednoj drugoj zemlji koja još danas polaže nade u takav proces, ne postoje uvjeti za uspjeh.

Španjolski slučaj svakako je jedinstven u suvremenoj europskoj povijesti i zaslužuje posebnu pažnju politologa. Francisco Franco bio je čvrsto uvjeren u svoju misiju. Nesumnjivo je posjedovao viziju budućnosti, ali ne zaboravlja prošlost i ostaje joj vjeran. Odlučio je zadržati apsolutnu vlast, što ju je u ratu stekao i nakon pobjede, to većma, što je nakon pet mjeseci buknuo drugi svjetski rat, u kojemu je vješto, iako uz velike opasnosti, uspio sačuvati neutralnost svoje zemlje. No on ipak progresivno ide prema institucionalizaciji svoga režima. Usporedno s materijalnim podizanjem, donosi niz zakona ustavnoga ranga, po kojima se građanima jamče njihova osnovna prava (dakako unutar autoritativnog sustava), dok svoju apsolutnu vlast postupno ograničava i prenosi je na institucije. Zakonom o referendumu od 22. listopada 1945. (odmah nakon svršetka II. svjetskog rata) ustanovljena je Španjolska kao kraljevstvo i ujedno je osnovano Kraljevinsko Vijeće, koje će pod konac frankizma odigrati odlučnu ulogu u izboru kralja.

U 36 godina nakon rata frankizam je podigao Španjolsku iz ruševina. Ratne rane iscijeljene su gotovo sasvim i pomalo se zaboravljaju mržnja i osjetljivost među dojučerašnjim neprijateljima. Modernizacija cesta, željeznica i luka, gradnja novih zračnih luka za domaći, europski i interkontinentalni promet, veliki hidrotehnički radovi za natapanje i proizvodnju energije, elektrifikacija i industrijalizacija te turizam, najnovija i najjača industrija, podigli su narodno blagostanje, ojačali španjolsku valutu pesetu na domaćem i stranom tržištu i znatno smanjili nezaposlenost. Ratni dugovi su bili isplaćeni, državna emisiona banka obnovila je svoju zlatnu podlogu i godišnji državni proračuni bili su zatim u razdoblju razvojnih planova uravnoteženi. Radnici na privremenom radu u industrijaliziranim zemljama vraćaju se sa svojim uštedama i ulažu ih u produktivne poslove. Po stopama osobnog i općeg narodnog dohotka Španjolska se je znatno približila razvijenim državama.

U vanjskoj politici, pošto su dekolonizirani zadnji španjolski posjedi u Africi, nema drugih problema osim Gibraltara, naslijeđena trna u živom mesu narodnog tijela još iz vremena monarhije i republike, koji se sada postavlja pred Europsku Zajednicu. Inače Španjolska nema nikakvih drugih problema sa svojim granicama, koje se čvrsto i nepromijenjeno drže još iz napoleonskih vremena. Ugled Španjolske u međunarodnim odnosima dapače je i porastao ugovorom sa Sjedinjenim Američkim Državama o zračnim i pomorskim bazama te povoljnim sporazumom s Europskom Ekonomskom Zajednicom.

Jedino su se u nutarnjoj politici počeli javljati teški problemi od g. 1970. Kako

je Franco stario i fizički slabio, počela je rasti netrpeljivost, kao što je i razumljivo, kod mlađih političara iz različitih tradicionalnih stranaka, koje su se nekako održale u latentnom stanju, ili novih u zametku. Svi su se oni spremali, da preuzmu vlast u državi. Ali režim je bio stabiliziran i nisu ga mogle pokolebati ni studentske demonstracije šezdesetih godina, ni teški teroristički atentati separatista i nekih drugih anarhokomunističkih grupica, pa ni tragična smrt predsjednika vlade Carrera Blanca (1973), koji je bio ubijen baš zato, da bi se spriječio prijelaz na monarhijski ustavni poredak, kako ga je Franco bio zamislio i podesnim zakonima ustavnog ranga pripravio.

Franco je umro u krevetu, sasvim suprotno od onoga, što su mu željeli i spremali komunistički i socijalistički revolucionarni elementi. U istom času stupile su na snagu odredbe Zakona o naslijeđu, koji je bio odobren još g. 1947. putem općeg narodnog referenduma, te zaključka Španjolskih Cortesa (parlamenta) od 22. srpnja 1969., da će poslije Francove smrti kralj Španjolske biti Juan Carlos I. iz vladarske kuće španjolskih Burbona.

Novi je vladar još sedam mjeseci na istom položaju zadržao zadnjeg Francova predsjednika vlade Carlosa Ariasa Navarra, a na snazi su ostale i normalno djelovale sve institucije iz vremena frankizma. U zemlji je vladao mir. Istom s drugom monarhijskom vladom s Adolfom Suárezom na čelu, od lipnja 1976. započinju postupne promjene u pravcu demokracije. Kralj Juan Carlos nazvan je tada u europskom novinstvu »motorom demokratizacije«.

Za takvu formulu prijelaza na demokraciju bivše komunističke zemlje u Istočnoj Europi i na Balkanu nemaju ni jednoga uvjeta. Sve su one u ekonomskom rasulu i nisu sposobne prijeći na sustav slobodnog tržišta. Narodi im žive u bijedi, a nezaposleni građani bježe na Zapad, u demokratske zemlje trbuhom za kruhom. U bivšim komunističkim državama nekadašnji ili prikriveni komunisti zauzimaju još uvijek najveći dio visokih položaja u politici i ekonomiji te svojom nesposobnošću i nepovjerenjem u novo stanje spriječavaju svaki napredak i promjenu na bolje. Nemaju stručno naobraženih kadrova za vodeća mjesta, a ukoliko ih ima, ne puštaju ih naprijed, kao što ne daju mogućnosti ni mladima da se spreme i počnu stjecati potrebna iskustva. Osim toga, sve one trpe od teških sukoba s nacionalnim manjinama unutar svojih granica, ili pak imaju ozbiljnih pograničnih problema sa susjednim državama.

Osim tog aspekta ustavnog prijelaza, što ga je pripravio i osigurao sam diktator, španjolsku formulu karakterizira i drugi, a to je reinstauracija monarhije.

U Srbiji, Bugarskoj, Rumunjskoj i Albaniji postoje stranke i političke skupine koje u svojim programima imaju obnavljanje monarhija i pozivanje na prijestolje pretendenata iz detroniziranih dinastija u tim zemljama, da im budu arbitri u nutarnjem političkom sređivanju nakon pada komunizma. Ali ni tu ne može vrijediti španjolska formula.

Španjolska je najstarija monarhija u Europi, a ove balkanske su ne samo najmlađe, nego su bile i najkraćega vijeka. Španjolskoj monarhiji udarili su temelje Zapadni Goti (Vizigoti) početkom V. stoljeća i ona je uz male i neznatne prekide (I. Republika 1873/74, II. Republika 1931/36, Francova diktatura 1935/75) traje već skoro 16 stoljeća. Izdržala je invaziju Maura i kroz 979 godina vodila oslobodilačke ratove

do konačnog izgona Arapa s poluotoka (718-1492), otkrila je Novi Svijet i u njemu osnovala svoj kolonijalni imperij, ujedinila manja sredovjekovna kraljevstva u jednu državu početkom XVI. stoljeća, kad dolazi na prijestolje kuća Habsburg do g. 1700., a ovu legitimno nasljeđuje burbonska dinastija, koja je i danas na vlasti. Španjolska je monarhija popularna u narodu. Nju u svojim djelima veličaju prvaci španjolske književnosti, kao Lope de Vega i Calderón, koji ističu, kako su kraljevi krojili pravdu štiteći običan puk od samovolje i nasilja feudalne gospode. O monarhiji kao sustavu vladanja postoji obilna znanstvena literatura već od XVI. stoljeća. Niz velikih španjolskih mislilaca, filozofa, pravnika, teologa, povjesničara, sociologa i politologa proučavalo je monarhijski sustav vladanja tijekom zadnjih pet stoljeća i ostavilo vrijednih teorijskih zasada, kao i korisnih kritika političke prakse. Takva monarhizma ni izbliza nema u bivšim komunističkim državama, osim možda u Rusiji.

Konkretno s obzirom na osobu današnjega španjolskoga kralja, potrebno je istaknuti da je Juan Carlos bio savjesno odgojen i pripravljen za obavljanje vladarske dužnosti, prema planu što ga je izradio Franco s odobrenjem njegova oca Don Juana Burbonskog, grofa od Barcelone. Juan Carlos stalno živi u Španjolskoj od svoje desete godine. Tu je svršio srednju školu, zatim je tri godine proveo kao kadet u akademijama kopnene vojske, ratne mornarice i zrakoplovstva, nakon čega je na sveučilištu studirao nekoliko semestara iz prava i ekonomije, a poslije je na licu mjesta nastojao upoznati funkcioniranje ministarskog vijeća, pojedinih ministarstava, državne administracije i sustava. Među pretendentima na istočnoeuropska ili balkanska prijestolja nema niti je moglo biti tako pripremane osobe.

Od tih pretendenata najstariji je rumunjski kralj Mihail (*1921) iz dinastije Hohen-Zollern i jedini, koji ima vladarskoga iskustva, jer je bio kralj u dva navrata, najprije kao dijete od 1927-1930, kad se je njegov otac Carol, još kao prijestolonasljednik, odrekao, ali je ipak kasnije zbacio svoga sina s prijestolja g. 1930. i kraljevao do g. 1940. Tada je bio prisiljen na abdikaciju, u korist sina Mihaila, koji je također morao abdicirati g. 1947. Živi u Švicarskoj i već je dvaput bio u Rumunjskoj, ali nije bio službeno primljen. Rumunjska je monarhija od g. 1881. i u njoj je vladala spomenuta dinastija njemačkog podrijetla, do proglašenja republike g. 1947., dakle svega 66 godina prema 45 godina republike. Perspektive kralja Mihaila još nisu jasne. Postoje planovi, da u slučaju obnavljanja monarhije postane prvim kraljem Mihailov unuk, jer nije imao izravnog muškog potomka nego samo četiri kćeri.

Bugarska je postala kneževina g. 1878. na čelu s knezom Aleksandrom Battenbergom do g. 1886., kada se je knez odrekao vladanja. Monarhija je definitivno ustanovljena g. 1908. s kraljem Ferdinandom iz dinastije Sachsen-Coburg-Gotha, njemačkog podrijetla, i potrajala je do g. 1946., kad je komunistička vlada protjerala iz zemlje kralja-dijete Simeona II. Bugarska monarhija bila je na vlasti samo 38 godina, manje nego republika, koja traje već 46 godina. Za obnavljanje monarhije u Bugarskoj nepovoljno je to što je država za vladanja svojih dvaju kraljeva, Ferdinanda i Borisa, sudjelovala u dva svjetska rata i da je u oba slučaja bila poražena. Kralj Simeon II. odrastao je i odgojen u Španjolskoj, gdje sa svojom obitelji živi već 40 godina. On dobro govori bugarski, ali njegova djeca ne. Od svoga punoljetstva spremao se je za vladarski poziv i zadnjih godina održava izravne veze s bugarskim političarima iz različitih stranaka.

Albanija je bila najmlađa balkanska monarhija. Kraljevinom ju je proglasio Ahmedbeg Zogu g. 1928. i ostao na prijestolju do g. 1938., kada su Talijani okupirali Albaniju i lišili Ahmedbega prijestolja i domovine. Samo nešto više od 1o godina monarhije prema 54 godine tuđinske okupacije, rata i krute komunističke republike. Pretendent je Ahmedbegov jedinac Leka (*1938), gigant tijelom, koji je samo tri dana živio na rodnom tlu. Sada je u Južnoj Africi. Oko sebe je okupio četu vjernih pretorijanaca, svojih sunarodnjaka u emigraciji. Europska javnost još se ne bavi pitanjem restauracije monarhije u Albaniji. Vjerojatno joj ni sam Leka nije dao povoda za to, jer smatra da u njegovoj domovini još nisu sazrele prilike za postavljanje tog problema.

Kod Srba se sačuvala tradicija srpske sredovječne monarhije samo u narodnoj pjesmi, ali ta je više legenda nego povijesno pamćenje vladanja u životu i praksi pojedinih kraljeva. Srbi, doseljeni koncem 17. stoljeća u Srijem i Južnu Ugarsku, odgajani su u mržnji na svoga neposrednoga i zakonitoga vladara u Beču, koji ih je primio i podijelio im privilegije, dok su svoj pogled s ljubavlju i nadom svraćali dalekom ruskom pravoslavnom caru. Oni u Srbiji pod turskom su vladavinom započeli oblikovanje svoje nove monarhije ustankom g. 1804. Ona se polarizira oko dvije dinastije, Karađorđevića i Obrenovića, iz kojih su potekli njihovi prvi knezovi-tirani, ali još uvijek vazali turskog sultana u Carigradu sve do g. 1878., kada se kneževina Srbija konačno oslobađa turskog suvereniteta i dobija međunarodno priznanje. Krvave borbe obje dinastije, s nekoliko magnicidija, nisu baš pridonijele učvršćivanju monarhijskog sustava u Srbiji. Zadnja je na prijestolju bila dinastija Karađorđevića, od g. 1903. do 1946., dakle 43 prema 46 godina (1946-1992) republikanskog poretka u Srbiji.

Kao pretendent na prijestolje u Srbiji javio se je princ Aleksandar Karađorđević, jedini sin zadnjega kralja Petra II. U svojim prvim izjavama odmah poslije očeve smrti govorio je da ne reflektira na jugoslavensko prijestolje. Tek zadnjih godina, kad se je komunizam počeo raspadati, srpski četnički krugovi u emigraciji, uspjeli su ga nagovoriti da promijeni svoju prvotnu odluku, iako se nije spremio za vladarsku dužnost i ne zna srpski, kao ni njegovi sinovi. Otkako se je raspala Jugoslavija, već je dvaput posjetio Srbiju, gdje su ga oduševljeno pozdravile mase starijih četničkih boraca i pristaša Vuka Draškovića, ali političke je prvake prilično razočarao i od njegovih posjeta i drugih akcija u inozemstvu nije se moglo opaziti važnijih posljedica. On govori da kao kralj Srbije (a možda i Jugoslavije, ako bi se posrećilo, da se ova uspije obnoviti), želi raditi na pomirenju Srba i Hrvata i svih drugih narodnosti te djelovati kao arbitar među strankama u političkim odnosima. Želio bi primijeniti španjolsku formulu u prijelaznom razdoblju do potpune parlamentarne demokracije. Njegov je uzor španjolski kralj Juan Carlos I., a usput aludira i na svoje srodstvo s njim. Aleksandar se je doista prvi put oženio kraljevom rođakinjom Glorijom iz kuće Orleans-Braganza, s kojom je imao tri sina. Od nje se rastavio i sklopio morganatski brak s američkom građankom, s kojom nema djece. Živi u Londonu. Njegovi službeni propagandisti još više napuhavaju njegove misli i izjave te nastoje stvoriti povoljan ambijent u inozemstvu. Nema sumnje, da uživa potporu u engleskim monarhističkim krugovima.

No princu Aleksandru pojavio se takmac, ne doduše opasan, ali je kadar srušiti iluzije o monarhiji uopće. Radi se o svjetskom pustolovu, rođenu u belgijskom Kongu

(danas Zaire), koji već 18 godina živi u Španjolskoj, gdje je stekao državljanstvo i gdje ga policija pozna i vodi pod imenom Alejo Brimeyer. Međutim ovaj piktoreskni samozvanac tvrdi, da se zapravo zove Alexis d'Anjou Romanov-Dolgoruky, da je unuk velike kneginje Marije, kćeri ruskog cara Nikole II, da je potomak srpskih Nemanjića i cara Lazara te adoptivni sin francuskog princa Alfonsa Bourbon-Condéa. U svoje podrijetlo upliće još neke kraljevske rodove, što bi bilo predugo navoditi, a sve to sa svrhom, da istakne svoja prava na nekoliko europskih i azijskih kruna, među kojima i na krunu Velike Srbije. O svemu tomu napisao je još pred deset godina i u Španjolskoj izdao knjigu »Ja, praunuk carev«. Sad kaže, da se bavi skupljanjem fondova za humanitarne pomoći u ime nekog Jeruzalemskog Reda sv. Ivana. Ali ni jedna europska dinastija ne priznaje mu te naslove kao ni postojanje spomenuta viteškog Reda.

Njegove izjave po novinama izazivaju samo smijeh i vesele komentare, no u Srbiji je našao pristaša, koji mu vjeruju i koji su mu ponudili prijestolje Velike Srbije, što je on i prihvatio. Na čelu te skupine stoji Vojislav Šešelj, koji je sa skupinom svojih četnika u veljači prošle godine došao u Španjolsku, da mu se pokloni. Samozvanac Aleksije ga je primio i odveo u Monte Perdido, mjestance španjolske provincije Huesca u Pirinejima. Tu je Šešelj kleknuo pred svoga novoga cara i obećao mu vjernost, a na to ga je Aleksij po sredovječnom obredu udario golim mačem dvaput po ramenima i učinio ga svojim vitezom. Čitava Španjolska je na svojim televizijskim ekranima s podsmijehom promatrala taj neobičan prizor. Drugi čin ove zabavne komedije još se čeka.

Kad je riječ o mini-Jugoslaviji, kako je zovu u svjetskoj štampi, treba voditi računa i o bivšoj kraljevini Crnoj Gori, koja je kao takva postojala od g. 1910., ali je kao nezavisna kneževina bila međunarodno priznata već g. 1878. Dinastija Petrovića bila je detronizirana g. 1918., no kralj Nikola to nije nikada priznao. Njegovi zakoniti potomci još žive i zadnji šef obitelji Nikola Petrović odrekao se je svih pretenzija na crnogorsko prijestolje. Ipak se zapravo ne zna kako stvar stoji u samoj Crnoj Gori, jer među nezadovoljnicima s Beogradom i Srbijom još su moguća iznenađenja, pa tako i eventualni poziv Petrovićima da se vrate na prijestolje.

Na Balkanu je još i Grčka, koja je pošla obratnim putem, t. j. od kraljevine pretvorila se u republiku, ali takvu je promjenu već dvaput doživjela u svojoj novovjekoj povijesti. Zadnji grčki kralj Konstantin II. živi u Londonu i mirno čeka razvoj događaja.

To je ukratko panorama za primjenu španjolske formule u balkanskim državama, za prijelaz na demokraciju. Španjolski suvremeni povjesničar Javier Tusell pozabavio se je i tim problemom te je svoje izlaganje zaključio ovim riječima:

»Španjolski slučaj sasvim je poseban i ne može se uspoređivati ni s jednim drugim. Don Juan Carlos došao je na prijestolje na temelju više legitimiteta: Francovim, svojim dinastijskim, liberalnim jer je njegov otac bio liberal i legitimitetom demokracije u nastajanju. Teško je zamisliti da bi se to moglo dogoditi u drugim režimima pa govoriti o modelima ili primjerima nije ništa drugo nego pitanje političke oportunosti onih što traže vlast ili je nastoje zadržati. Nema drugoga smisla«.

Pavao Tijan

Sjećanje na dr. Ivu Protulipca (1899.-1946)

Među nebrojenim žrtvama komunističkog nasilja, koje je tako dugo i nesmiljeno gušilo i rušilo Hrvatsku, svakako spada i slučaj dr. Ive Protulipca.

Dr. Ivo Protulipac (rođen 1899. u okolici Karlovca) bio je zagrebački odvjetnik, koji je već u mladim danima, još kao student prišao Hrvatskom katoličkom pokretu kojeg je pokrenuo krčki biskup Antun Mahnić.

Između dva rata, prvog i drugog, uz dra Ivana Merza, dra Avelina Čepulića, dra. Dragu Cerovca, prof. Peru Rogulju, prof. Petra Grgeca, dr. Rudolfa Eckerta, dra Đuru Gračanina, dra Josipa Andrića, prof. Ljubomira Markovića, prof. Dušana Žanka, braće Oršanića, dra Felixa Niedzelskog, prof. Maricu Stanković, dr. Ćirila Brajšu i nekih mlađih hrvatskih katoličkih intelektualaca, koji su kasnije vodili glavnu riječ u životu katoličkog gibanja u Hrvatskoj, svakako najuglednije mjesto zauzima poletni dr. Ivo Protulipac, glavni organizator i jedan od najboljih govornika onoga vremena.

U okviru Hrvatskog katoličkog pokreta (Katoličke Akcije) bile su tri značajne organizacije, koje su odgojile veliki broj hrvatske mladeži u različita vremena njihovih djelovanja. Bio je to Hrvatski orlovski savez (Hrvatski orlovi), Veliko križarsko bratstvo (Križari) i Hrvatski junak. U svim organizacijama dr. Ivo Protulipac imao je vodeću ulogu kao predsjednik i kao odgajatelj.

Kada su nakon atentata na vođu hrvatskog naroda Stjepana Radića i ostale hrvatske narodne zastupnike u Beogradskom parlamentu 1928. sve hrvatske organizacije, uključujući »Hrvatske orlove«, bile zabranjene, osnovani su »Križari« (Veliko križarsko bratstvo i Veliko križarsko sestrinstvo). Pred početak drugog svjetskog rata osnovana je i organizacija za mladež »Hrvatski junak«. U svim tim organizacijama dr. Ivo Protulipac bio je duša svih akcija okupljanja hrvatske mladeži.

Stoga je bilo razumljivo, da komunistički vlastodršci nisu podnosili djelovanje dra. Ive Protulipca, nego su ga smatrali svojim opasnim neprijateljem.

Iako se on sklonio u Italiju, gdje je živio skromno od svibnja 1945. kao izbjeglica, ne baveći se nikakvom političkom djelatnošću, jer se nije nikada smatrao političarom, poslani agent OZNE ubio ga je iz revolvera 1. veljače 1946. na ulici u Trstu, usred bijela dana. Pokopan je u Trstu, a neki očevici kažu da je grob zapušten.

Bilo bi preporučljivo da dr. Lav Znidarčić zajedno s preživjelim ostacima križarske organizacije pokrene ideju o prenošenju Protulipčevih kostiju u domovinu, što ovaj veliki sin Crkve u Hrvata i domovine zaslužuje, da mu se posve ne zametne trag u tuđini.

Na kraju želim spomenuti jedan od mojih zadnjih susreta u Zagrebu s drom Ivanom Protulipcem, godinu dana pred kraj rata.

Slučajno smo se sreli u Praškoj ulici, pred prostorom bivšeg židovskog hrama, koji je bio sav zabijen daskama. On me srdačno pozdravio, kako je to činio sa svakim čovjekom bez obzira na godine, zvanje ili položaj.

Kada sam ga upitao: »Doktore, kako će to sve svršiti?«, on je bacio pogled na zabijene daske židovskog hrama i teško uzdahnuo: »Bojim se, da će hrvatski narod još mnogo pretrpjeti, ali ipak vjerujem u budućnost Hrvatske.«

Bile su to oproštajne riječi dr. Ive Protulipca, koje neću nikada zaboraviti. Neka i njega ne zaboravi današnja slobodna Republika Hrvatska.

Milan Maglica

U znak sjećanja na pokojnog Stjepana Radića (2)

Uz 120. godišnjicu rođenja i 70 godišnjicu donošenja PORUKE zastupničke većine Banske Hrvatske regentu Aleksandru Karađorđeviću.

Sadašnji predsjednik HSS-a Drago Stipac dao mi je dopunu (četvrtom pasusu) tog članka iz Marulića, br. 5/91. Njemu je sâm ing. August Košutić, nakon izlaska na slobodu iz kaznionice u Savskoj cesti, ispričao da se odmah po dolasku iz Zagreba na oslobođeno područje ipak uspio sastati s Randolphom Churchillom. Ovaj mu je tada u razgovoru rekao kako je oduševljen osnivanjem narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenom teritoriju, te da bi tako trebala biti organizirana cijela poratna Europa. Iznenađen tom izjavom, A. Košutić mu je odgovorio da su to, po njegovu mišljenju, zapravo »ruski sovjeti«.

Marija Sudar (S.M.)

Marija Sudar (S.M.) autorica je i članka pod inicijalima SM u časopisu »Marulić« br. 6/90 (dopuna u br. 1/91) — Načertanije — tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike, te članka u časopisu br. 3/91 »Jedno važno svjedočanstvo o blagopokojnom kardinalu dr. Alojziju Stepincu«.

Mozaik

KUŽIŠ STARI MOJ

Teatar ITD, glumac: Mladen Budišćak.

Obnovljena predstava »Kužiš, stari moj« prema romanu Zvonimira Majdaka inspirirala je glumca Mladena Budišćaka da nam i opet »kongenijalno« ispriča i predstavi Majdakov tekst.

M. Budišćak obavlja taj posao s oduševljenjem i sa strašću i onda kada improvizira i kada prividno nonšalantno izgovara svoj solilokvij. Publika u polukružnoj dvorani Teatra ITD sluša priču mladića, koji u trapericama nemarno sjedi na naslonu stolice s gitarom ili s cigaretom u ruci, sa zanimanjem i sa smijehom. Od vremena do vremena neutralni ton pričanja ustupa mjesto »imitiranim« riječima Gliste, Gizele, Kurble i drugih aktera u čiju se ulogu Budišćak uživljava s patosom koji katkada djeluje možda i deplasirano, ali ipak ostavlja prilično snažan dojam na gledalište.

Trebalo je izdržati bujicu psovki, skatoloških »štosova«, prostota i trivijalnosti izrečenih u zagrebačkoj »šatri« i kajkavštini, pa da čovjek »prokuži« kako nizanje svih tih banalnosti i lascivnosti nije baš tako jednostavno i smiješno, što bi se moglo zaključiti iz reakcija publike. Majdakov tekst, doduše, nema nikakvih umjetničkih, tragedskih ili literarnih pretenzija, ali svršetak Glistin baca posebno svjetlo na čitav taj u biti tragičan i tužan životni put koji, uza svu svoju egzistencijalnu »prizemnost«, nije nimalo smiješan. Ipak kod publike, koja je već navikla na papreno začinjenu prostotu i koju ne može poškakljati po tvrdom obrazu »fini« prst nekakvoga importiranoga humora i »esprita«, nego tek prilično šiljati čavao, Majdak izaziva prvenstveno smijeh, premda se Budišćak trudi da u svoje pričanje neprimjetno unese i druge note. Te tonove teško će osjetiti gledatelj, slušatelj ili čitatelj kojemu je nakon izvjesnog vremena konačno dosadilo pomalo bljutavo iznošenje na svjetlo dana iz jedne »terre à terre« perspektive prljavoga veša žalosne svakidašnjice onih »s ruba« ili »sa dna«.

Zahvaljujući Majdaku, Majetiću i nekim drugim našim piscima, argot sve više prodire u našu literaturu pokušavajući joj dati »transfuziju« svojom »sočnom« ekspresivnošću. Uz pomoć argota i slenga u naraciji, a pogotovo u dijalogu, pisac nam dočarava na neobično živ i plastičan način određeni ambijent dajući mu lokalni kolorit i objektivističko osvjetljenje i omogućujući nam da na najneposredniji način stupimo u kontakt s ljudima iz te sredine. Budišćakovo sočno, jednostavno i neposredno pripovijedanje daje nam naslutiti neke prednosti »argota« kao izražajnog medija. Možda će danas — sutra neki i od tih govornih izraza dobiti svoje »pravo građanstva« i u našoj književnosti (kao što se to događa u nekim drugim literaturama, kao što su nekada u romanskim jezicima vulgarni izrazi kao npr. »testa« i »bucca« zamijenili klasične nazive »caput« i »os« za »glavu«, odn. »usta«).

Majdak je uspio čuti melodiju zagrebačke ulice i predgrađa sa svim njezinim modulacijama i intonacijama. Ti zvuci zvone u njegovu i Budšćakovu uhu, i oni ih vjerno reproduciraju zavijajući u njihovo ruho svu tragiku, frivolnost i opscenost jedne urbanizirane ali i pauperizirane sredine. Ipak je taj »realizam« u stvari stilizacija i karikatura, kojom se služimo kad želimo naglasiti neke karakteristike i tipičnosti.

Lokalni, dijalektalni i regionalni elementi takve proze, banalna konverzacija raznih »kitova« i frajera, koji vegetiraju dok ne »odmrčaju« poput Gliste, razlomci jednoga primitivnog i prizemnog egzistencijalnoga toka, mogu ipak dati snažnu sliku. Majdakov i Budišćakov sleng daje nam prilično vjernu sliku jedne istine, malu epopeju Trešnjevke i njezinih »frajera« i »klinaca«. U toj za neke već zaboravljenoj pjesmi periferije, podzemlja i asfalta oživljuje djetinjstvo i mladost, drugarstvo i komplicitet tolikih anonimnih djevojaka i momaka koji su ili »promašili« i »odmrčali«, ili iznenada uskočili u dresove reprezentativaca i postali »zvijezde« igrališta i ekrana, oživljuje davno prijateljstvo »frendova« iz istoga kvarta, s istoga trga ili livade, s obala iste rijeke, koje su možda kasnije zauvijek rastavili ratovi, ideologije, društveni položaji... »Takav je život, stari moj«, a u takav život ulaze okrutni i meki, disonantni i muzikalni, prizemni i tragični tonovi zagrebačke Trešnjevke. To je Trešnjevka s Placa ili ona ispred Triglav-kina, Trešnjevka krpenjača i hakl-partija, Knežija mračnih uličica, ali i Knežija oko salezijanske crkve...

Na kraju možemo reći da su nam Majdak i Budišćak uspjeli dočarati tu Trešnjevku, koja se mnogo ne razlikuje od ostalih zagrebačkih periferija, trgova i ulica, i da se njihovo pripovijedanje beznačajnih i, na žalost, često previše naturalističkih detalja (čemu to strastveno i ustrajno čeprkanje po blatu, kao da drugi vidici ne postoje?) uklapa ipak u jednu karakterističnu cjelinu.

R. G.

APSORBIRANJE NAJPOZITIVNIJIH ZNAČAJKI HRVATSKOG MEDALJERSTVA U MEDALJAMA ZDRAVKA BRKIĆA

Sjajno doba medaljerstva u Europi započinje u renesansnom XV stoljeću, pojavom znamenitog Vittore Pisana (o. 1395 — 1456), u Italiji.

Hrvatska tog razdoblja daje odlične medaljere Pavla Dubrovčanina i Franu Vranjanina, koji uglavnom djeluju u Italiji i Francuskoj. No sakralna umjetnost u Dalmaciji nekoliko stoljeća ranije nosi značajke okruglih medaljona na relikvijarima u benediktinskom samostanu u Zadru, što je zapravo proto ili pramedalja. Ona je ugrađena u relikvijar ili istucana zajedno s ostalim elementima relikvijara. Često ima lik sveca, ili nekog dostojanstvenika.

Slijedi razdoblje u kojem su djelovali strani medaljeri.

Značajni su radovi umjetničke medalje Roberta Frangeša i Rudolfa Valdeca, te golem opus Ive Kerdića, do Ž. Janeša, najplodnijeg hrvatskog medaljera. Ivan Meštrović, iako s malobrojnim radovima, ostavlja dubok trag, kao i A. Augustinčić, a ne zaostaje ni Ivan Jeger, sljedbenik Kerdića. Vanja

Radauš čini prekretnicu u hrvatskoj medalji, napuštajući tradicionalni oblik i gradi robusnu medalju, koju na neki način slijede A. Babić i B. Crlenjak.

Imajući uvid u sve to, putem izložbi Hrv. numizmatičkog društva i kataloga od 1964. do danas, možemo zapaziti, da je najveći upliv na Zdravka Brkića učinio doajen hrvatskih medaljera Ž. Janeš, s potpuno novom koncepcijom medalja (stajačica, spomenička medalja, vitražna...), svojevrsni revolucionar medaljerskih oblika.

Iako nije bio njegov učenik na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, no u skoro svakodnevnom kontaktu s njim upijao je mnoge njegove zamisli, te ih uspješno realizirao. U neku ruku nastojao je slijediti i neponovljivog K. Angeli Radovanija. No najveći nedokučivi uzor svim hrvatskim medaljerima tog razdoblja bio je Vladimir Stoviček, majstor češke preciznosti i francuske profinjenosti.

Na izložbi HND »Medalja u hrvatskoj« 1964/65, prvi put u povijesti hrvatskog medaljerstva dan je presjek kroz cjelokupno djelovanje hrvatskih medaljera od XV do XX stoljeća.

Tu je prvi put jasno iznijeta spoznaja da hrvatska medalja ne počinje s R. Frangešom (1877 — 1940) — vidi katalog izložbe medalja u Vukovaru 1962. — ili kao što su dotad mislili medaljerski znalci (Mandl, Zlamalik) s F. Karressom (umro 1889). Svi su bili ponosni na taj novi prilaz medalji. Taj je prilaz bio oportun, nije bilo opstrukcije. Ne može se zamisliti da su prijašnji pristupi hrvatskim medaljerima zasnovani na neznanju. Vjerojatno se radilo o drugim kriterijima, koji su u toku priprema izložbe napušteni na temelju uvjerljivih argumenata inicijatora izložbe. Tako je učinjen znatan proboj u spoznajama promicatelja medaljerstva.

Uz tako značajan uvid u hrv. medaljerstvo od prvih dana do danas, prisutnost velikog broja medaljerskih kreatora u Hrvatskoj, Z. Brkić je mogao odabrati najbolje značajke svakog od njih, te ih dostojno interpretirati, u svojim radovima. Zato u njegovim radovima nalazimo na pr. tako veliki broj stajačica.

J. Klović

Utjecaj V. Stovičeka, kojeg je osobno poznavao, zapažamo na meko modeliranoj medalji Juraja Klovića, jednog od najboljih njegovih radova i Linusa Paulinga.

K. Hegedušić

Portret K. Hegedušića izvorni je izraz Z. Brkića, a to se vidi i na nizu športskih medalja.

Z. Brkić je kreirao značajan broj medalja naših istaknutih športaša, kulturnih djelatnika, te profesora s ALU, što predstavlja trajni dokument ovog vremena. Većina njegovih ostvarenja su portreti.

U zadnjih nekoliko godina, kao da se oslobađa upliva naših istaknutih medaljera te se počeo izražavati drugačije od njih, čak možda još suvremenije, kako po ideji, tako i po ostvarenju. Kao primjer navodim poetski nazvanu — *Blještavi križ* po Danteu — no ima i drugih značajnih kreacija. U nekima se uočavaju pojačani elementi geometrijskih oblika. Sve to djeluje svježe, pročišćeno, skladno i privlačno. Treba napomenuti da se Z. Brkić isključivo bavi medaljom, kao i njegov kolega Damir Mataušić.

Blještavi križ po Danteu

Zdravko Brkić skroman je ali talentirani umjetnik, koji se ne istrčava, no uz veću prodornost mogao bi postići i veća priznanja, imati veće mogućnosti. Živi je svjedok i sudionik jednog razdoblja bujanja hrvatskog medaljerstva u svoj raskošnosti.

Biografija:

Zdravko Brkić rođen je u Zagrebu 1949. g. Tu je pohađao osnovnu i srednju stručnu školu — specijalizirao se za lijevanje u gipsu. Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu završio je 1972. g. Profesori su mu bili: G. Antunac, I. Sabolić, Vj. Rukljač i V. Michieli. Bavi se medaljerstvom. Živi u Zagrebu. Zajedno sa K. Angeli Radovanijem i Gjurom Krasnovim suorganizator je osnivanja Sekcije medaljista Hrv. num. društva.

Gjuro Krasnov

SERGIO PERKIĆ

lošinjski slikar

Već je tako to davno ali slike su još jasne. Te davne 1946. godine moja majka, lošinjanka Ana, rođena Moričić, imala je žarku želju obići svoju obitelj i odvesti djecu, kćer Vesnu i mene, ljeti na more. Nije to bilo lako. Bila je prva godina poslije drugog svjetskog rata, a u Istri i Kvarneru bile su zone A i B. Valjalo je pribaviti dozvole. Cijeli dan smo drvenim vagonom putovali do Rijeke, tu smo prespavali i rano se digli kako bismo ulovili brod, drveni trabakul »Ivan« — koji je povezivao Rijeku s Volovskom, Opatijom, Lovranom, Rapcom. Prešao je opasni i minirani Kvarner i uputio se na otok Cres. Stali smo na molo Dragozetića, krenuli prema Martinščici, stigli u stari Osor, onda Unije, došli na Susak i naposljetku u akvatorij i luku Mali Lošinj. Pred nama se pojavio grad. Bila je večer. Putovali smo punih 18 sati. Danima mi je u ušima odjekivalo naftaško motorno

bílo i lupanje motora. Mi rijetki putnici nazvali smo ga »Ivan Grozni«! Nosili smo sobom brašno, mast, a ja i vrećicu krumpira. Na otoku su vladali glad i žeđ. Prava ratna neimaština! Pomalo su stizali paketići naših iseljenika iz Amerike, a tu i tamo i UNRA.

Na rivi nas je dočekalo mnoštvo, puna riva! Bili su tu i čili starci, majčina teta Ana i tetak Ivan, zvani Giovanni, a nadimak mu Palzinka! Bili su presretni da ih je netko od rodbine došao obići. Razdragano su miješali hrvatski i talijanski, na svoj poseban način. Bili su u veliku strahu da nam se nešto putem ne dogodi, jer je cijeli Kvarner bio miniran velikim morskim minama, od 120 i 150 centimetara. Neke su bile magnetske, za velike brodove, jer tu se za rata očekivala invazija saveznika na Njemačku, a oko Trsta su 1945. godine bile najžešće bitke. Naš mali brod trabakul »Ivan« imao je ucrtani koridor, koji je očišćen, ali smo par puta primijećivali plutajuće mine, što su ih otkinuli bura i nevera. Stoga je na krmi i provi uvijek stajao vojnik ili policajac s dugačkom motkom, pa ako bi se mina približila brodu, što se par puta i dogodilo, brod bi gmizao, a oni su tu minu motkom gurali dalje od drvena broda. Bile su to magnetske mine i zato je vozio drveni trabakul. Kada bi se dovoljno udaljili, vojnici-specijalci uzeli bi odgovarajuću pušku i gađali minu, koja bi eksplodirala, a voda bi se, kao u vodoskoku, visoko digla u zrak, uz jaku detonaciju. Još smo godinama viđali takve slike i slušali detonacije mina.

Mali Lošinj je bio ruševina, kao Zadar i drugi jadranski gradovi. Saveznici su ga bombardirali, jer su tu Nijemci bili jako utvrđeni i htjeli su zaustaviti prodor bilo koje vojske, no rat je išao kraju i oni su se morali povući. Saveznici su nemilosrdno tukli Nijemce ali i Mali Lošinj. Išao sam gradom sam, skakao po njegovim skalinama, upoznavao mještane, koji su nas prestrašeno gledali. Ta bili smo prvi *hrvatski turisti* na najljepšem otoku na svijetu! Slušao sam u susjedstvu kako se mladići igraju i dozivaju: Mario, Sergio, Toni, Mateo, Stipe, a čini mi se da je najživlji bio upravo SERGIO! Tu je na Kaštelu, pokraj župne crkve i mamina teta Bepina, zvana Bepa, poginula od bombe. Bomba ju je raznijela i od nje nije ništa ostalo, osim desne ruke u kojoj je držala kožnatu tašku s dokumentima, novcem i dragocjenim predmetima. Javili su tetku Ivanu što se dogodilo, pa je za desetak minuta dotrčao, našao je sestrinu ruku i otvorenu, nožem izrezanu tašku, u kojoj više nije bilo ničega. Lešinar je bio brži!! Toga se i danas dobro sjećaju stari Lošinjani. Ruka »cie«, tete Bepe pokopana je lošinjskom groblju, zvanom sv. Martin. Baš smo se tu, u jednoj od najstarijih lošinjskih lučica, rado kupali, kao i na Valdarkama. Opet sam primijetio mršava visoka mladića. Činio mi se mlađim od mene. U veselu lošinjskom društvu mladići i djevojke često su ga zvali Sergio! Mladići su bili odlični plivači i skakači, pa sam gledao njihove hrabre vratolomije. Sastajali smo se na kupanju i u župnoj crkvi, na misama. Meni je 1946. bilo 14 a njemu 13 godina. Jedne večeri kasnog kolovoza, za velike vrućine, a bila je već i ponoć, pred prozorom smo čuli tiho sviranje i pjevanje »Anđele moj«, uz pratnju napolitanske mandoline i dvije gitare. Moja majka je rekla da je to serenada za sestru Vesnu, kojoj je bilo šesnaest godina. Mama joj je rekla da se lijepo počešlja, obuče bijelu košuljicu i pojavi se na prozoru, što je ona i učinila. Kada je serenada završila, Vesna se naklonila i rekla samo »Hvala!« Odmah se povukla s prozora i svi troje smo cijelu noć bili vrlo dirnuti i uzbuđeni. Sutra sam i ja kupio napolitansku mandolinu, onu s trbuhom, i počeo svirati. Počeo sam učiti i gitaru, kod slavnog Mihajla Lebedjeva, ruskog plemića, kapeljika zagrebačke »BALALAJKE« u Tuškancu, a on je bio suprug slavne pjevačice Olge Jančevecke, Ruskinje koja je pjevala lijepe ruske romanse. Tako sam najprije postao muzičar, a potom slikar i kipar. Sergio je najprije bio stolar i dekorativni slikar. U to vrijeme radila je i lošinjska poznata škola *NAUTIKA,* gdje je radio slavni Ambroz Haračić, meteorolog, botaničar, koji je s đacima zasadio petsto tisuća borovih sadnica po otoku Lošinju. Tako je Čikat pošumljen i mi danas uživamo u čudesnoj borovoj šumi, pinijama i smrekama, koje otok čine čarobnim. Autor ovog članka izradio je monumentalni spomenik Ambrozu Haračiću, visok oko 4 metra, u bronci, a stoji u uvali ČIKAT. Nedaleko je crkvica Gospe od pozdrava. Kroz sve te ubave uvale i uvalice od Valdarka, Škure uvale, do Bočca, Zagazina, Bričine, Čikata, Zlatne uvale, Srebrne uvale, do bezbroj plaža i plažica, otkrivao sam otok.

Vrijeme je naglo prolazilo. Mnogi mladići s otoka, Hrvati i Talijani, često su u grupama, čamcima na vesla, po noći bježali preko Jadranskog mora u Italiju. Zapravo bježali su od komunizma i diktature u slobodni svijet. Tako su i mene negdje 1947. i 48. godine zvali da po noći bježimo iz komunizma!! Malo je nedostajalo da s tim mladićima krenem u svijet, u nepoznato. Ljubav prema hrvatskoj domovini bila je jača od mladenačkih iluzija. Jamačno su i Sergia nagovarali, ali je odustao! Kao gimnazijalac počeo sam slikati uljanim bojama, oduševljen impresionistima. 1952. već sam student Umjetničke Akademije, u klasi kiparstva i grafike. Primijetio sam da se tih godina po Lošinju šeću i slikaju: Šulentić, Miše, Motika, Aralica, Tartaglija, Reizer, Becić mlađi, Solis, Bulić, Džamonja, Janeš, Gliha i brojni hrvatski umjetnici. Kontakti sa Sergiom tih su godina susjedski. Već 1972. g. Sergio marljivo slika, a kao talent pohađa Umjetničku Akademiju u Zagrebu. Bio je oduševljen radom, ali je zbog novčanih teškoća morao odustati. Vratio se u Lošinj i počeo samostalno slikati pejzaže, portrete, mrtve prirode, kompozicije. Tako smo se ponovno susreli na njegovoj izložbi, u galeriji Bellavia na Čikatu. Bila je to bogata i reprezentativna izložba uljanih slika, a Perkić se istaknuo u svojoj regiji i izvan nje. Od tih su godina naši kontakti čvršći, a razgovori o slikarstvu i kiparstvu produbljeniji. Godine 1973. općina Cres-Lošinj pozvala me da priredim samostalnu izložbu skulpture i medalja u bronci, te crteža i linoreza u boji. Izložba je otvorena u galeriji Narodnog i radničkog sveučilišta.

Izložbu su, od lošinjskih slikara, posjetili Levinger i Perkić, a od zagrebačkih, Reizer, Poljan i Antun Motika. S posljednjim sam se često sastajao u Zagrebu i u Lošinju. O Motici sam napisao i esej koji je objavljen u reviji »Marulić« 5/92. Perkić je pohađao i neke atelijere i galerije u Zagrebu. Posjetio je i moj atelijer u Zvonimirovoj ulici, koji je na mansardi, a svjetlo mu dolazi od krovišta. Atelijer je u sivoplavo svjetlom tonu, kako bi se glina, gips, bronca, drvo, crteži ugljenom i uljane slike isticali na neutralnoj podlozi. Perkića su se dojmili prostor, svjetlo i radovi. Sergio je očito bio slikar prirode i danjega svjetla. Osamdesetih godina pohađao je slikarsku školu kao i specijalizaciju u Raveni, u »Art — mozaic-scuola«, te je stekao diplomu za

izradu klasičnog mozaika. Ravenska škola temelji se stezi izravnog ugrađivanja kamenih, staklenih, keramičkih pločica u malter, za razliku od venecijanske tehnike mozaika koji se lijepi vodenastim ljepilom u negativu, te se segmenti nalijepljenih mozaika na zidu ugrađuju u malter. Kad se malter stvrdne i osuši, navlaži se papir koji se skida, a iza njega je mozaik u pozadini, koji može biti fugiran i nefugiran. To je suvremeni način izrade mozaika. Klasični je način ravenski, a izrađuje ga Perkić. Nabrojimo neke monumentalne mozaike koje je on izveo: 1. Hotel Bellavie »Berba grožđa na Susku«, u Malom Lošinju. 2. Crkva na Iloviku »Isus dobri pastir«, Ilovik. 3. Crkva na Krku-mozaik »Sv. Ćiril i Metod«, kao i brojni manji mozaici veličine 40 x 50 cm. 4. Monumentalni lošinjski pejzaži u uljenoj tehnici na zidu u hotelima Aurora, Vespera, u Sunčanoj uvali u Lošinju.

Izlagao je na brojnim samostalnim i kolektivnim izložbama: u Osoru, Lošinju, Rijeci, Zagrebu, Sesvetama, Križevcima, Krku, Bjelovaru, Novom Vinodolskom, Trsatu, Raveni, Mantovi. Bio je na studijskim putovanjima u Veneciji, Trstu, Zagrebu, Raveni, Firenci, Rimu, Parizu, Pragu, Bratislavi i Ateni.

U četiri desetljeća rada Perkić je stekao golemo likovno i duhovno iskustvo. Područje likovnog zanimanja bilo mu je široko: slikarstvo, mozaik, terakota i keramika, grafika i serigrafija, gvaševi i akvareli, medaljerstvo i mala plastika, pečena glina i suveniri. Kao jedini hranilac brojne obitelji imao je i energije raditi na duhovnoj obnovi i u crkvenom odboru, kad se to u nas nije smjelo, pogotovo na Lošinju! Zato ga je stari komunistički sustav kao izrazito pobožnog vjernika i deklariranog Hrvata, na otoku Lošinju šikanirao i onemogućavao u razvoju. Najprije su ga premda je bio umjetnički dekorator stavili raditi u skladištu, a onda su mu oteli »GALERIJU PERKIĆ« na središnjoj rivi u Malom Lošinju, oduzeli su mu likovnu autohtonu stimulaciju, koju su dobivali drugi »furešti«. Probijao se sam, uz pomoć malobrojnih prijatelja! Takve nepravde teško je zaboraviti i treba novu vlast podsjetiti da slikaru Perkiću bude vraćena njegova GALERIJA u Malom-Lošinju, jer on ju je stvorio a svojim je djelom i zaslužio. Kad je »grmilo i sjevalo« bio je »LAMPAŠ« U LOŠINJSKOJ NOĆI, a tome sam i ja svjedok!

Perkić je blizak postimpresionistima. Zapravo ga možemo usporediti s francuskim slikarom P. BONNARDOM, čiji su temelji impresionistički, ali jak je realistički kolorizam. Služi se modulacijom jakih kontrasta boja, kao i sjene. Njegove su konture meke, boja prelazi jedna u drugu, bez obrubljivanja. Dakle konture su blage. Taj je magični i realistički kolorizam nazočan kod slikara Perkića. Vjerojatno nije studirao Bonnara (što je možda i bolje za njega), ali je volio Vidovića, Šulentića i Motiku kojega je i osobno poznavao, jer Antun je Motika ljetovao u Lošinju, a ondje ima i atelier i kuću. Mene je zapala sreća da sam dobro poznavao sva tri slikara, a Motiku sam i portretirao. Šulentić je bio dobar prijatelj mog oca jer je Ličanin, a Vidovića sam kao gimnazijalac i student sretao s prof. Androm Vidom Mihičićem, u Splitu pedesetih godina. Mihičić je, kao otočki sin Cresa-Lošinja, zavičajnim otocima poklonio predivnu vlastitu galeriju. Kod Sergija se osjeća ono o čemu je Motika toliko govorio: »Ta nije slikarstvo špek, namaz ili plakat, ono je koloristični dah-fluid, boja mora

disati.« Upravo to je slučaj kod Perkića, — jedna boja ne smije prekrivati drugu. Ispod boje moraju se naslutiti njezini temelji. Ticijan je postavio temeljnu boju a preko nje je prešao s barem dvadesetak lazura. Slikarstvo je čarolija kolora!

Slika mora imati kosti, meso i epidermu, što znači da mora disati kao živo biće i hvatati svjetlo, tako da slikar otpočne kucanje bila, slikarske strasti kojoj nema kraja.

To je dobro osjetio B. MICHELANGELO, a kasnije i A. RODIN. Sjetimo se »ROBOVA« ili Rodinovih skica i portreta. Gledateljima je ostavio mogućnost da rabe maštu i u kamenu i boji sami otkriju neotkriveno. Perkić je najjači kad krajolik ili mrtvu prirodu nabaci smjelo i bez velike geste. Jer umjetničko djelo ima samo dva zakona: kada početi i kada završiti. Tko to uspije, velik je. A Sergio, skakač u more a danas čovjek s velikim iskustvom, zna da je umjetničko djelo teško. Mi zapravo samo radimo, a kad ono bljesne kao krijesnica u noći, postaje čudo. Nikakav pritisak, nikakva sila, ni sustav ne mogu toj krijesnici dati život. Prođoše imperatori, vojskovođe, carevi i maršali, sve prolazi ali sv. MARTIN ostaje kao najstarije istočno mjesto M. Lošinja. To je ubava lučica lošinjskih ribara Kjukuća, Perkića, Moričića i drugih. Svi bijahu Hrvati, prođoše nevere i oluje i ostaše tu, na svojoj grudi! Život je tukao mnoge, pa i Perkića, slikara Lošinja, koji je u sebi našao energiju opstanka, s kistom u ruci. Poletio je sam, nitko mu nikad i nigdje nije pomogao. Poletio je slobodno! Rastvorio je krila, pa i sad gleda lošinjske krajolike. Naći ćemo se opet u maloj luci gdje smo se upoznali, prije 47 godina, pa već toliki broj godina letimo u svojim likovnim snovima. Rat je, obojica svoje unuke učimo što je umjetnost, trnovit put po kojemu se isplati hodati. I opet ćemo na Lošinj, za mene najljepši otok. Umjetnik majstor zna kad treba početi stvarati, a kad prestati, u životu umjetnik zna za početak ali ne i za svoj kraj, nego ostaje nepoznanica. Pitao sam slavnog Frana Kršinića, već nemoćnog, »Jeste li u životu uspjeli ostvariti veći dio svojih skulptorskih vizija?« Nasmijao se, odmahnuo rukom i odgovorio: »Možda samo 10%!« Zaprepastio me je. Dakle, još je 90% ljepote ostalo u njegovim očima u morskim hridima, u masliniku, u ribama. Je li to moguće? Jest, moguće je i zato valja nastaviti gdje su oni stali, a ne kopirati druge. Biti svoj, a to je g. Perkić dokazao i djelom i radom.

Ante Starčević

KNJIŽEVNE VEČERI HKD-a SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA) U OŽUJKU I TRAVNJU

18. III. 1993. – Ivan Gabelica: Alojzije Stepinac
25. III. 1993. – Mato Marčinko: Drvo života i drvo smrti
22. IV. 1993. – mr. Nikola Bićanić: Istaknuti lički književnici
29. IV. 1993. – prof. Nevenka Nekić: Bračni triptih

Knjige

SPOJ IDEALIZMA I ERUDICIJE

Radovan Grgec: Odsjevi kršćanske kulture. HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1992.

U predgovoru autor definira ovu knjigu kao kroniku jednog vremena i njegovih odjeka s posebnim osvrtom na kulturu i literaturu kršćanskog nadahnuća. S tom se odredbom možemo uvjetno složiti, naime, ako je shvatimo samo kao globalnu žanrovsku informaciju, kojom publicističko-književna identifikacija »Odsjevâ kršćanske kulture« nipošto nije iscrpljena. Štoviše, pisac i mislilac koji je toliko uronjen u izvanvremensko i nadvremensko vrelo Evanđelja kao što je to Radovan Grgec ne može ni imati onakav odnos prema »kronosu« kakav je potreban autoru koji želi biti (prvenstveno) kroničar. Kroničar je osoba koja dopušta da mu slijed događajâ i pojavâ nameće »temu«, a Grgec je njihov angažirani i nadahnuti selektor po kriterijima koji su u funkciji njegova odgoja, karaktera, pogleda na svijet, obrazovanja, vjerskog uvjerenja i rodoljublja i kad ga događaji i pojave potiču na uznosite esejističke fuge, i kad ih šiba i svrstava u »mysterium iniquitatis«.

Zato se u opisima i prosudbama nazire nepokolebljiva sistematičnost i besprijekorna logička povezanost s krugom autorovih temeljnih vrednota. Radovan Grgec nastoji i uspijeva biti »nadahnuti kršćanin sviju vremena, vjeran zastavi koja tolikima izgleda stara, zastarjela, poderana i otrcana« (str. 246). Čovjek koji je angažiran srcem treba da javno iznese svoja uvjerenja i da pridonese svoj dio otkrivanju istine, veli Radovan Grgec (str. 237), a »što kaže inom, i sam svojijem potvrđuje činom« (Ivan Mažuranić: Smrt Smail-age Čengića, pjevanje Četa).

Ne kažem da u ovoj knjizi nema i »prave« kronike: na dosta mjesta Grgec s dva-tri poteza pera registrira puno književnih i filozofskih noviteta, jubileja, nagrada, manjih i većih društvenopolitičkih mijena u nas i u svijetu, u izvedbi ili tek u nagovještaju, ali su najbolji dijelovi knjige nastali u trenucima autorovih emocionalnih plima. Trajna i strastvena obuzetost onim svetinjama koje su oblikovale autorov duhovni bitak (Govor na gori, civilizacija ljubavi, svetost malenih, slabih, marginaliziranih, vjernost idealima i njihovim inkarnacijama u čovječanstvu, vjernost samome sebi, geslo »biti a ne imati«, virus hrvatstva, odnjegovana beskompromisnost kao rezultat karakternih vježbi) sili našeg »kroničara« na plemenite spisateljske i mislilačke eskapade i on stvara kratke i jezgrovite, ali snažne i uvjerljive esejističke medaljone, koji su po definiciji strani kronici, ali su vredniji od kronike.

Posebno su jasni i prihvatljivi takvi zapisi o književnosti (207-211, 186-188, 70-75, 171-178), o obraćenju srca (82-87), o miru kao djelu pravde (88-93), autorovi izleti na područja semantike i etimologije, primjerice na str. 94-100, razmatranje o suvremenim vizurama etike i morala (108-116, 136-142, pa i 225).

Radovan Grgec, autor knjige »Reći ime« i svojevrsni promicatelj kulta imena, mogao je mirne duše mnogome, samo rimskom brojkom označenom poglavlju, staviti ime. Neka poglavlja za imenom upravo vape, primjerice, ono o mladosti koje počinje viješću o pothvatu mladoga M. Rusta koji je umaknuo »velikom oku«, spustio se malim zrakoplovom usred Moskve i »oborio dva maršala« (XV), a i druga. Mislim na 43 »Marulićeva« uvodnika. Doduše, oni ni u »Maruliću« nisu imali naslova (osim općeg naslova »Uz rub«), ali nisu u ovu knjigu prenijeti s matrica nego su nanovo slagani (vidim to po ponekoj tiskarskoj grešci koja nije bila u »Maruliću«) dakle su se za ovo izdanje mogli kreirati i naslovi. Još dodajem da za naslovom jako vapi i (literarno možda najuspjelije) XX. poglavlje, topli memoarski zapis s retrospektivom mladosti izazvanom Hitrecovom knjigom »Ljubavi na crnom baršunu«. »Odsjevi kršćanske kulture« i inače vrve meko intoniranim autobiografskim zapisima, koji često svjedoče o genezi onoga što smo definirali kao temeljni krug vrednota u autorovoj svijesti i savjesti. Drugi sklop građe u ovoj knjizi gdje se također ustanovljuje književna artistička uspjelost jesu oni stavci gdje se autor na razini promicanja tih vrednota i njihove upotrebe u dokazivanju teza javlja najvišim stupnjem angažiranosti i poleta gotovo kao kakav starozavjetni prorok ili sudac u modernom stilističkom ruhu. Ta artistička kvaliteta izraza svjedoči (po Croceu) o iskrenosti autorova prihvaćanja spomenutih vrednota i o potpunoj prožetosti autorova duha njima. Blizu toga nalazi se i očigledno nagnuće našeg autora prema perfekcionizmu stila i izraza baš na tim mjestima u knjizi. Evo nešto primjera: »harangiranje« protiv bogatih i bogatstva u okviru teme o Božiću (238-240), angažman kao drugo ime za hrabrost i ljubav (232), demokršćanska opcija (328-332), misterij zla (225-227), svetost kao suprotnost »elastičnom moralu« (225, 226).

Sve dosad rečeno dokazuje, nadam se, dovoljno da je autor čovjek nepokolebljivih uvjerenja i perfekcionist u shvaćanju etike kao nadvremenskog postulata i temelja civilizacije ljubavi. *Autor je idealist u klasičnom smislu i ova je knjiga svjedočanstvo idealizma.*

Ali autor je u jednakim dimenzijama i *erudit,* »homme de lettres«, koji na davno stečenu visoku naobrazbu taloži nova znanja, prati književnost i stručnu literaturu i periodiku s područja teologije, sociologije, povijesti, politike. U informatici i katehetici on je u velikoj mjeri i specijalist. Sva ta intelektualna nadgradnja veoma je obilježila njegov stil, njegov izraz u pisanju i u usmenim javnim nastupima. On ne može pobjeći od stečene znatne kulture, pa je i ova knjiga, na razini izraza, njome jako obilježena. K tome, iako plamen i plemenit Hrvat, Grgec je i kozmopolit ili barem Europljanin, ne možda ili ne u prvom planu po nekakvom izričitom opredjeljenju, ali svakako po duhovnoj impregnaciji. Ta impregnacija, kako se vidi u ovoj knjizi, ne utječe samo na njegov izraz nego i na korpus za raščlambu i prosudbu, koji se nipošto ne ograničava na tuzemni poklad. Pomišljam čak da ta (europska) erudicija autora »Odsjeva kršćanske kulture« može biti čak i smetnja propulziji ove inače veoma jasne, uvjerljive i od srca k srcu napisane knjige. Razmišljam naglas, ne znam da li sam u pravu. Iz osobnog iskustva znam da su ova poglavlja, dok su izlazila u »Maruliću«, imala vrijednih poklonika, bivala predmet ozbiljnih razgovora i nasljedovanja, ali to

se uvijek zbivalo među visokoobrazovanim osobama. Možda je na to pomišljao i sam autor, jer se na str. 251 osjeća ponukanim da se obrani od eventualnih optužaba za »citatomaniju«. Ali sigurno je da ova knjiga nije štivo za literarne sladokusce nego želi i mijenjati svijet, biti u matici kulturnih pothvata koji mijenjaju svijet.

Osim toga, stanoviti aspekti »efemernosti« ponekih, iz mjeseca u mjesec u funkciji trenutačne aktualnosti pisanih zapisa, za buduća će se pokoljenja čitateljâ pretvoriti u svoju suprotnost i biti važni za povjesničare kulture kao dragocjena faktografija. Radovan Grgec nije na to mislio dok je pisao svoje uvodnike u »Maruliću« *ad hoc,* jer su podaci i iz ovlašnih bilješki ili čak natruha bili jasni trenutačnim njegovim suvremenicima, čitateljima i komentatorima. Ali u budućnosti? Kako će biti u budućnosti? Mnogi će podatak biti enigma, mnoga aluzija neprotumačiva, mnoga naznaka izgubljena za istraživače.

Eto, zbog navedenih dvaju razloga (stvaranje uvjeta za propulziju u manje obrazovane slojeve, profilaksa neprozirnosti faktografije i podataka iz povijesti ideja u generacijama koje dolaze iza nas i trebaju spoznati naše doba) mislim da je knjigu trebalo podvrgnuti otprilike onakvoj redakturi kakva je učinjena u Leksikografskom zavodu prije tiskanja Krležinih višesveščanih memoara i zapisa: prijevod svake rečenice na stranom jeziku; bilješka o svakoj osobi koja nije dosegla potrebnu relevanciju da bi bila uvrštena u svakome dostupne leksikone; odgonetke personalnih i drugih podataka koji se samo naznačuju opaskom, poredbom ili asocijacijom. Sve to uglavnom manjka u ovoj knjizi. Ima poneka fusnota, ali to nije to. Važnija je fusnota na str. 250 iz koje se vidi da je Radovan Grgec humano postupio prema Bruni Bušiću ustupivši mu svoju stipendiju za boravak u Francuskoj, koju mu je bio osigurao pokojni francuski ugledni filozof i dramski autor kršćanskoga nadahnuća Gabrijel Marcel. Pohvaljujem i prijevod njemačke sintagme na str. 248 kojom Hans Urs von Balthasar obilježuje Duha Svetoga. Ali naišao sam na masu drugih rečenica na latinskom i na živim stranim jezicima koji nisu prevedeni, kao da će ovu knjigu čitati samo poligloti.

Sjećam se jedne spomen-mise za Petra Grgeca u sakristiji katedrale (mislim: 1990) kada je celebrant biskup Đuro Kokša rekao: »Petar Grgec je bio *pojam* hrvatskog katoličkog intelektualca svoga vremena«. Radovan Grgec u ovoj knjizi često govori o Petru Grgecu, svome ocu i u dobroj mjeri oblikovatelju karaktera, kojemu je na Gospodnjoj i hrvatskoj njivi vjeran i uspješan nastavljač. Ali da li se ovom knjigom Radovan Grgec predstavlja tako da bi se Kokšina rečenica mogla doslovno i na njega prenijeti? Po hrvatskom rodoljublju kojim su natopljene mnoge stranice ove knjige svakako bi se mogla, ali po korpusu istraživanja, po širini interesa, po perfekcionizmu stila i logike, po prosudbi ne samo hrvatskih nego i europskih ideja koje lebde na općem polju njegovih kršćanskih preokupacija, po tijesnom duhovnom partnerstvu s više kršćanskih mislilaca iz Europe (točnije: Francuske) pristajao bi mu isto tako i epitet »pojam europskog katoličkog intelektualca«.

Premda pretežito veoma ozbiljno intonirana, ova knjiga sadrži i iskricâ duhovitosti, ali s dozom gorčine i satire, recimo »missing link« između klerika i laika koji je »otkrila« neka teološki nepismena radionica vijesti na našem radiju označivši jednu četničku žrtvu u Lišanima terminom »svećenik-laik« (314).

Knjiga sadrži zanimljiv nepoznati dokument o djelovanju nadbiskupa Stepinca: nadbiskupovo pismo predsjedniku vlade Federalne Hrvatske dr. Bakariću u korist utamničenog prof. Petra Grgeca. Biti pojam hrvatskoga katoličkog intelektualca čini se da je u to doba bio veoma težak zločin, jer se iz teksta toga pisma dade naslutiti da je Petru Grgecu prijetila i smrtna kazna.

Djelo je posvećeno 25. obljetnici izlaženja »Marulića« i 125. obljetnici postojanja HKD sv. Ćirila i Metoda – Društva sv. Jeronima. Knjiga je vrlo ukusno tehnički opremljena, ali nije naznačeno tko je autor lijepog likovnog rješenja korica. Pored 43 uvodnika iz »Marulića« imamo i posebne priloge o kršćanskoj kulturi, odsjevima kršćanske kulture i civilizacije, »kršćanskoj« literaturi, kršćanskom humanizmu, piscima F. Mauriacu, Gideu i Maritainu. Posebno je suptilna procjena Gideova svojedobna utjecaja na čitatelje, jer se ona po Grgecu svodila na svojevrsno laskanje, bez prave snage uvjeravanja. Inače, spomenuti radovi već su indirektno ocijenjeni unutar moje prosudbe autorova spisateljskog mentaliteta kao spoja erudicije i idealizma na primjeru uvodnikâ iz »Marulića« koji čine glavninu ove knjige, pa se neću na dodatku zadržavati.

Svevlad Slamnig

HRVATSKI ČOVJEK NA PROSTRANSTVIMA AUSTRALIJE

Mato Tkalčević: Hrvati u Australiji, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1992.

O hrvatskoj dijaspori u Australiji naša je javnost bila obaviještavana neprecizno, povremeno i pogrešno, poglavito u vrijeme socijalističkog režima koji je dopuštao dolazak samo selektivno obrađenih informacija. Na taj način četvrt milijuna ljudi onemogućavano je u onome što svakoj dijaspori mora pripadati, a to je da ima cjelovite i sadržajne veze s matičnim narodom i njegovom državom. U osnovi ovakvoga odnosa nalazili su se ideološki razlozi, budući da su vladajući komunisti ne samo odbijali bilo kakvu komunikaciju s Hrvatima koji su bili nacionalno svjesni, državotvorno određeni i nekomunistički opredjeljeni, već su ih nastojali sotonizirati poznatim etiketama: ekstremna emigracija, ustaška emigracija, neprijatelj radničke klase, bratstva i jedinstva, sluge imperijalizma i tome slično. Oni su organiziranim akcijama uz veliki trud policije i diplomacije vodili pravi rat s tim dijelom našeg naroda. U korijenu se nastojala suzbiti svaka hrvatska državotvorna ideja. Dijaspora se nastojala podijeliti na jugoslavenski i protujugoslavenski dio, potom sukobiti kako bi oslabila njena snaga kao etničkog kolektiviteta i bio onemogućen bilo kakav utjecaj na procese u Domovini.

Australija je ogledni primjer te neprirodne i pogubne politike koja je ugrožavala vitalne odrednice hrvatskog nacionalnog bića. Zbog toga je knjiga Mate Tkalčevića koju želimo predstaviti, korisna i dobrodošla. Ona je prvo cjelovito obrađeno štivo o ovoj temi, na određeni način studija s elementima sinteze, sadržajno vrlo bogato djelo, premda pisano na disperzan način s određenim slabostima koje iz toga proizlaze.

U dalekoj Australiji našlo je svoj dom oko četvrt milijuna Hrvata i njihovih potomaka. Oni su prva imigraciona populacija koja je, nakon Anglosaksonaca, počela naseljavati daleki kontinent. Najviše ih je pristiglo nakon II.

svjetskog rata, što je samo po sebi činjenica koja govori mnogo.

Predgovor Tkalčevićevoj knjzi napisao je Al Grassby, nekadašnji savezni ministar u vladi Australije, zadužen za useljavanje. On priznaje da su »dugo godina australski građani veoma malo ili ništa znali o Hrvatima kao zasebnom narodu tisućljetne kulture. O mnogim narodnosnim skupinama – piše bivši savezni ministar – imamo povijesne podatke, ali o Hrvatima dosada nije bilo ništa objavljeno«.

Naseljavanje Hrvata Tkalčević prati kroz vremenske etape, po pojedinim državama, dajući obilje podataka o njihovim društvima, tisku, borbi za čuvanje materinjeg jezika, političkim i ideološkim razvrstavanjima, uključivanju u australski gospodarski i javni život, s navođenjem mnoštva imena i osobnim odnosom prema ljudima i pojavama.

Tri vremenska razdoblja omeđuju hrvatsko naseljavanje Australije.

1. 1880 1918.
2. 1918 – 1945.
3. 1945 – 1990.

U svakom razdoblju postoje uži periodi s određenim posebnostima. Statistički pokazatelji jasno određuju navedena razdoblja.

Broj hrvatskih doseljenika u Australiji

Godina	1850.	1890.	1918.	1945.	1991.
Broj	50	500	950	5020	200.000

Zanimanje Hrvata u Australiji

	Nekvalificirani	Polukvalificirani	Kvalificirani	Stručnjaci
1800—1890	83%	15%	1,9%	0,1%
1890—1918	79%	18%	2,8%	0,2%
1918—1947	61%	28%	9,9%	1,1%
1947—1991	47%	32%	15%	6%

Otežavajuća je okolnost za proučavanje naše dijaspore u prvom razdoblju nedostatak povijesnih vrela, te etnonimsko određenje doseljenika. Umjesto kao Hrvati, upisivani su kao Austrijanci, Slaveni ili regionalno, a kasnije i kao Jugoslaveni. Odraz toga postoji i danas, što dovoljno kazuje o zaustavljanju procesa formiranja hrvatske nacije, kao i o problemu historijske svijesti i nacionalne identifikacije naših ljudi, a to je opet povezano s državnopravnim položajem Hrvatske i pojedinih hrvatskih zemalja.

Tkalčević je otkrio imena prvih doseljenika i njihove životne sudbine. On navodi imena prve žene među doseljenicima, prvog svećenika, prvog

hrvatskog društva, prve ženidbe, prve Hrvate koji su uspjeli u svijetu biznisa, mjesta imigracije uz kartu Australije s ubikacijom tih naseobina. U tome dijelu detaljnije je predstavljena tragedija broda »Stefano« 1875, sa strašnom i uzbudljivog akcionog filma dostojnom sudbinom hrvatskih brodolomnika. Ističem i podatak o rodoljubnim pjesmama koje su pjevali Hrvati — Bunjevci 1899. na putu za Novu Domovinu.

Drugo razdoblje u životu australskih Hrvata započelo je završetkom I. svjetskog rata, raspadom Austro-Ugarske monarhije i stvaranjem južnoslavenske države Kraljevstva, potom Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije. U tome vremenu unutar naše zajednice dolazi do jačanja jugoslavenstva i socijalističke ideje. Regionalno određeni doseljenici, bez potrebne historijske svijesti, lagano su prihvatili novo ime i novu državu. Ničiju brojna radnička udruženja, a najistaknutiji su pojedinci iz redova socijalista i komunista. Uspostavom diplomatskih odnosa Jugoslavije i Australije, jugoslavenska ideja i ime bivaju impostirani u australijske političke i kulturne krugove, a diplomati nove države uključuju se u društveni život hrvatske zajednice.

Drugi svjetski rat i vrijeme iza njega sudbinski su odredili povijest Hrvata u Australiji.

1. tijekom rata većina društava podržava partizane, što im donosi poene zbog antifašizma s kojim je u ratu i Australija

2. manji dio našao se u preventivnoj izolaciji, budući da je NDH na strani Sila Osovine.

U drugom razdoblju prisutno je nekoliko selidbenih valova:

a) 1945—1954.
b) 1954—1960.
c) 1960—1971.
d) 1971—1991.

U razdoblju 1945—1954. dešava se posebno dramatičan tijek zbivanja, jer se križaju val imigracije i val reemigracije. Poraženi pripadnici oružanih postrojbi NDH, kao i preživjeli pristaše ove države, nakon patnji u logorima, dobivaju useljeničku vizu za Australiju. S druge strane, jugoslavenski i socijalistički orijentirani Hrvati iz Australije odlučuju se na povratak u Domovinu, uvjereni da ih tamo čekaju Sloboda, Pravda i Napredak.

Osim jugoslavenstvom, bili su zadojeni i idejom socijalističkog internacionalizma, s uvjerenjem u svjetsko-historijsku misiju SSSR-a. Nakon Rezolucije IB-a mnogi od njih doživjeti će gorko razočaranje i htjeti se vratiti u Australiju. Taj događaj doveo je do gašenja mnogih društava, a pojedincima je preostalo da samoinicijativno nastave djelatnost uz podršku Moskve.

Između 1954—1960. nastavlja se imigracija Hrvata državotvorne orijentacije, a iza toga dolazi val onih koji pristižu s YU-pasošem, kao dio ogromnog vala koji je, podstican i organiziran od Beograda, prijetio rasapu hrvatskoga etničkog korpusa.

Godine 1971. pristižu pristaše »Hrvatskog proljeća«, zajedno s gospodarskim iseljenicima.

Poslijeratna migracija bila je masovna i donijela je novi kvalitet našoj zajednici. Hrvatsko ime, nacionalna svijest i državotvorna ideja dobivaju pravo građanstva. Na toj osnovi zajednica se podijelila na dio koji se zalagao za hrvatsku Državu i slavio 10. travnja kao nacionalni praznik i na dio koji je ostao vjeran Jugoslaviji i slavio 29. novembar

kao zajednički blagdan. Između društava i pojedinaca iz suprotstavljenih strana nije bilo suradnje. Hrvatski državotvorci nisu mogli posjećivati Domovinu, a YU-diplomacija ih je permanentno blatila kao fašiste i teroriste, upadala sa svojim ljudima u njihove redove i podržavala često puta one grupe koje su radikalnim zahvatima kanile obračunavati s Jugoslavijom. Tkalčević o tome govori indirektno, što je i normalno. YU-diplomaciji je odgovarala stalna tenzija i nejedinstvo zajednice, jer je time dobijala materijal za etiketiranje svakog Hrvata, koji je imao nacionalnu svijest, a poglavito onih koji su željeli da Hrvatska bude slobodna i suverena država. Što je najpogubnije, YU-diplomacija je u očima australijskog političkog vodstva uspijevala predstaviti Hrvate kao reakcionaran i fašizmu naklonjen narod. Zbog toga je jedno vrijeme u ovoj zemlji svim svjesnim Hrvatima javnost bila nesklona, a policija budno motrila njihove istaknute pojedince. S druge strane, YU-diplomacija je ogromnu dijasporu držala u odvojenosti od bilo kakvih veza s Hrvatskom, čime je spriječen njezin utjecaj na domovinska zbivanja, a bez potrebnih informacija dijaspora je živjela u informativnoj blokadi sa svim negativnim posljedicama toga stanja.

Između hrvatskih državotvornih društava, stranaka i glasila i onih projugoslavenskih, živjela je većina Hrvata u stalnom procjepu i dilemi: prikloniti se prvima znači sačuvati svoje ime i ponos, ali uz cijenu prekida veza s Domovinom, ili se prikloniti drugima pa dobiti pasoš i slobodno moći posjećivati obitelji u Hrvatskoj.

Tkalčević znalački prikazuje to stanje, ne upuštajući se u dublju analizu. Ono što nedostaje njegovoj raščlambi proučavanje je australijske politike prema Hrvatima i prema Jugoslaviji, te akcije YU-diplomacije u Australiji. Bez toga nije moguće objasniti stanje u našoj zajednici, a poglavito akcije policije ASIO.

Tkalčević je najnovijim zbivanjima u Hrvatskoj nakon 1990. g. prišao subjektivno i površno. Nije shvatio nastale procese i priklonio se mišljenjima po kojima Republika Hrvatska još uvijek nije ono o čemu se sanjali državotvorni Hrvati. On je izbjegao proučiti utjecaj HDZ-a na većinu Hrvata koji su podržali ideju pomirenja i na toj osnovi uskrslu hrvatsku državu.

Tkalčević u uvodu ističe da je knjigu završio s 1988. god., ali u zagrebačkom izdanju ulazi u razdoblje i iza te godine, bez potrebne distance, što je za požaliti, jer je time nekim događajima dao pogrešnu ocjenu.

U analizi povijesti doselidbe, formiranja društava i svih onih čimbenika koji su doveli do toga da naša zajednica ne živi kao skup raspršenih jedinki već kao etnički kolektivitet (društva, sport, tisak, škole, radio-postaje, nakladnička djelatnost, književnost...) Tkalčićeva knjiga je dragocjeni izvor podataka. Navodimo nekoliko podataka koji to podkrepljuju:

– Godine 1918. Hrvati Zapad. Australije osnivaju prvu organizaciju pod naslovom: »HRVATSKO-SLAVJANSKO DRUŠTVO« koje je postalo centar društvenih, kulturnih i političkih djelatnosti za našu dijasporu

– Godine 1910. osnovana je u Novom Južnom Walesu »Seljačka stranka« kao prva hrvatska politička organizacija u Australiji

– Godine 1928. Hrvati u Broken Hillu osnivaju »BORBENI RADNIČKI POKRET«, vrlo utjecajnu organizaciju u

slijedećim desetljećima koja se razgranala po cijelom kontinentu

– Godine 1932. Borbeni radnički pokret mijenja ime u »NAPREDNI SAVEZ JUGOSLAVENSKIH ISELJENIKA«

– Godine 1930. jugoslavenski konzul osnovao u Sydneyu »Jugoslavenski klub«

Godine 1951. osnovan prvi Hrvatski klub pod nacionalnim imenom. Pristaše dr. Ante Pavelića osnovale »AUSTRALSKO-HRVATSKO DRUŠTVO«. Ovo društvo je svojim ograncima pokrilo veći dio dijaspore, a svojim radom bilo dugo vremena vodeća društveno-politička snaga među državotvornim dijelom zajednice.

Društava je bilo mnogo. Neka su potrajala duže, a neka su se brzo gasila.

Vrlo je dobro obrađen popis naših ljudi koji su se istakli bilo kao poslovni ljudi, bilo kao djelatnici u Zajednici. Navodimo neke od njih:

CRISTOPHER DABOVICH, rođen 1832., doselio se 1854. g. Bio je cijenjen među žiteljima Južne Australije zbog poštenja i sposobnosti, zbog čega ga Vlada te države imenuje nadglednikom ribarstva.

VICKO VUKOVICH, doselio 1859. g. Postao je poznati brodovlasnik u Zapad. Australiji.

TROJAN DRVENICA, rođen 1838. g. Bio je uspješan vinogradar. Nositelj više od 300 zlatnih i srebrnih medalja, rekord koji do danas nije nadmašen. Savezna vlada je državni Grb preuzela iz njegove firme »Excelsior Wines«.

VINCENT VRANJICAN, rođ. 1867. Otkrio je rudnik zlata Abotts kod rijeke Murchisan i postao jedan od najimućnijih Hrvata u Australiji.

BALDO KUNIĆ, rođ. 1867. Prozvan je »Kraljem trešanja«.

MATTHEW BEOVICH, nadbiskup Katoličke crkve za Južnu Australiju.

LEONARD RADIĆ, zamjenik glavnog urednika uglednih novina »The Age«.

RAYMOND GABELICH, legenda australijskog nogometa.

JACK TRIFUNOVICH, glavni tajnik Australske radničke stranke u Viktoriji i član parlamenta Viktorije.

IVAN KOSOVIĆ, doselio se 1926. najistaknutiji Hrvat u političkom životu Zajednice, organizirane u »Savez jugoslavenskih iseljenika«.

VLADIMIR PERVAN, suradnik I. Kosovića. Kulturni djelatnik. Autor brojnih pjesama i kazališnih prikaza.

Dr. RALPH PERVAN, sin Dore i Alekse Pervana, australijski političar koji se zalagao za ravnopravnost doseljenika u austral. društvu. Autor zapaženih znanstvenih radova.

ANDRIJA I ZORA ŠILIĆ, autori prvog kazališnog prikaza na hrvatskom jeziku.

SREĆKO ROVER, osnivač i glavni urednik lista »Pregled« koji je počeo izlaziti u Melbourneu 1971. g. kao glasilo »Hrvatskog narodnog otpora«. Prvi se zalagao za politiku nacionalnog pomirenja.

IVICA KOKIĆ, jedan od najuglednijih pobornika državotvorne ideje. Smatraju ga i »ocem hrvatstva« u Melbourneu.

HRVOJE MRKŠA, vlasnik jedne od najvećih turističkih agencija u Australiji.

ANTE BABIĆ, rođ. 1947. u Pleternici. Od 1969. u Australiji. Jedan od važnih političara u Zajednici. Čelnik HSS-a, odnosno društava koja su djelovala na programu ove stranke. Od demokratskih promjena djeluje u Hrvatskoj kao visoki dužnosnik HDZ-a i funkcioner u MIP-u.

Dr. KONSTANTIN BOSNIĆ, ugledni liječnik u Sidneyu i predsjednik Koor-

dinacijskog odbora HDZ-a za Australiju i Novi Zeland, prvi diplomatski predstavnik Republike Hrvatske u Australiji u statusu počasnog konzula.

Jednome kulturnom djelatniku Tkalčević je nanio nepravdu. To je pisac KARL KISELI, član Društva književnika Australije, Društva hrvatskih književnika i australijskog centra PEN-a. O njegovu radu Tkalčević nije napisao više od minimalne informacije.

Ovome tekstu dala bi se dodati još borba naših ljudi za vlastite škole, priznanje hrvatskog jezika od države, za nazočnost u mas-medijima.

Ono što se ne može preskočiti uloga je nogometa u društvenom, kulturnom i političkom životu Hrvata. Tu je postignut najveći mogući uspjeh s mnogo mašte, dobre organiziranosti i osjećaja za mogući prostor djelovanja. Ime »CROATIA« blistalo je na pobjedničkim dresovima u australskoj prvoj nogometnoj ligi. Analiza ovog fenomena bila bi dostatna za posebnu knjigu.

Na kraju, autoru Mati Tkalčeviću treba odati priznanje za pionirski pothvat, premda smo mišljenja da je stručni recenzent mogao ovome djelu mnogo koristiti. Teško nam je shvatiti i nakladnika koji rad ovoga dosega objavljuje bez kazala imena i pojmova.

Đuro Vidmarović

ČOVJEK – SLIKA I PRIJATELJ BOŽJI

Zbornik naslovljen *Čovjek slika i prijatelj Božji (Homo imago et amicus Dei),* izdan u čast Ivana Goluba, priredio je Ratko Perić a izdao ga Papinski Hrvatski Zavod Svetog Jeronima (Rim 1991.). Tekst počasnice glasi: »Ivanu Golubu, svećeniku, redovnom profesoru na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u povodu 60. obljetnice njegova života ovaj zbornik o teologiji, antropologiji, književnosti i umjetnosti, priređen u suradnji prijatelja i učenika njegovih, svome nekadašnjem pitomcu, brižljivu istražitelju hrvatske jeronimske baštine, harno posvećuje Papinski Hrvatski Zavod Svetog Jeronima u Rimu«. Zbornik ima 710 stranica. Malo je i u svijetu pisaca, koji su za svoj 60. rođendan dobili tako veliki i vrijedan poklon.

U prvom dijelu Zbornika najprije je objavljen *Curriculum vitae Ivana Goluba* na hrvatskom i engleskom jeziku. Zatim slijedi *Uvodna riječ* Antona Tamaruta. U članku *Scripta Golubiana de Institutis personisque hieronymianis* Ratko Perić iznosi da dr. Golub u gotovo svim svojim djelima povijesnog obilježja kritički opisuje ili usputno spominje i ustanove i osobe sv. Jeronima u Rimu: bratovštinu, kaptol, zavod, crkvu, Križanića, Paštriće itd. Svetojeronimski mu Zavod »u znak zahvalnosti za članke, studije i knjige o svetojeronimskim ustanovama i osobama uzvraća ovom Spomenicom«. *Bibliografija radova Ivana Goluba — (Izbor)* Antona Tamaruta jr. donosi izabrane znanstvene i književne radove profesora Ivana Goluba u razdoblju od god. 1964. do 1991. Loris Francesco Capovilla u članku *1963 — 3 giugno — 1988: Venticinque anni della morte di Giovanni XXIII — Il Papa della tradizione e della transizione* iznosi kratak životopis pape Ivana XXIII. i svoja osobna sjećanja na njega. Na koncu prvoga dijela Zbornika objavljena su tri soneta Smiljane Rendić napisana na talijanskom jeziku.

U drugom dijelu Zbornika nazvanu *Anthropologia theologica* objavljene su

ove rasprave: Carlos Alberto Moreira Azevedo, *A manifestação epifanica de Cristo em Caná (Jo 2,1-11): patrística, liturgia e iconografia* (u raspravi se prikazuje kako današnja egzegeza stavlja u odnos s Isusovim poslanjem božansku snagu čuda u Kani kao anticipaciju časa objavljenja Novoga zakona); Ana s. Thea Filipović, *Prijateljstvo s Ivanovim Poslanicama;* Drago Šimundža, *Otac hrvatske biblicistike — Marko Marulić biblicist i teološki pisac;* Tomas Špidlík, *La théologie et la poésie selon Grégoire de Nazianze* (Grgur Nazijanski »sam se, prije svega, osjećao pjesnikom koji je na svom materinskom jeziku pjevao o božanstvu Kristovu... Prava je teologija dakle bliža poeziji nego metafizici, kako je već govorio Platon, i pravi teolog 'svoj glas usklađuje s Duhom'«.); Tomaš Špidlík, *Constantino Cirillo e Gregorio Nazianzeno;* Mile Babić, *Božja slika u Teodoreta Cirskog i Ivana Goluba. Prilog teološkoj antropologiji;* Marijan Valković, *Socijalni značaj Euharistije;* Aldo Starić, *Pneumatološki aspekt otajstva kršćanske inicijacije u dokumentima 2. vatikanskog koncila;* Ivan Fuček, *L'amore come criterio assiologico ultimo dell' etica sessuale acculturata* (»Autor se suočava s teološkim problemom novijeg datuma, koji se odnosi na ljubav kao na zadnje aksiološko mjerilo etike spolnosti ...Napokon epistemologijom trinitarne teologije otkriva zadnji temelj metafizičkoga pojma ljubavi u jedinstvu i plodnosti Ljubavi Trojedinoga Boga.«); Miro Vrgoč, *Eikonologija Ivana Goluba;* Werner J. Gruber, *Dem Wortes Atem spüren. Entwürfe einer »Theologie der Nähe« aus ausgewählten Werken Ivan Golubs in 6 Schritten* (U šest progresivnih koraka autor pokušava dati ocrt »teologije blizine« iz izabranih djela prof. Goluba. Ti su stupnjevi: zalaganje za zemlju, koja je živodajno tlo, i to života koji se ukazuje kao susret, a susret je ono što daje rast, koji nadilazi samoga sebe. U posljednjoj točki autor donosi prijevod Golubove poeme »Trinaesti učenik« na njemački jezik.); Rešid Hafizović, *Neki antropološki naglasci u teologiji Ivana Goluba;* Anton Tamarut, jr., *Life as »locus theologicus«. The roots of Golub's theology* (»Biblija kao knjiga života, odnosno kao riječ koja je to Život naprosto, osnovno je i nezaobilazno uporište Golubova pronicanja i rasvjetljavanja života 'raspršenog' u pojedinačne i skupne ljudske sudbine i situacije. Život u svojoj najširoj i najraznovrsnijoj pojavnosti mjesto je postanka Golubove teologije... Ljudska konkretna, osobna i skupna iskustva polazište su za svako teološko razmišljanje, a ujedno i ključ za razumijevanje i interpretiranje teoloških istina, koje su, kao sjeme u zemlju, duboko u nas pohranjene i kojih je s druge strane naše ljudsko iskustvo, uvijek parcijalno, tajni ali stvarni trag. Golub se sa svojom teologijom našao na tom tragu.«); S. Rebeka Anić, *Čovjek — slika Božja u učenju Ivana Pavla II. s posebnim osvrtom na ženu — sliku Božju.*

Signa temporum, kako je nazvan treći dio Zbornika, ispunjen je ovim člancima: Josip Berka, *Documentum temporis. Iz prošlosti gimnazije na Šalati* (veoma zanimljivi zapisi prof. Josipa Berke iz prošlosti Nadbiskupske gimnazije u Zagrebu poslije drugoga svjetskoga rata); Bonaventura Duda, *»Signa temporum — znakovi vremena« u koncilskoj raspravi;* Vjekoslav Bajsić, *Indiciji trećeg milenija;* Stjepan Kušar, *Navjestitelj Evanđelja. Neki elementi za njegov duhovni lik.*

Teme iz opće i hrvatske povijesti sadržaj su četvrtoga dijela Zbornika — *Ex historia universali et croatica:* Aulo

Greco, *Niccolò V »aurea qui dederat saecula Roma tibi«* (Autor donosi kratak životopis i djelatnost pape Nikole V. — Tommaso Parentuccelli, papa: 1447.-55. —, koji je 1453. godine dopustio članovima hrvatske zajednice u Rimu da preuzmu crkvicu sv. Marine, te uz nju, posvetivši je sv. Jeronimu, podignu gostinjac za svoje sunarodnjake.); Branko Fučić, *I benedettini glagoliti croati* (»Rješavajući zagonetku hrvatskih benediktinaca, koje nalazimo u nekim samostanima kao glagoljaše, tj. nositelje rimske liturgije na staroslavenskom jeziku s glagoljskim pismom, autor u prvom dijelu članka odgovara na tri pitanja: gdje, kada i kako su se pojavili? ...U drugom dijelu članka autor obrađuje neke glagoljske natpise, među kojima najviše Baščansku ploču, jedan od najstarijih spomenika hrvatskog jezika, pisan glagoljicom 1100.«); Thomas Eekman, *The Image of Russia in the Works of Juraj Križanić and Other Seventeenth Century Observers* (»Križanićevi Razgovori ob wladatelstwu mogu se smatrati karikom u dugom lancu izvještaja o Rusiji 16. i 17. stoljeća... Njegova je *Politika,* premda proturječna, konstruktivnija od drugih zapadnih izvještaja.«); Ivo Banac, *Mjesto Jurja Križanića u hrvatskoj kulturnoj povijesti,* Ioan Ekonomcev, *Nacional'no — religioznyj ideal i ideja imperii v Petrovskuju epohu (K analizu cerkovnoj reformy Petra I)* — u ovoj raspravi autor kaže da je ruski car Petar Veliki »posve zapostavljao — a ako mu je izrazito smetao, čak je i gazio — vjersko-nacionalni ideal ruskog naroda«; Radoslav Katičić, *Ustanove sv. Jeronima u Rimu i povijest hrvatske kulture i narodnosti* (iz ovoga članka citiramo ovaj za povijest takozvanoga ilirskoga preporoda veoma važan zaključak: »Oslonjena na ustanove sv. Jeronima u Rimu tu se kao *natio Illyrica* dvjestodvadeset godina prije preporoda pojmovno i pravno konstituirala hrvatska nacija. Nije stoga čudno što je i preporod proveden pod ilirskim imenom.«); Miroslav Kurelac, *Ivan Lučić-Lucius predsjednik Zbora sv. Jeronima u Rimu;* Bruno Bulić, *Uspomene na Stepinca;* Vlado Košić, *Otkriće Ivana Paštrića u XX. stoljeću. Prinosi Ivana Goluba izučavanju Ivana Paštrića.*

Peti dio Zbornika — *Vestigia oecumenismi et dialogi* — donosi nam ove članke i rasprave: Adolf Martin Ritter, *Arius in der neueren Forschung* (Članak se odnosi na istraživanje o Ariju i arijanizmu. »Članak inače ide za tim da istakne odlučujuća teološka pitanja i upozori na aktualno značenje tumačenja o Ariju i arijanizmu.«); Ernest Ch. Suttner, *Zur Bedeutung des Lebenswerks der heiligen Kyrill und Method für die Ekklesiologie* (»Gospodin je odredio da njegova Crkva bude za sva plemena, jezike i narode. Tako je ona od početka mnogovrsna da može svim jezicima i kulturama ponuditi udomljenje.«); Mijo Korade, *Stjepan Drenoczy u misiji sjedinjenja kršćana (1581—1582);* Thomas Bremer, *Der theologische Dialog zwischen der römisch-katholischen und der orthodoxen Kirche — Implikationen für die katolische Ekklesiologie* (Nakon izlaganja sadržaja tekstova (tri dokumenta koji se bave eklesiologijom) obrađuju se temeljne teološke postavke: Crkva kao zajedništvo, koje se uspostavlja u i po Euharistiji; Crkva u analogiji prema Trojstvu (višebrojnost osoba u jedinstvu Crkve); služba i njezina vezanost za zajednicu.); Tomo Vukšić, *Josip Stadler: all'unione e alla concordia fraterna* (»Josip Stadler, prvi sarajevski nadbiskup, koncem XIX. stoljeća — uz biskupa Strossmayera — postaje

najzauzetiji hrvatski radnik na sjedinjenju Katoličke i pravoslavne Crkve.«); Franjo Topić, *Some parallels between the Islamic and Christian moral* (Autor predočuje nekoliko zajedničkih i posebnih točaka kršćanskog i islamskog moralnog učenja.).

Philologia slava, šesti dio Zbornika, donosi članke iz jezikoslovlja: Miguel Arranz, *Une traduction du tétragramme divin dans quelques textes liturgiques slaves* (pisac ovdje iznosi kako su Slaveni preveli ime Isusovo); Stjepan Babić, *Imenica bog i veliko slovo u hrvatskoj književnosti;* Tomislav Mrkonjić, *Gli scritti filologici di Giovanni Pastrizio (BAV, Fondo Borg. Lat.)* — u ovom članku autor predstavlja neke od rukopisa Ivana Paštrića koji se odnose na jezičnu problematiku; Zlatko Vince, *Životni put Ivana Broza (1852—1893). Kratak opis života;* Reinhold Olesch, *Zum religiösen Wortschatz des Altkaschhubischen. Nach Quellen des 16.—18. Jahrhunderts.*

Sedmi dio Zbornika, *Ars sacra musica et poetica,* posvećen je stvaralaštvu Ivana Goluba: Franjo Većeslav Mareš, *Gratulatio;* Ivan Supičić, *Musique, spiritualité et rituals. Un aspect* (»Produhovljenost je glazbe njezina najviša vrsnoća koja može dovesti slušaoca do samoga praga kontemplacije transcendentnog.«); Stjepan Duvnjak, *Eidos kršćanske likovne umjetnosti. Određenje biti kršćanske likovne umjetnosti u »Govorima o slikama« Ivana Damaščanina;* Attila Faj, *Fonti d'ispirazione della icona del Santuario di Montallegro* (pisac otvara pretpostavku da negdje na dalmatinskoj obali i danas postoji kopija grčko-bizantinske ikone, koja se čuva i štuje u Svetištu Montallegro — Rapallo od god. 1557.); Marija S. Agnezija Pantelić, *Levakovićevi i Križanićevi panegirici;* Slavko Mihalić, *Pjesnički impresionizam Ivana Goluba;* Smiljana Rendić, *Ivan Golub: pjesnik izvan geta »katoličkog ilirizma«;* Tonko Maroević, *Sabrana blizina. Pjesništvo Ivana Goluba;* Jože Skok, *Kajkavski solilokvij Ivana Goluba,* Ivo Zalar, *Od »zvezdarke« do zvijezda;* Aleksej Vasiljević Koljcov, *Ratareva pjesma,* Ivan Lacković Croata, *Pozdravljenja,* Marina Lipovac Gatti, *Conversazioni con la storia di Ivan Golub. Conversazioni di Kalinovac. Cronache dei Mendicanti di Kalinovac* (Autorica predstavlja pjesničko djelo Ivana Goluba, osobito prema *Kalnovečkim razgovorima.);* S. Terezija Zemljić, *Značenje ljudskog tijela u izabranim tekstovima I. Goluba;* Mato Lešćan, *Tre composizioni.*

U *Vitae memoria* se nalazi: Slavko Kovačić, *Kratka autobiografija svetojeronimskog vratara Šime Kovačića.* Na koncu Zbornika nalazi se *Index Nominum — Popis Imena.*

Ivan Golub je priznati znanstvenik. On je razjasnio nejasnoće u životu i djelu Jurja Križanića (1683.—1983.), »ovoga skoro romantičnog junaka velike iluzije o mogućnostima jedinstva među Slavenima« (Slavko Mihalić). A velike jugoslavenske i sveslavenske iluzije dovele su nas kao narod na rub propasti. Hrvatsko ime trebalo je biti zauvijek izbrisano iz popisa naroda svijeta. Na ove iluzije treba neprestano upozoravati, jer još i danas među nama ima onih koji nam te iluzije nastoje prodati kao rog za svijeću, kao što to pokušava predvodnik najlijevije stranke na hrvatskoj političkoj sceni.

Iako ga ističu kao vrsna znanstvenika i teologa, Goluba neopravdano prešućuju kao isto tako vrsna pjesnika. Kao da su znanost i pjesništvo nespojive suprotnosti. Golub je, kako kaže Smiljana Rendić, pjesnik izvan geta »katoličkoga *ilirizma*«, ali je (dodajemo

mi) još uvijek u getu »katoličkoga *lirizma*«. Usprkos mnogim pohvalama njegovu pjesništvu, nema ga u najpoznatijoj »zlatnoj« antologiji hrvatskoga pjesništva. U čemu je nesporazum? Je li u tome, da znanstvenik i teolog ne može biti i dobar pjesnik? Ili zato što je Golub katolički svećenik, pa je već tim samim njegova poezija neživotna pa stoga i nevrijedna? A možda razloge treba tražiti drugdje: liberalno i agnostički nastrojeni književni kritičari duhovnost ne priznaju kao pjesničku vrijednost, jer je oni ne umiju spoznati. Njihovu »praktičnu umu« nespoznatljiva je i Platonova misao, da je teologija bliža poeziji nego metafizici.

Tomislav Heres

»POLJICA« NASTAVLJAJU SVOJ HOD

Novi broj *Poljica* (god. XVII, broj 17, Gata 1992.) dokazuje da ni u ovim novcem oskudnim vremenima izdavač toga lista, Poljički dekanat, nije još sustao. Uredništvo kaže u uvodniku: »I kao što se je lanjski broj *Poljica* rađao u jeku domovinskoga otpora srbocrnogorskom osvajaču, tako se ovaj broj rađa u ozračju naše potpune i konačne pobjede. On se pojavljuje u slobodnoj i suverenoj hrvatskoj državi. Onaj smo posvetili našim hrabrim braniteljima. I ovaj posvećujemo našim braniteljima. Ali onima, koji su položili živote za našu Hrvatsku. A kad netko položi život za svoju rodnu grudu dao je sve što je imao. Za takav dar nema uzdarja. I stoga, kad ne možemo ništa drugo, makar recimo: *Hvala našim hrvatskim mučenicima!*«

U odsjeku *Tragovima prošlosti* kao prvi tekst objavljeno je potresno svjedočanstvo danas već pokojnoga Jakova Karamana, »jednoga od četrnaest braće Karamana, koji su se razišli po Europi i Americi«, o stradanjima i ubojstvima dugopoljskoga župnika don Šimuna Karamana-Žuljevića, oružničkoga poručnika Mate Karamana-Žuljevića i dugopoljskoga kapelana don Joze Čulina. Prvo- i trećespomenutoga ubili su domaći partizani-komunisti, a drugospomenutoga srbo-komunisti. U dodatku ovom autentičnom svjedočanstvu, koji je napisao don Tomislav Karman, dani su podaci o ubijenim Karamanima i njihovu ocu Tomi Karamanu-Žuljeviću, o piscu svjedočanstava Jakovu Karamanu-Žuljeviću o i don Jozi Čulinu.

Dalje su u istom odsjeku objavljeni članci Danka Vlašića »Neke nadbiskupske vizitacije poljičke župe Sitno u XVIII. stoljeću«, prof. dr. Ante Kadića »Hrvatska emigracija iz pisama Branka Kadića« i Danka Vlašića »Don Petar Car (podstranjski župnik)«. Sva tri članka dragocjeni su prilozi i poljičkoj i općehrvatskoj povijesti. Ante Kadić ne opisuje samo prilike u poslijeratnom hrvatskom iseljeništvu, nego i one u domovini u doba komunističke vladavine.

U odsjeku *Djedovina u umjetnosti* objavljene su »tri proročanske pjesme Vanje Radauša« (*Hrvatska, U Hrvatskoj, Mrtvački ples),* Pjesma Marije Bukovac *Poljičke majke* (»tihe suputnice / svojih muževa / sinova i kćeri«...) i pjesma *Ivana Šarolića* posvećena Josipu Pupačiću. Radauševe pjesme napisane su »neposredno prije svršetka njegova umjetničkog života. On u njima, kao veliki hrvatski rodoljub, intuitivno naslućuje krvave ratne događaje u Hrvatskoj, koji su nemilice zahvatili i

njegovu srcu priraslu Slavoniju«. Početak Radauševe pjesme *Hrvatska* glasi: »Hrvatska / To je zemlja / Gdje cvjetaju / Cvatu grobovi / Kao drugdje šipci i glogovi«.

Odsjek *Obljetnice* posvećen je 1140. godišnjici spomena poljičkoga sela Tugare. Frane Mihanović u članku *Trideseti kolovoza 1992. u Tugarima* između ostaloga piše: »Neki su ugledni sudionici svečanosti tvrdili, da je zbog neobične i svekolike važnosti te obljetnice (u Povelji se prvi put spominje ime Hrvat!) proslavu trebalo organizirati na republičkoj razini. I ne bez razloga, kad se zna, da se u toj prastaroj ispravi govori o Trpimiru kao hrvatskom knezu i o njegovu kraljevstvu koje se prostiralo sve do Drave. Trpimirovo kneževstvo bilo je priznato od susjednih država i u njemu je vladao mir. A spominjući u Povelji Tugare najbolji je dokaz da je poljičko područje bilo u Trpimirovoj vlasti kao dio hrvatske države. I zato je 4. travnja 852. u određenom smislu povijesna krštenica Tugara.« Kao spomen na svečanost na zidu župne crkve u Tugarima podignuta je kamena ploča s ovim tekstom: »U darovnici hrvatskoga kneza Trpimira od 4. ožujka 852. spominje se selo Tugare /Sjećajući se nakon 1140 godina toga spomena Poljičani ovdje svečano proslaviše tu obljetnicu 30. kolovoza 1992./ Poljički dekanat.« U prigodnici *Prigodna riječ dr. Nedjeljka Mihanovića* čitamo: »Danas, nakon mnogo burnih i slavnih stoljeća, stvorili smo svoju *Hrvatsku Državu.* Učvršćujemo je i branimo, da u poštivanju prošlosti obogatimo našu sadašnjost i postavimo dobre temelje za budućnost.« Svoj članak *Trpimirova darovnica iz 852. i daljnja sudbina hrvatske državnosti (uz 1140. obljetnicu Darovnice)* prof. dr. Antun Cvitanić završuje ovim riječima: »Nezajažljivost onih koji su propašću komunističkog sustava i raspadom unitarne Jugoslavije izgubili svoje privilegirane pozicije još se uvijek, nažalost, očituje masakrom nedužnog stanovništva u dijelu Hrvatske i u susjednoj Bosni i Hercegovini. Oni vjeruju da još uvijek nisu prošla vremena kada se sve moglo postići grubom fizičkom silom. Čak bi nam i povijest htjeli izbrisati. Tom duhovnom genocidu, perfidnijem od fizičkog istrebljivanja, možemo se oduprijeti jedino vlastitom sviješću o našem državnopravnom razvitku kroz stoljeća i postupnom prihvaćanju najboljih civlizacijskih stečevina ulaskom u Europu još od Trpimirovih vremena.«

Kronika donosi uobičajene podatke o krštenjima, krizmama i umrlima iz župnih matica poljičkih župa za god. 1991. Neke župne kronike donose i neke druge važnije podatke iz života župe (misije u župi, blagdan sv. Jure, pastirski posjeti, bjegunci iz Bosne i Hercegovine, vjeronauk, popravci crkava, prva pričest, blagoslov raspela, vjeronaučna biblijska olimpijada 92., župni caritas i dr.). Dok su neke kronike sadržajem bogate i iscrpne pa time i za čitatelja (osobito domaćega poljičkoga) i za povjestnika vrijednije, druge su prilično šture.

Prikazi i osvrti su raznovrsni. U prikazu *Od Poljica do ustavnog suda Republike Hrvatske* prikazuje se životni put Poljičanina Milana Vukovića do mjesta predsjednika Vrhovnoga suda Republike Hrvatske. Iz članka Tomislava Heresa *Slavoserbi opet među nama* citiramo posljednju rečenicu: »U borbi protiv Slavoserba i slavoserbštine 'moguće je , da će broj naših drugova rasti ili padati; nu dok bude u borbi ijednoga Hervata, naša će se zastava vijati u slavi, i voditi će narod hervatski k sreći i slobodi'.« U članku *Ubikacija lokaliteta*

zemlje u Bilaju Danko Vlašić se osvrće na neke tvrdnje Jurja Marušića, koje je ovaj iznio u svom članku *Sumpetarski kartular* objavljenu u *Poljicama* br. 16/1991. Prikaz Tomislava Heresa *Kratak pregled povijesti drevne Poljičke Republike Frane Mihanovića* »Uredništvo je preuzelo iz HKR *Marulić,* br. 5, str. 652—653, Zagreb, 1992.«. Ovaj prikaz dopunjen je pohvalama rečenoj knjizi Frane Mihanovića, koju su mu uputili dr. Nedjeljko Mihanović i dr. fra Karlo Jurišić, te priznanjem pisca osvrta u *Slobodnoj Dalmaciji* od 27. kolovoza 1992. da je knjiga Frane Mihanovića »kompendij povijesti negdašnje Poljičke Republike«. Objavljenu pjesmu Branka Klarića *Pred Gospom od Kamenitih vrata* popratio je Anđelko Novaković člankom *Branko Klarić — napokon i u zavičaju.*

Tomislav Heres

VATIKANSKA DIPLOMACIJA U NOVOM SVJETLU

Vjekoslav Cvrlje, bivši ambasador bivše SFR Jugoslavije pri Svetoj Stolici (1966—1971) objelodanio je 1980. godine opsežno djelo pod naslovom *Vatikan u suvremenom svijetu.* Recenzent knjige Ive Mihovilović, neprijeporni korifej jugoslavenskih vatikanologa poslije II. svjetskog rata, koji je autoru pružio »dragocjenu« pomoć svojim savjetima i literaturom, izričito napominje u predgovoru da se radi o jedinstvenom djelu koje je »prvi temeljit prikaz nekih pojava i problema u vezi s Katoličkom crkvom u nas, što ga je napisao znanstveno objektivno autor marksist. U svijetu ima djela koja tretiraju istu ili sličnu materiju i s marksističkog stajališta, ali je ovo ipak iznimno jer izlazi u Jugoslaviji, zemlji specifičnog socijalističkog samoupravljačkog društva i poretka, pa može i širu svjetsku javnost zanimati kako se ta zemlja i to društvo odnose prema religiji uopće, a prema Katoličkoj crkvi posebno.« (str. 1).

I doista, knjiga Vjekoslava Cvrlje o Vatikanu napisana je s izrazito jugoslavensko-marksističkoga motrišta. Vrhovni kriterij u prosudbi crkvenih ljudi i događaja poznata je marksistička dualistička shema »progresivni — konzervativni« koja se dosljedno primjenjuje na poslijeratnu povijest Katoličke crkve od pape Pija XII. do Ivana Pavla II. Stoga je razumljivo da autor najveći dio svoje knjige posvećuje razdoblju dvojice »progresivnih« papâ Ivana XXIII. i Pavla VI. (str. 61—346). Ali da bi njihova progresivnost što bolje odskočila, u uvodnom se dijelu sasvim ukratko prikazuje djelatnost Vatikana u razdoblju od druge polovice 19. stoljeća do 1945. godine, odnosno do kraja pontifikata Pija XII. (1958). To je razdoblje, prema našemu piscu, konzervativno i reakcionarno, dapače fanatično antikomunističko, što potvrđuje odnosom Vatikana prema Oktobarskoj revoluciji, prema fašizmu i komunizmu, napose pak odnosima Katoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske za vrijeme rata, odnosno navodnom suradnjom nadbiskupa Stepinca s fašističkim okupatorom i ustašama. Da bi ova teška optužba protiv Stepinca dobila na uvjerljivosti autor se u više navrata poziva na njegov *Dnevnik* (1934—1945) dajući dojam da ga je čitao, premda ga nikada ne citira doslovno (str. 41—43).

* * *

Ali »Tempora mutantur et nos mutamur in illis — Vremena se mijenjaju i mi se mijenjamo u njima«, što bjelodano dokazuje i nedavno objavljena knjiga Vjekoslava Cvrlje *Vatikanska diplomacija. Pokoncilski Vatikan u međunarodnim odnosima,* Školska knjiga — Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1992. Autor naime već u uvodnoj napomeni upozorava čitatelja: »Dostupnost novoj dokumentaciji i literaturi domaćih i stranih autora te nove spoznaje omogućili su mi da pružim potpuniju, vjerniju i u nekim slučajevima drukčiju sliku o zbivanjima i ličnostima u Vatikanu i Katoličkoj crkvi. Moja vlastita razmišljanja i prosudbe lišene su ideoloških natruha i temelje se na objektivnom istraživanju za koje vjerujem da će potaknuti nova proučavanja«. (str. 1). Iz tih nekoliko rečenica jasno proizlazi da naš vatikanolog zapravo nikada nije bio dogmatski začahuren u svoje marksističke stavove i uvjerenja, da je neprestano tražio istinu na području koje ga je zanimalo i da je tu istinu, napokon, spoznao. Neka nam bude dopušteno pripomenuti da smo u »Maruliću« već u dva navrata upozorili na činjenicu da se autor nalazi na putu traženja istine, to jest da očigledno napušta neke službene marksističke stavove kako u pogledu socijalne enciklike pape Lava XIII. *Rerum novarum* (usp. br. 5/1991, str. 607, br. 3), tako i u pogledu katoličkoga filozofa Jacquesa Maritaina (usp. br. 2/1981, str. 133). No nismo ni izdaleka slutili da pisac radi na temeljitoj reviziji svojih prijašnjih motrišta kakvu nam prezentira u najnovijem djelu.

Osnovna je teza knjige da je suvremeno katoličanstvo u službi mira u svijetu i cjelovitoga razvoja čovječanstva. Ta se teza obilno potkrepljuje podacima o ulozi Svete Stolice u međunarodnim odnosima kroz minulih tridesetak godina, o diplomatskim aktivnostima Ivana XXIII, Pavla VI. i Ivana Pavla II., o njihovu promicanju dijaloga te, napokon, o odnosima Svete Stolice i Hrvata počevši od 9. stoljeća do naših dana, pri čemu se donose najnoviji dokumenti o odnosima Svete Stolice i Republike Hrvatske. Lik kardinala Stepinca javlja se u potpuno novom svjetlu, o čemu svjedoče podnaslovi kao »Nepravedna optužba«, »Audiatur et altera pars«, »Priznanja Stepinčevoj humanitarnoj djelatnosti«, »Hrvatska i msgr. Stepinac u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941.—1943.«, »Kardinal Kuharić i suvremenici o 'slučaju' kardinala Stepinca« itd. (str. 236—256). Sve u svemu: pred nama je potpuno nova knjiga o vatikanskoj diplomaciji koju se isplati pročitati i od koje imamo što naučiti.

Nadamo se da nam autor neće zamjeriti ako na kraju ukažemo na neke pogreške i nejasnoće koje bi u budućem izdanju knjige bilo poželjno ispraviti.

Ponajprije, govoreći o socijalnoj doktrini Crkve do pape Ivana XXIII. pisac, po našem mišljenju, neopravdano tvrdi da je Katolička crkva »sa zakašnjenjem« počela posvećivati pozornost radničkom pitanju, »ako se ima na umu činjenica da je Marxov i Engelsov Komunistički manifest objavljen 1848, a enciklika Leona XIII. o radničkom pitanju 'Rerum novarum' tek 1891. godine.« (str. 45). Naime, veoma utjecajni katolički pisci i društveni djelatnici kao Lamennais, Baader i Buss već su četvrt stoljeća prije Marxova i Engelsova Manifesta upozoravali europsko javno mnijenje na ozbiljnost radničkoga pitanja i tražili konkretna rješenja, kako je vidljivo iz njihovih napisa koja sam svojevremeno objavio u »Maruliću« (usp. br. 3/1981, str. 245-250; br. 2/1982,

str. 155-160; br. 3/1983, str. 259-269; br. 4/1983, str. 391-399). S druge strane, Engels je otvoreno priznao Sorgeu u pismu od 4. svibnja 1887. da je »Manifest (...) mada preveden na francuski, engleski, flamanski, danski itd. jezik, kod drugih naroda apsolutno ostao bez učinka.«(usp. *Dela,* t. 43, str. 579). Manifest, uostalom, nije nudio nikakav konkretan program za ukidanje bijede izrabljivanih radnika, kao Rerum novarum, već samo krvavu svjetsku revoluciju i ukidanje svakoga privatnog vlasništva (čak i radnicima!).

Autor s pravom napominje da je Lav XIII. u shvaćanju privatnoga vlasništva polazio od Tome Akvinskoga (str. 46), ali citat koji na toj stranici označuje bilješkom 96. pogrešno pripisuje Tomi, jer to su zapravo moje riječi iz *Izabranog djela,* str. 271, bilj. 5. Isto tako, prva rečenica autorove napomene u bilješci 96. nije njegova, nego je uzeta iz moje bilješke 7. na str. 271. *Izabranog djela.*

Spominjući srednjovjekovnu teoriju o pravednom ratu autor piše: »U skladu s principima koje je istakao sv. Augustin i kodificirao Toma Akvinski, vladari mogu otvoriti neprijateljstva ako su ispunjena tri uvjeta: pravedan naslov, pravedna stvar i prava nakana.« (str. 78). Bojim se da čitatelji neće ispravno shvatiti Tomina tri uvjeta za poduzimanje pravednog rata u iznimnim slučajevima, jer su njegovi latinski termini netočno prevedeni na hrvatski. Ta tri uvjeta izvorno glase: auctoritas principis (dostojanstvo ili vlast vladara), causa iusta (preveden razlog) i intentio recta (ispravna nakana). Tekst je cjelovito preveden na hrvatski u knjizi: Toma Akvinski, *Država,* Globus, Zagreb 1990, str. 220.

I još jedna primjedba u vezi s Tomom Akvinskim: na str. 86, u bilj. 175. autor s razlogom tvrdi da se Toma bavio problemom pobune i tiranije te upućuje na njegovo *Izabrano djelo,* ali bez navoda stranica. Mislim da ih čitatelj neće ni naći u tom djelu, nego u već spomenutoj *Državi,* na stranicama 231-234 (o buni) i 57-73 (o tiraniji).

Tomo Vereš

SVJEDOK VREMENA

Susret s Emilom Kazimirom Žeravicom, piscem iz Pule

Emil Kazimir Žeravica, umirovljeni pravnik, pisac, već desetljećima živi i radi u Istri i Puli. Iz svoje rodne Vrlike nije ni pobjegao niti je prognan, ali je ipak u zadnje vrijeme izdomnik, jer ne može slobodno u svoj zavičaj. Razgovori s njim rezultiraju novim spoznajama o ratnom zlu koje nas je snašlo, objašnjavaju nam dio njegovih uzroka. On dobro poznaje svoje dobroćudne i vrle Vrličane, ali i one druge — hajdučke ćudi i mentaliteta, naučene živjeti od otimačine. Osobno ih je doživio i odlično prikazao i opisao još pred više od stotinu godina Eugen Kumičić u svojoj pripovijesti *Pod puškom,* objavljenoj 1886. godine, a također i hrvatski književnik Alija Nametak u pripovijesti *Za obraz* iz 1942. godine (pretiskano u Kolu 1/1992.) Ova ratna divljanja u nas ne iznenađuju ni Žeravicu, jer — ništa nova pod suncem, nije to od danas! I on je lijepo opisao primjer svojatanja tuđega, čak i starohrvatske crkve, u pripovijesti *Jadi Petra sakrištana,* objavljenoj nedavno i u Maruliću (6/1989.)

Do sada je Žeravica objavio zbirku pjesama *Izvorišta i utoci,* knjige pripovijedaka *Vrli moji Vrličani, Sutoni i uroni,* autobiografske ratne romane *Različak u klasju — Belonin bal, Različak u klasju — Belonine orgije,* te povijesni roman *U žrvnju* iz burnog razdoblja posljednjih bitaka s Turcima 1688-1715 godine. Sadržaji njegovih djela su se dogodili. Njegove proze su autentična i živa dopuna povijesti, jer on je svjedok vremena. Pripada generaciji hrvatske mladeži koja je politički dozrijevala noseći teret drugog svjetskog rata i svih nacionalno pogubnih poslijeratnih nedaća.

Žeravicu smo zatekli za pisaćim stolom, kako dovršava novi roman *Gorki bajami.* U tijeku razgovora pribilježili smo neke njegove odgovore.

— Upravo dovršavam četvrti dio novog romana pod naslovom *Gorki bajami,* a s podnaslovom *Kronika jednog hrvatskog mikrokozma.* Bavim se mojim dragim malim ljudima u često opakim malim mjestima u vrijeme velikih socijalnih i gospodarskih potresa u vremenu od 1945. do 1965. godine. Moj je junak čovjek »s onu stranu barikade«, ili kako bi bivši gospodari naših tijela rekli »pripadnik poraženih snaga.« Može se reći da je to tematski nastavak mojih ranijih romana, ali i nastavak pripovijedaka o malim ljudima u velikim vremenima, kao u zbirci pripovijedaka *Sutoni i uroni.* Jasno, sada pišem posve slobodno, bez straha i bez pogubne i prinudne ideološke autocenzure.

— Ako mi Bog da zdravlja, pripremam još jednu zbirku pjesama, a usporedo s ovim sadašnjim poslom i zbirku novih pripovijedaka i crtica poput one pod naslovom *Hlače,* koju je tako lijepo pročitala gospođa Smiljana Ujčić prilikom mog nedavnog književnog susreta s puljskom publikom u Gradskoj knjižici i čitaonici.

— Književnost je plodonosan susret i družcnje s ljudima, pisca s čitateljima, a njih oboje s licima iz priča i romana, s njihovim sudbinama. Ona je opsesija duha koji vječno traga za istinom, dobrotom i ljepotom, pomaže čovjekovu duhovnom rastu i usponu. U njoj čovjek traži svjetlac nade, ljubavi, osmjeha, drugarstva i ljudskosti.

— Naše književne prilike? Tu moram biti kritičan. Još su opterećene nedavnom klanovskom prošlošću. Pisci izvan republičkog središta teško ulaze u planove nakladničkih kuća. Određeni književni krugovi su zatvoreni za stvaralačke vrijednosti onih izvan krugova. Kritičari zanemaruju i prešućuju književnu produkciju u »provinciji«. Mi smo mala književnost i moramo cijeniti svačije stvaralaštvo, svatko treba dobiti šansu. Metropolizacija u području kulture koči razvitak. U nas je još uvijek bavljenje književnošću za jedne prilika za uzlet, a za druge — silazak u pakao; šuma podijeljena među klanovima, prilika za kvazielitizam i guranje drugih u trivijalnost; kruh »zločestim« književnim kritičarima, muka za onog koji nije u nekom klanu; cvjetna livada za uhodane i etablirane... Jesam li bio previše kritičan? No, dobronamjeran svakako!

— Zbog čega tako uporno i puno pišem? Mislim da je to zbog onih koji moje knjige po tri puta zaredom čitaju, koji u njima nalaze sebe, svoje muke i radosti, koji me ponekad noću bude i kažu: — Evo, još čitam vašu knjigu i od nje se ne mogu odlijepiti... Čini mi se da se sve preda mnom događa... Plačem i smijem se, učim iz nje... Eto, zbog njih pišem! A i u mojih sedamdeset godina, proživljenih u zaista burnim vremenima punim presudnih događaja, nakupilo se podosta toga u mom, hvala Bogu, još dobru pamćenju. Bogato je životno is-

kustvo mene kao dječaka, gimnazijalca, hrvatskog vojnika, pravnika, oca i djeda... Pišem i radi upoznavanja vremena i događaja o kojima je saznanje mladim ljudima u nas bilo uskraćeno.

— Ne znam kad ću objaviti novu knjigu. Vremena su teška. Ljudi se bore za koru kruha, a ja sam do sada sam objavio sva svoja djela. Imao sam oko 600 stalnih kupaca mojih knjiga i, dakako, mnogo više čitatelja: u Vrlici, Sinju, Kijevu, Benkovcu selima istočne Slavonije, u Puli i Rijeci, Zadru i Šibeniku... Veći dio njih je ostao bez krova nad glavom. Gdje su ti ljudi sada i kako im je, ne znam. Neka ih Bog čuva i vrati njihovim domovima. Moje knjige čekaju na njihove mirnije dane.

— Kako sam? To je stereotipno, ali danas na ovoj vjetrometini i najbolje i najljudskije pitanje. Mislim da je ovo vrijeme opće turbulencije, ali i duhovnog pročišćavanja. Zablude prošlosti jasne su i vidljive kao na dlanu. Pravo reći, ja se osjećam poput tanke šibe na jaku vjetru. I meni se, kao i većini ljudi koji razmišljaju, pišu, i koji uspoređuju one davne i nedavne s aktualnim povijesnim događajima od toga ponekad paralizira misao pa buknem načas plamenom žestoke srdžbe na ovo gorko, preče sto za naš hrvatski narod ponižavajuće iskušenje, na nebrigu i indolentnost moćnika za sudbinu svijeta.

— Moji preci? Rod Žeravica dugo čuva tradiciju o svom postanku i opstanku. Prvotno bijasmo Martinovići. Kasnije, tko zna zbog čega, jedan dio roda dobi nadimak Žeravice. Pamćenje, po nekima, seže u doba navale Srba i njihova cara Dušana u predjele Boke Kotorske i Zahumlja. Kako najveći dio Martinovića-Žeravica ne htjede prijeći s katoličanstva na pravoslavlje, prognaše ih. Nastaniše se oko Dubrovnika i odatle hodom povijesti u Ravne Kotare, Knin, Vrliku, Bosnu, Banat. U tridesetgodišnjem ratu u prvoj polovini sedamnaestog stoljeća dospješe u Češku. Na cesti od Olomouca prema Pragu danas stoji prometni znak koji pokazuje svojom strelicom: Žeravice 10 km. Drugi svjetski rat raseli ih po Slavoniji. Evo, ima nas već desetak obitelji i u Istri.

Pokušali smo, eto, skrenuti pozornost na jednog iz skupine suvremenih hrvatskih pisaca koji djeluju u Istri. Naravno, pisca otkrivaju i o njemu najbolje govore njegova djela. Po sudu onih koji su čitali Žeravičine proze, a i po našem sudu, njegovo se književno djelo ne može zaobići. Njemu već danas pripada značajno mjesto u suvremenoj hrvatskoj književnosti.

Ivan Svetić

Vijesti

»L'Osservatore Romano« od 28. I. 1993. donosi članak *Celine Sersale* o p. *Aleksandru Benigaru* u povodu 100. obljetnice njegova rođenja.

* * *

»Novi Vjesnik« od 10. II 1993. donosi popis novih imena ulica u Centru i u Černomercu. Među tim imenima nalaze se i imena naših najbližih suradnika i članova *Vojmila Rabadana, Kalmana Mesarića, Miroslava Vaupotića, Ante Jakšića* i dr. »Večernji list« od 9. 03. 1993. donosi pismo čitateljice koja pita tko je Mojmil Rabadan. I u pismu i u odgovoru uredništva ponavlja se krivo ime – Mojmil umjesto Vojmil Rabadan.

* * *

»Hrvatski katolički kalendar« za 1993., koji izlazi u Pečuhu u Mađarskoj, prenosi iz naše Danice za 1993. članak *Radovana Grgeca* »Hrvatski mučenici«.

* * *

»Esprit«, br. 1/93, donosi članak *Jacquesa Julliarda* o Miloševićevoj politici etničkog čišćenja (Nous ne pourrons pas dire que nous ne savions pas), članak *Tadeusza Mazowieckog* (La purification ethnique n'est pas un accident de parcours) i članak *Pierrea Hassnera* i *Oliviera Mongina* o situaciji na području bivše Jugoslavije.

* * *

Tadeusz Mazowiecki javlja se i u »Espritu«, br. 2/93, svojim izvještajem o situaciji u Bosni od 27. X. 1992.

* * *

OR (Osservatore Romano) od 29. I. 1993. objavljuje članak *Luigija M. Personéa* »Quando Anatole France discettava di Proust« (Kada je *Anatole France* raspravljao o *Proustu*).

* * *

»Die Furche« od 11. II. 1993. donosi članak *Christine von Kohl* »Optionen für Jugoslawien sind immer offen« (Opredjeljenja za »Jugoslaviju« još su otvorena).

* * *

OR od 3. II. 1993. dodnosi članak *Itala A. Chiusana* o djelu *Roberta Musila* »Der Mann ohne Eigenschaften« pod naslovom »Un poema in prosa fatto di cristallo e di nebbia« (Poema u prozi sazdana iz kristala i iz magle).

* * *

OR od 29. I. 1993. objavljuje pismo *Giulija Nicolinija,* biskupa u Albi, o novom Katekizmu pod naslovom »Dal nuovo Catechismo il dono di una fede adulta« (Dar zrele vjere iz novog Katekizma).

* * *

Paolo Miccoli piše u OR od 5. II. 1993. o granicama nihilizma kod *Nietzschea* pod naslovom »L'azzurra solitudine dell'allievo di Zarathustra« (»Modra samoća Zaratustrina učenika«).

* * *

U »La Vie« od 4. II. 1993. *Philippe Demenet* piše o prodaji oružja u ex-Jugoslaviji a *Aimé Savard* o prekidu pregovora u Ženevi.

* * *

»International Herald Tribune« od 30. XI. 1992. prenosi također izvještaj *Tadeusza Mazowieckog* o Bosni.

* * *

U Engleskoj je nedavno objavljena knjiga *Grahama Greenea* »A World of My Own« (Moj svijet) u kojoj slavni romanopisac piše o svojim snovima i fantastičnim zgodama života.

* * *

Julien Green primio je u Forliju nagradu *»Diego Fabbri«.*

* * *

Kod DDB-a objavljena je knjiga *Jeana Daniéloua* »Evanđelje Isusova djetinjstva«.

* * *

U četvrtak, 18. veljače, održano je u prostorijama HKD sv. Ćirila i Metoda (Društva sv. Jeronima) književno veče na kojemu je predstavljena knjiga pjesama *Stjepana Hrastovca* »Časovi i otkrivenja«. O knjizi je govorio ravnatelj Društva prof. *Radovan Grgec,* a o životnom putu njezina autora ing. *Oskar Piškorić,* uz Hrastovca posljednji od živih članova uredništva dnevnika »Hrvatska Straža«. Ovo je peta knjiga pjesama S. Hrastovca i, kako sam kaže u pogovoru, njegov »duhovni povratak« u domovinu iz koje je otišao pred gotovo pola stoljeća, ali s njome i dalje živi u dalekoj Kanadi u svojim snovima i čežnjama.

O tom najbolje govore i pjesme koje su pročitane na ovoj književnoj večeri. S. Hrastovec jedan je i od suautora »Knjige bezimenih«. Prvi je dešifrirao imena autora, u Maruliću, br. 5/90. Pjesme su mu pune tihe sjete u kojoj ga tješi vjera, nada i uska povezanost s Božjom prirodom. Zaželio je da budu objavljene u Društvu pod čijim je krovom proveo najljepše dane mladosti. Ovim duhovnim povratkom ostvarene su njegove čežnje za Hrvatskom. U diskusiji nakon predavanja sudjelovali su i neki njegovi znanci i vršnjaci (rođen je 1909. u selu Kućan Gornji, kraj Varaždina). Na književno veče osvrnuo se i »Glas Koncila« od 28. II. 1993.

* * *

»Vjesnik« od 24. II. 1993. donosi dopis čitatelja *Nikole Bana*, koji, primijetivši da je nadležna komisija za preimenovanje ulica uzela u obzir i neka imena iz kršćanske kulture, kao što su *Vojmil Rabadan i Ante Jakšić*, upozorava tu komisiju na još značajnija imena s toga područja kod nas (*Ljubomir Maraković, Petar Grgec, Mate Ujević, Josip Andrić, Velimir Deželić, Ivan Merz* itd.), savjetujući joj da prelista knjigu *Radovana Grgeca* »Odsjevi kršćanske kulture« u kojoj se nalaze ta i mnoga druga imena s tog područja kod nas i u svijetu.

* * *

Božidar Petrač u »Vjesniku« od 25. II. 1993. piše u članku »Još jedan duhovni povratak« o nedavno objavljenoj knjizi *Stjepana Hrastovca* »Časovi i otkrivenja« što ju je izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda.

* * *

27. II. 1993. predstavljena je u Shaffhausenu zbirka pjesama *Marijana Karabina* »Između zbilje i snova« u organizaciji »Hrvatske zajednice«.

* * *

U časopisu »Famiglia cristiana«, br. 8/93, *Carlo Cavicchioli* u članku »Krajina-il peso della storia« (Krajina, teret povijesti) pokušava prikazati razumljivom pobunu Srba u Kninu i Krajini jer da im predsjednik Tuđman nije dao dovoljno autonomije.

* * *

OR od 10. II. 1993. donosi članak *Antona Bevina* o kardinalu *Stepincu* u povodu 33. obljetnice njegove smrti.

* * *

U australskom »Hrvatskom Vjesniku« od 11. XII. 1992. *Milan Maglica* piše o svom boravku u domovini, spominjući i susrete s našim urednikom.

* * *

25. II. 1993. na književnoj večeri u HKD-u predstavljena je knjiga pjesma *Ivana Berislavića* »Molitveni soneti«. O knjizi je govorio prof. *Branko Brusar* a pjesme recitirao autorov brat *Velimir Chytil.*

* * *

U povodu 450. obljetnice Družbe Isusove i 500. obljetnice rođenja *Ignacija Loyole* bit će do mjeseca ožujka otvorena izložba »Isusovačka baština u Hrvata« u Muzejskom prostoru na Jezuitskom trgu.

* * *

U »Vjesniku« od 27. II. 1993. piše *Antun Šimunić* o knjizi *Stjepana Sulimanca* »Naše pravice« (koju je objavilo naše Društvo). U istom je broju najavljeno i predavanje *Zvonimira Kulundžića* o S. Sulimancu i njegovoj knjizi. Ni na jednom mjestu nije spomenuto tko je njezin izdavač.

* * *

»Vjesnik« od 3. III. 1993. objavljuje da je i *Mate Ujević* dobio ulicu.

* * *

Pierre Chambat u časopisu »Esprit«, br. 2/93, u članku »Justice sociale et inegalités«, osvrćući se na knjigu *Joëlle Affichard*, piše o vraćanju izvorima pravde po uzoru na *Ricoeura, Rawlsa i Walzera.*

* * *

»Vjesnik« od 4. III. 1993. donosi članak Miroslav Ležaje o Maruliću 1/93 i kratak prikaz o Danici 93. U broju od 5. III. *Svevlad Slamnig* piše o knjizi *Mate Marčinka* »Drvo života i drvo smrti«.

* * *

»U »Vjesniku« od 6. III. 1993. *Mato Marčinko* piše o knjizi *Radovana Grgeca* »Odsjevi kršćanske kulture« članak pod naslovom »Podsjetnik duhovne obnove«.

* * *

O knjizi *Mate Marčinka* »Drvo života i drvo smrti« (HKD 1993) piše u časopisu »MI«, br. 3/93, *Iva Čuvalo.* U istom broju promicatelji pobožnosti *Petru Barbariću* preporučuju pjesmu ovom Božjem ugodniku iz knjige *Petra Grgeca* »Sveta Hrvatska« (HKD 1989.)

* * *

Na dan 20. veljače ponovno su koncertno zvučale orgulje kapucinske crkve Sv. Jakova Apostola u Osijeku. Ponovno je koncertirao mladi organist *Krešimir Has,* potvrdivši svoje dosadašnje odlike i posvjedočivši i lagano razvijanje u smjeru koncertnoga muziciranja. Uza nj nastupio je tenor

Branislav Vujadinović, sazrio u Operi HNK Osijek. Glavninu programa zauzimao je nenadmašivi J. S. Bach, uza nj našao se na programu Al. Scarlatti, Max Reger, Händel, T. Giordani, »praoperni« Jacopo Peri, Vihovsky i Bizet. Koncert ozbiljno prostudiran i dolično izveden, nažalost pred premalo slušača, no ti zato primiše izvodioce veoma srdačno. Vjerujem da će se o Krešimiru Hasu još čuti...

I. S.

* * *

U posebnoj dvorani hotela »Osijek« održao je u organizaciji osječkoga Ogranka MH, njezin član *dr Stjepan Sršan* predavanje o starom Osijeku. Znanstveno fundirano, pa opet pristupačno svakom tko se, s imalo predznanja, zanima za povijest svoga grada. Nastupio je i jazz-kvintet, obnavljajući to vrijedno muziciranje koje su u posljednje vrijeme gotovo istisnuli bučni »električari«. Kraći solo-nastup imala je *Sanja Toth,* sopran, pjevajući Gershwina.

I. S.

ISPRAVCI

U »Bibliografiji« u »Maruliću« 6/92, u popisu radova Tomislava Dorotića nedostaje pjesma: *Uzeli Vlašići srce moje*, 3/1991. Pjesma je greškom uvrštena u popis pjesama Tomislava Maretića. Pjesma Tomislava Dorotića u »Maruliću« 5/91. nosi naslov *Aloj* (ne: *Aloh*).

U »Bibliografiji«, u istom broju članak »*Bogorodica u stihovima hrv. latinista*« 3/92, 311-330 zabunom je uvršten među radove Anđelka Mijatovića, a riječ je o članku Josipa Mihojevića.

U »Maruliću« 1/93, pretposljednja kitica pjesme S. Sax »Na Jurjevskom groblju« tiskana je kao posljednja i obratno.

U »Maruliću« 1/93, u članku Petra Runje »Evanđelistar M. Marulića – Inkunabule«, potkralo se više pogrešaka.

Na str. 59. redak 20. piše: »...nakon 16. stoljeća,« a treba: »...tijekom 16. stoljeća,« Na str. 60. redak 6. i 10. piše: »...Albero Mazzalli« a treba: »Alberto Mazzali. Na str. 60. redak 27. stoji »Institucije« a treba biti »Evanđelistara«. Na str. 60. redak 29.: »Marci Maruli Saplatensis,...« treba biti »Marci Maruli Spalatensis...« Na str. 60. redak 33. stoji »nakon« a treba biti »tijekom«. Na str. 60. bilješka 3 treba glasiti: GEDEON BORSA, *Clavis typographorum librariorumque Italiae 1450-1600.* sv. I, Braden-Baden, 1980. (str. 217.). Na str. 61. redak 6. stoji »Jakovu Grosolariju...« a treba: »Jakovu Grasolariju...«. Na str. 61. redak 18. »godine 1512....«, treba biti »godine 1521.,«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (87) . . . 149
***David Kabalin:** Uskrisi! . . . 153
***Ivan Pavlović:** Vukovar . . . 154
***S. Marija od Presvetog Srca:** Prislanjam školjku . . . 156
Marija Smek: Vukovarska polja smrti ili Dnevnik Hirošime na Dunavu . . . 157
***Adolf Polegubić:** Pet pjesama . . . 159
Nepoznata pisma Mile Budaka (priredio Tomislav Heres) . . . 160
***Ivo Slaviček:** Moj djed i bijelo . . . 175
***Iva Čuvalo:** Buđenje: Prag moje duše . . . 176
***Jurica Tomičić:** Ti me povedi . . . 176
***Nikola Bonifačić:** Miloj (Hropà mi se na duši) . . . 176
***Baldo Šoljan:** Nonì-Nonè . . . 177
Ivan Golub: Caravaggio . . . 178
***Malkica Dugeč:** Djeca čovjeka . . . 183
***Fani Tomašić:** Jesenje jutro . . . 183
***Borislav Arapović:** Psalam 14 . . . 183
Josip Lisac: Hrvatski dijalekatni idiomi i hrvatski književni jezik . . . 184
***Mladen Jurčić:** Jezgra . . . 185
***Borislav Arapović:** Tonovi . . . 185
Mladen Jurčić: Dvoboj . . . 186
***Jure Karakaš:** Snježni kovitlac; Gladni vuci . . . 198
Georg Trakl: Osamljenikova jesen (prijevod: Domagoj Lobel) . . . 199
***Predrag Grubić:** Uzletjeti s prahom krila . . . 204
***S. Marija od Presvetog Srca:** Slušat ću zvuk ti . . . 204
Katica Čorkalo: Uspomeni Stjepana Radića . . . 205
***Tomislav Maretić:** Barjak iz sna . . . 211
Trpimir Macan: Kulturne strane u »Spremnosti« 1942 . . . 212
Tomislav Dorotić: Preslice od ljubavi . . . 232
***Milan Radić:** Bitka kod Siska 1593 . . . 235
***Ivana Radić:** Mir očima poginulih . . . 235
Tomo Vereš: Je li rat neizbježan? . . . 236
***Vladimir Bažant:** Kuća na rubu IX . . . 242
***Dragutin Kamber:** Moja ruža . . . 242
Ante Kadić: Slučaj Galilei . . . 243
***Katarina Grubinski Takač:** Čekanje . . . 247
Đuro Vidmarović: Pjesništvo Hrvata u Mađarskoj . . . 248
***Margit Rosenfeld:** Jesen . . . 251
Nevenka Nekić: Valpurgijska noć . . . 252
Nevenka Nekić: Rapir . . . 254
***Mladen Jurčić:** Unatoč svemu . . . 255
Jakov Bubalo: Vidoviti san . . . 256
***Izidor Grabovac:** Molitva vjernih . . . 258

M. Kupski: Ivan Mane Jarnović 259
***Đuro Jelović:** Pismo; Stvaranje 264
Ante Starčević: Maske 265
Nove publikacije 266

Mišljenja i reagiranja

Marija Sudar: Još jedno vrlo važno svjedočanstvo o blagopokojnom kardinalu dr. Alojziju Stepincu 267
Pavao Tijan: Španjolska formula 268
Milan Maglica: Sjećanje na dr. Ivu Protulipca (1899-1946) 274
Marija Sudar: U znak sjećanja na pokojnog Stjepana Radića (2) 275

Mozaik

R. G.: Kužiš stari moj 276
Gjuro Krasnov: Apsorbiranje najpozitivnijih značajki hrvatskog medaljerstva u medaljama Zdravka Brkića 277
Ante Starčević: Segio Perkić, lošinjski slikar 279

Knjige

Svevlad Slamnig: Spoj idealizma i erudicije 284
Đuro Vidmarović: Hrvatski čovjek na prostranstvima Australije 287
Tomislav Heres: Čovjek slika i prijatelj Božji 292
Tomislav Heres: »Poljica« nastavljaju svoj hod 296
Tomo Vereš: Vatikanska diplomacija u novom svjetlu 298
Ivan Svetić: Svjedok vremena 300

Vijesti

Iz domovine i svijeta 303

MARULIĆ – Hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.